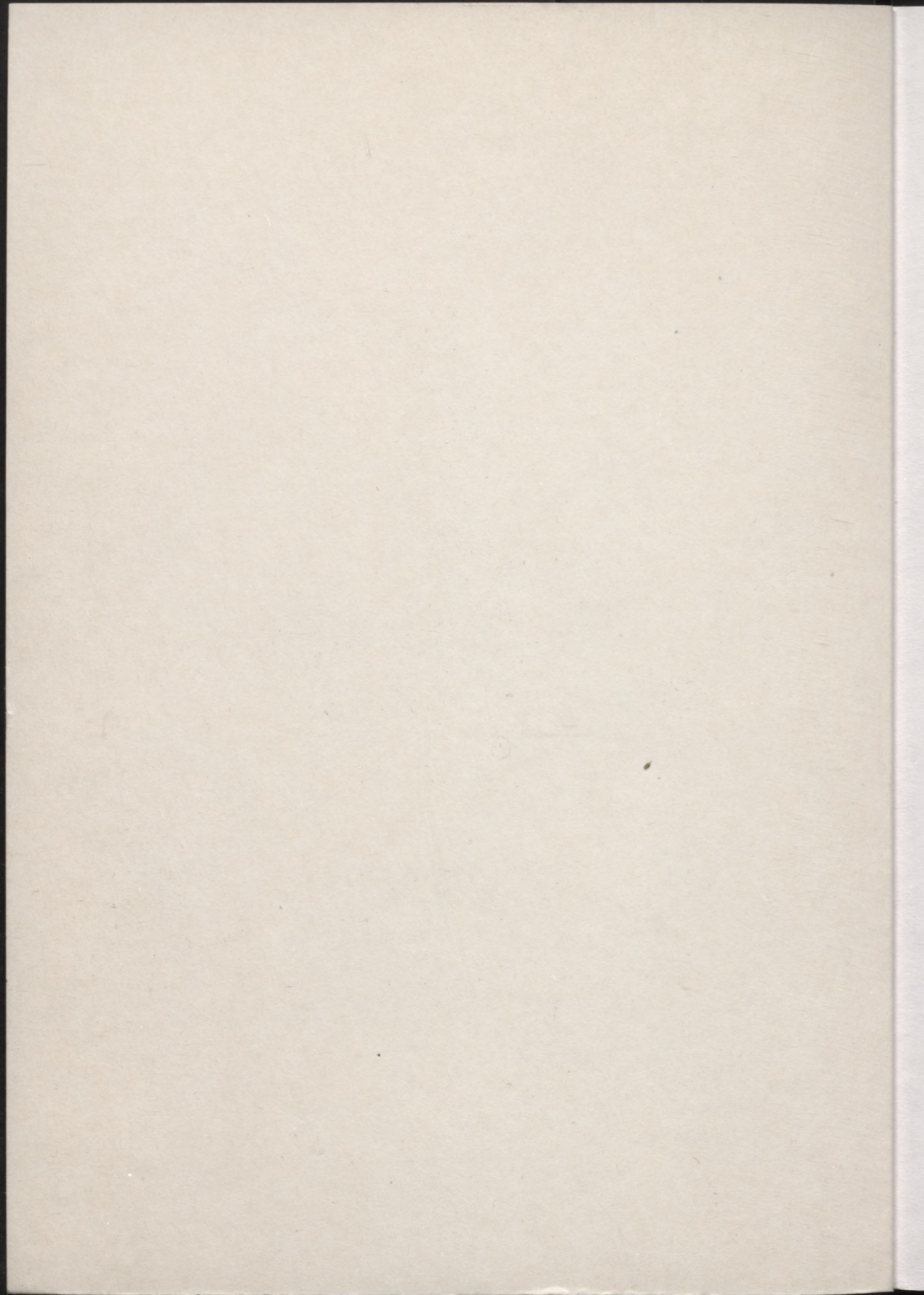

Materiāli

par
literatūru,
folkloru,
mākslu
un
arhitektūru

99-3
L 636

L
8

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJA
LITERATŪRAS, FOLKLORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS

Materiāli

par
literatūru,
folkloru,
mākslu
un
arhitektūru

ZINĀTNE 1999

UDK 82,0:821.174+398(=174)
Ma 831

Latvijas Nacionālā
PĀRĪ INTĒKA

~~99~~ 14.149
0300039533

Sastādītāja ANITA ROŽKALNE

ISBN 5-7966-1242-5

© Izdevniecība "Zinātne", 1999

IEVADAM

Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūta gadskārtējā konference "Meklējumi un atradumi" notika 1998. gada 22. un 23. aprīlī — uz robežas starp ziemas izkusušajiem sniegiem un vasaras zaļošanu. Institūta daudzo nozaru pārstāvji, kā katru pavasari, satikās, lai runātu par to, kādos virzienos tiekušies katra vaicājošais prāts un zinātniskā intuīcija, kas aizvadītā gada laikā kopš iepriekšējās konferences bijis interesantākais, negaidītākais zinātniskais atradums, kādi svarīgi secinājumi šā gada laikā ir izrosījušies vai ieskicējušies. Šī konference nepārprotami atklāja un pierādīja divas būtiskas parādības, kas līdz šim eksistēja tikai teorētiski nojaušamas — kā zinātniskā potenciāla realizācijas iespējamību.

Vispirms pārsteigumu sagādāja negaidīti lielā institūta darbinieku atsaucība — konferences darbā vēlējās piedalīties trīspadsmit līdzstrādnieki, un uzstāšanās tēmas pieteica vēl trīs referenti, kas institūtā nestrādā. Līdz ar to arī konferences saturs kļuva ievērojami daudzveidīgāks nekā iepriekšējos gados, aptverot gandrīz visas institūta pētnieciskā darba nozares — arhitektūru, interjeru mākslu, tēlotājas mākslas dažādus aspektus, folkloras krāšanas un interpretācijas vēsturiskos un teorētiskos pavērsienus, literatūras izpēti vēsturiskā, žanru, personības un poētikas jomā. Šāda kultūras pētnieku aktivitāte liek domāt par to, ka ir uzkrājies noteikts daudzums faktu un secinājumu, un arvien lielāka kļūst nepieciešamība zinātniskā darba rezultātus publiskot — uzstājoties konferencēs, publicējoties periodiskajos izdevumos, izdodot grāmatas.

Otrs secinājums vairāk attiecas uz nolasīto referātu (un šajā krājumā publicēto rakstu) saturu. Tradicionāli akadēmiskajā stilā ieturēti, tie sniedz bagātīgu faktu klāstu, ko papildina vairākiem rakstiem pievienotais ilustratīvais materiāls, kas ļauj lasītājam pašam pārliecināties par zinātnieku spriedumiem. Tomēr visbūtiskākais šķiet kaut kas cits — vairumā rakstu to centrālais izpētes objekts ir iegremdēts plašā kultūras parādību kontekstā, izziņas objektu pārceļot no viena mākslas veida robežām uz vispārējām likumsakarībām, uz latviešu kultūras kā vienota procesa izpēti.

Krāsainu mozaiku par Latvijas mācītājmuižām sniedz Jānis Zilgalvis rakstā "Pastorāts Latvijā. Arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises", pieskaroties arī tādiem jēdzieniem kā ainavas veidošanās, sadzīves īpatnības un ikdienas dzīve tajās. Interesantu papildniansi sniedz informācija par mācītājiem, kas dzīvojuši un saimniekojuši pastorātos: nereti tie ir bijuši spilgtas sava laika personības — literāti un literatūras veicinātāji, folkloras vācēji, publicisti, un arhitektūras vēsturei veltīts pētījums ieteicas arī literatūras vēstures lauciņā.

Pavisam tieši literatūras un mākslas saskarsmes joslā sakņojas Zaigas Kuples raksts "Jāņa Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltajai grāmatai" mākslas parādību kontekstā", jo raksta ievaddaļā autore sniedz izziņas materiālu par rakstniekiem, kas ilustrējuši savus tekstus, un par māksliniekiem, kas rakstījuši literārus darbus. Z. Kuples veikto analīzi par J. Jaunsudrabiņa mākslinieka rokraksta tapšanu var lielā mērā attiecināt arī uz viņa rakstnieka rokraksta veidošanos, turklāt autore dažviet arī pati uzrāda paralēles starp ainavas tēlojumu tekstā un vizuālajā noformējumā, tā pievēršot uzmanību dzīves īstenības mākslinieciskās pārveides īpatnībai dažādos mākslas veidos.

Līgitas Ābolnieces rakstā "Raksturīgākās simboliskās nozīmes latviešu reliģiskajā dzejā" analizētas gan skaitļu, gan krāsu, gan dabas tēlu, gan priekšmetu, gan cilvēka ķermeņu daļu iespējamās

nozīmes reliģiskajā dzejā, atklājot to, kā mūžīgā doma ar simbolu starpniecību izpaužas laicīgās kultūras kontekstā, skatot sakrālā un profānā nesaraujamo saistību un savstarpējo pāreju.

Benedikta Kalnača raksta nosaukums "Edvards Vulfs 20. gadsimta sākuma drāmas kontekstā" ir visai pieticīgs apzīmējums tam, cik plašā kontekstā un daudzveidīgās sakarībās raksta autors skata viena latviešu dramaturga (E. Vulfa) daiļradi. Iezīmējot gan Eiropas, gan latviešu dramaturģijas būtiskākās likumsakarības, B. Kalnačs atklāj kā vispārīgākās drāmas attīstības tendences 20. gs. sākumā, tā arī individuālā autora savpatnības spējas.

Bronislava Tabūna rakstā "Raksturs Jāņa Klīdzēja romānos: psihoanalīzes aspekts" sniegts mēģinājums rakstnieka J. Klīdzēja autobiogrāfiski pieredzēto un tā realizāciju prozā aplūkot psihoanalīzes teoriju gaismā, galveno uzsvaru liekot uz personības sašķeltības atklāsmi.

Māras Viksnas raksts "Kas atklājas folkloras vākumos par latviešu rakstniekiem" pilnībā veltīts latviešu rakstnieku ieguldījumam folkloras vākšanā. Pētniece atklājusi daudzus faktus, kas svarīgi arī literatūras vēsturniekiem, tostarp — vairākus pseidonīmus, ar kuriem folkloras materiālus iesūtījuši rakstnieki. Raksta beigās sniegtajā sarakstā atrodamas ziņas par savākto folkloras vienību skaitu, kā arī par vietām, kurās folkloru vākuši rakstnieki.

Pārējie konferences dalībnieki savu pētījumu koncentrējuši galvenokārt ap kādu vienu izpētes objektu, kaut arī tajos ļoti svarīgs ir kultūrvēsturiskais konteksts. Spilgti piemēri šajā ziņā ir Intas Pujātes raksts "Morics fon Grīnevalts un baltvācu mākslas dzīve Rīgā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā" un Silvijas Grosas raksts "Trīs H. Šēla un F. Šefela ēku interjeri Rīgas jūgendstila kontekstā". Arī literatūras vēsturei veltītie raksti svarīgi ar konkrētā laikmeta likumsakarību un prasību atklāsmi to saistībā ar rakstnieku daiļradi: Ieva Kalniņa (LU) "R. Blaumaņa humoristiski

satīriskā dzeja trijos posmos”, Velta Knospe “Latvijas rakstnieki un “Prometejs” (A. Upīts, E. Birznieks-Upītis, P. Rozītis, J. Jaunsudrabiņš, A. Kurcijs)”, Benita Smilktiņa “Pāvils Klāns (P. Kovaļevskis) — romantiskais pragmatīķis”, Biruta Gudriķe “Anna Brigadere P. Ērmaņa un Z. Mauriņas skatījumā”.

Folkloristu sniegumā ir gan vēsturisku faktu atklāšme (Vilis Bendorfs “Kas vēl nebija zināms par Cimzes “Dziesmu rotu””), gan materiālu saglabāšanas problēmu un risinājumu uzrādījums (Aldis Pūtelis “Balsis no senatnes”), gan folkloras tekstu poētiskās intepretācijas mēģinājums (Benedikta Mežale “Latviešu tautadziesmu motīva “Uz akmeņa malku cirtu..” jēdzieniskā struktūra un poētiskais tēls”).

Anita Rožkalne

JĀNIS ZILGALVIS

PASTORĀTS LATVIJĀ. ARHITEKTŪRA UN KULTŪRVĒSTURISKĀS NORISES

Pastorāts ir unikāla Latvijas kultūras mantojuma daļa, kurā cieši savijušās arhitektūras attīstības īpatnības un tradīcijas, kā arī kultūrvēsturiskās norises. Pastorāts kopā ar baznīcu un nereti arī ar ķestera māju, baznīckrogu, kapsētu, draudzes skolu u.c. veidoja vidi ar tikai tai raksturīgu ainavu, ceļu tīklu, sadzīves īpatnībām un ikdienas dzīves norisēm. Daudzās vietās šī vide ir pilnīgi iznīcināta, citur draud izzust tuvākā laikā. Pastorāta kā savdabīgas kultūrvēsturiskas parādības izpētei vai atspoguļošanai pēdējos piecdesmit gados nav veltīta īpaša uzmanība. Tāpēc aktuāla ir nepieciešamība aplūkot mācītājmuižu rašanos un attīstību kopumā, izceļot vietas, kur šī vide saglabājusies neskarta.

Mācītājmuižas parasti dibinātas reizē ar draudzes baznīcām un var atskatīties uz gadsimtiem ilgu vēsturi. Mācītājmuižu skaits aptuveni atbilda draudzes baznīcu skaitam. Piemēram, Kurzemes hercoga un landtāga lēmums (1567) par 70 baznīcas draudžu dibināšanu Kursā un Zemgalē satur arī noteikumus par mācītājmuižas dibināšanu pie katras baznīcas.¹ 1920. gadā Latvijā agrārās reformas laikā valsts zemju fondā ieskaitīta 171 mācītājmuiža, atstājot neatsavināmo daļu 50 ha zemes (Vidzemē 73, Kurzemē 45, Zemgalē 51, Latgalē 2). Pēc platības lielākās mācītājmuižas Vidzemē bija **Gulbenē, Ļaudonā, Valmierā**. Mācītājmuižu apbūvē atspoguļojās gan arhitektūras modes pārmaiņas, gan celtniecības tradīcijas. Pastorāts parasti bija arī lauku saimniecība un bieži vien līdzvērtīga citām nelielām privātām vai kroņa muižām. Mācītājmuižas apbūves specifisko raksturu noteica mācītājmāja,

kas pārējo vidū izcēlās ar iespaidīgākiem apjomiem un bagātīgāku arhitektoniski māksliniecisko risinājumu.

Mācītājmuižu arhitektūra ir cieši saistīta ar ikdienas dzīves norisēm tajās, ar ļaudīm, kuru darbs, mīlestība un ticība veidoja savdabīgu gaisotni pastorātā, piešķirot arī ēkām īpašu garu, kas šodien ļauj tās atšķirt no citām. Mācītāji, kas saimniekoja savās muižās, bieži bija spožas sava laika personības — literāti, folkloras vācēji, latviešu publicistikas, dzejas un prozas veicinātāji un attīstības sekmētāji. Daži no tiem — pirmās latviešu lasītājam domātās Latvijas vēstures (1832) autors **Birzgales—Lindes** mācītājs Konrāds Šulcs; viens no Latviešu literārās biedrības dibinātājiem, aktīvs publicists, sava laika laicīgās dzejas ievērojamākais pārstāvis **Ārlavas** draudzes mācītājs (no 1814. gada) Kārlis Hūgenbergers;² pirmās latviešu oriģināllugas autors **Apriķu** mācītājs Kārlis Gothards Elverfelds; publicisti un grāmatu autori Kristofs Reinholds Launics, Arnolds Gotlībs Vellings, K. R. Girgensons un daudzi citi. Atmiņas par šiem cilvēkiem glabā ēkas, kurās pagājis to darbīgais mūžs. Gadu gaitā apmeklējot Latvijas pastorātus un raugoties to izpostītajās ēkās, rodas pārdomas par mūsu attieksmi pret šo kultūrvēsturiskā mantojuma daļu. Varbūt pastorāts ir vieta, kur visasāk izpaužas cieši saistītās būvmākslas pieminekļu un kultūrvēstures liecību saglabāšanas problēmas.

Pirmās mācītājmuižu ēkas celtas no koka un līdz mūsu dienām nav saglabājušās. Piemēram, agrākais pastorāts **Rucavā** celts laika posmā no 1560. līdz 1609. gadam, vairākkārt nodedzis, un pēdējo reizi uguns to postījusi 1828. gadā, **Skujenes** koka mācītājmāja skatāma tikai J. K. Broces 1796. gada zīmējumā³ utt. Citur vecās pastorātu koka ēkas nomainītas ar mūra — **Salgalē, Āraišos**.⁴ Mācītājmuižu apbūvi 17. gs. beigās labi raksturo Bauskas vācu pastorāta apraksts. Ēkas atradās Pasta ielā pretim Sv. Gara baznīcai. 1697. gadā minēts, ka "no ielas puses mājā ved durvis ar dubultām dzelzs virām un diviem koka aizbīdņiem. Virs durvīm ir šaurs garens logs, ielikts no ārpuses, lai izgaismotu priekšnamu. Priekšnamā ir virtuve ar mūrētu dūmeni, tam blakus maizes krāsns. No priekšnama kāpnes ved uz bēniņiem. Priekšnamā ir lūka ar divām vērtņēm uz pagrabu. Pagrabā bijuši divi lodziņi ar

dzelzs restēm. Istabā stāv melnu podiņu krāsns, blakus krāsniņ ir kamīns. Istabā ir sešas logailas ar dažu labu draugu ģerboņiem.”⁵ Tālāk seko kambaru apraksts. Pagalmā atradies neliels augļu dārzs ar zedeņu žogu, kas robežojies ar ērberģi un pirtiņu. Aiz ērberģa atradies sakņu dārzs, kas sniedzies līdz pat upei. Pagalmā izvietojies zirgu stallis un maza lopu kūts. Pie zirgu stallja — ratnīca diviem ratiem. Visām ēkām bijuši salmu jumti. Protams, laika gaitā apbūve mainījās un papildinājās. 1767. gadā minēts no jauna celts zirgu stallis astoņiem zirgiem. Ēkai bijuši mūrēti pamati, sarkanu dakstiņu jumts, tēstu baļķu sienas un “nošķelti pildrežģu zemiņi”.⁶ Mācītājmuižu apbūvi 18. gs. vidū raksturo arī **Dignājas** mācītāja Kristiana Frīdriha Herholda amatā pieņemšanas aktā uzskaitītās ēkas: apaļu guļbaļķu dzīvojamā māja ar salmu jumtu un divām zaļām podiņu krāsniņīm, apaļu guļbaļķu klēts ar salmu jumtu, bez pamata, zirgu stallis ar lubu jumtu, laidars ar salmu jumtu,

Mazstraupes mācītājmāja (1727). Foto 1998

tāda pati rija un pirts. Nevienai ēkai nav bijis metāla atslēgu, nedz arī citu šī materiāla detaļu. Mācītājam kā ienācējam no Vācijas šādi apstākļi likušies visai pieticīgi, un viņš apņēmies celt jaunas ēkas citā vietā.⁷ Mācītājs nokalpojās draudzē ilgus gadus, viņa vadībā ierīkota spirta dedzinātava, iestādīta bērzu birzs (nocirsta 1880.—1890. gadā).

Viena no vecākām mācītājmuižu dzīvojamām ēkām, kas saglabājusies līdz mūsu dienām, atrodas **Mazstraupē**. Ēka celta 1727. gadā. Protams, ja salīdzinām šodien redzamo ar J. K. Broces 1794. gada zīmējumu⁸ un H. Pīranga publicēto fotoattēlu,⁹ notikušas atsevišķas izmaiņas, bet ēkas pamatstruktūra, domājams, ir sākotnējā. Tā ir vienkārša, stāvu divslīpju jumtu ar daļēji nošļauptiem galiem. Mācītājmājas ārdurvis rotā grezni enģu un atslēgas cauruma vairodziņa metālkalumi (18. gs. otrā puse), kādu Latvijā nav daudz. Mācītājmājas priekšā ir pagalmi, kura simetrisko

Dundagas mācītājmāja (18. gs. beigas). 80. gadu foto. VKPAI arhīvs

kompozīciju veidoja klēts (nav saglabājusies) un kūts. Aiz pagalma ēkām atradās rentnieka māja, piena dzesinātava, šķūņi, bet Valmieras ceļa malā pirts.

Pieaugot labklājībai un uzlabojoties apkures sistēmai, mācītājmājas 18. gs. otrajā pusē sāka izskatīties līdzīgas nelielām privātmuižu kungu mājām, vienlaicīgi saglabājot savu mazliet smagnēji piezemēto un tradicionālo apjoma telpisko un arhitektoniski māksliniecisko kompozīciju. Šādas bija baroka stila mācītājmājas **Dundagā** (18. gs. beigas),¹⁰ **Dzērbenē** (18. gs. otrā pusē)¹¹ un **Gaujienā**. Šeit labi saglabāties viss komplekss. Tam ir neregulāra plānojuma struktūra, veiksmīgi izmantots reljefs. Apbūvi veido mācītāja māja (1761), klēts (1788), kūts (1860), vāgūzis (19. gs. vidus) un stallis (19. gs. vidus). **Valmierā** savukārt mācītājmāja bija vienstāva, ar stāvu divslīpju jumtu, kura gali nošļaupti, trīs ailu asu rizalītu centrā. 18. gs. otrās puses ēkas stūrus un rizalīta malas rotāja rusti, bet ieeju portāls. Šī arhitektoniski interesantā ēka, kuru 1799. gadā attēlojis J. K. Broce,¹² 1930. gados pārbūvējot sakropļota. Interesanti atzīmēt, ka mācītāja māja šajā vietā uzrādīta jau kādā 1673. gada Valmieras plānā (1874. g. kopijā no Stokholmas Kara arhīvā esoša oriģināla). Valmieras pastorāts glabā atmiņas par mācītāju Ferdinandu Valteru. Viņš bija tas, kurš 1835. gadā ieteica par topošā Vidzemes Skolotāju semināra Valmierā vadītāju Jāni Cimzi (1814—1881). Pēc viņa norādījuma J. Cimze divus gadus mācījās Veisenfelsas skolotāju seminārā Vācijā, iepazinās ar pedagoģisko darbību Austrijā, Šveicē, Ziemeļitālijā.

Ar mācītāja Jāņa (Johana) Reitera (ap 1632—1695?) vārdu saistās **Raunas** pastorāts, kurā viņš dzīvoja no 1658. līdz 1664. gadam.¹³ Pēc sešu gadu ilgām teoloģijas studijām Tērbatas Universitātē J. Reitera apmeklēja Vāciju. Raunā J. Reiteram brīvdomības dēļ izraisījās nesaskaņas ar Raunas muižas pārvaldnieku Kristiānu Tumbu, un tās noveda pie ilgstošas emigrācijas. Vēlāk J. Reitera bija Kokneses un Aiviekstes garnizonu mācītājs, taču arī tur minētā iemesla dēļ darbu zaudējis. Raunas pastorāta apbūvei — vietai, kas visvairāk saistās ar šī vīra darbību, laimējies — tā saglabājusies līdz mūsu dienām. Te ierīkots veco ļaužu pansionāts. Parkā atrodas mācītājmāja — paliela mūra ēka, celta 1791.—1793. gadā

mācītāja Johana Gotharda Langevita laikā. Laika gaitā tā pārbūvēta. Netālu no tās redzama klēts ar lieveņa arkādi — unikāla 18. gs. celtne un pārvaldnieka (rentnieka?) māja, kuras arhitektūrā vērojamas klasicisma iezīmes. Raunas pastorātu 1805. gadā attēlojis J. K. Broce.¹⁴ Zīmējumā redzam divas būves — dzīvojamo māju un klēti. Un vēl daži vārdi par J. Reiteru. Nesaskaņu rezultātā mācītājs pārgāja katoļu ticībā. 1665. gadā apmeklēja Romu, vēlāk Vīni, Franciju. Ap 1670. gadu viņu redzam Maskavā. Atgriešanās luterticībā notika pēc Vācijas apmeklējuma, taču ilgstoša uzturēšanās mācītājam Latvijā nebija lemta. Vēlāk viņu sastopam Igaunijā, Zviedrijā un citur. Viņš miris Somijā, tag. Krasnoje Selo teritorijā Pēterburgā.

Sena un notikumiem bagāta vēsture ir arī **Alūksnes** pastorātam. Pie garas vienstāva 19. gs. celtas koka ēkas redzami t.s. Glika ozoli. Tos stādījis mācītājs Ernests Gliks. Viens ozols iestādīts 1685. gadā, kad Gliks beidza tulkot Jauno Derību, otrs — 1689. gadā, kad pārtulkota Vecā Derība. Mācītājmuižā E. Gliks dzīvoja no 1683. līdz 1702. gadam. Latvijas kultūrvēsturē viņam ir paliekoša nozīme arī tāpēc, ka viņš nodibināja pirmo skolu Latvijas laukos. Taču, ja salīdzinām E. Gliku ar viņa laikabiedru J. Reiteru, tad redzam, ka pēdējā zināšanas un iespaids tautas dzīvē bija lielāks. Nemitīgu vājašanu dēļ viņš pilnībā nevarēja izpausties. Latviskā izcelsme, nostāšanās zemnieku pusē, filozofisks reliģijas skaidrojums bija nesaskaņu iemesli.

Dzīvi Alūksnes mācītājmuižā raksturo arī 20. gs. sākuma notikumi. Mācītāja F. Valtera latviešu valodas zināšanas bija vājas, un viņa sprediķi netika apmeklēti. Izraisījās pat nemieri, un 1902. gadā Alūksnes muižā un mācītājmuižā sākās ugunsgrēki. Trīs vietējos aktīvistus sodīja ar katorgu.

Pilnīgi no zemes nozudusi stāvā Daugavas krastā kādreiz bijusī **Iksķiles** mācītājmuiža. Tās apbūve galīgi nopostīta Ziemeļu kara laikā. Jaunas ēkas, domājams, celtas 18. gs. otrajā pusē, jo 1798. gadā tās jau zīmējis J. K. Broce.¹⁵ Tur redzama pagara ēka ar sīkrūšu logiem un jumta izbūvēm. Blakus tai mākslinieks attēlojis guļbūves — saimniecības ēkas. Pastorāta dzīvojamās mājas jumta viens gals ir taisns, otrs nošļauts. Šī nesakritība liecina, ka

celtniecībā, iespējams, izmantota kāda senāka ēka. Par Ikšķīles pastorāta apbūvi un ikdienas dzīves norisēm liecina 1826. gadā būvmeistara J. Graena izstrādātais mācītājmuižas mācību mājas (*Lehrherberge*) projekts.¹⁶ Tajā redzama paliela ēka ar divslīpju jumtu. Tās fasāde ir askētiska, bez jebkāda dekoratīvā ietērpā. Ieeja izvietota centrā, kur atrodas priekšnams ar pavardu. Aiz tā — skolmeistara istaba, pa kreisi liela klase, bet pretējā pusē meiteņu istaba un pieliekamais. Arī bēniņos bija izmantojamas telpas, par ko liecina kāpnes priekšnamā. Mācību māja ar savu lakonisko, mazliet smagnējo būvformu atstāj visai cienījamu iespaidu. Par 18. gs. apbūvi šodien vairs nekas neatgādina. Tā gāja bojā Pirmā pasaules kara laikā. Dažas saimniecības ēkas, kuras karš tomēr saudzēja, pārbūvētas līdz nepazīšanai. To tuvumā redzami atsevišķi lieli koki un alejas fragmenti. Ikšķīles mācītājmuižā 18. gs. saimniekoja mācītāji Johans Vilhelms Oksfords, vēlāk Brokhūzenu dzimta, bet 19. gs. Kārlis Ksavers Marnics.

Šī perioda mācītājmāju plānojums bija vienkāršs un tradicionāls. Centrā atradās mantelškurstenis, un tā abās pusēs anfilādē virknējās istabas un nereti arī neapkurināmi kambari. Mantelškursteņa priekšā un aiz tā pie ieejām bija priekštelpas. Virtuve parasti atradās mantelškurstenī. Šāds plānojums bija katoļu un luterāņu mācītājmājām **Kuldīgā**, kuras 19. gs. vidū uzmērojis apriņķa revizors F. Babsts (*F. Babst*),¹⁷ **Lēņu** katoļu mācītājmājā, kura ir 18. gs. guļbūve. Šeit saglabājusies gandrīz vai visa melnās virtuves sistēma ar atsevišķiem kambariem un kūpinātavām.

18. gs. otrajai pusei raksturīga apjomā telpiskā uzbūve vērojama arī vēl esošo **Smiltenes** (1790),¹⁸ **Vecpiebalgas** (18. gs. otrā puse), **Ēveles** (1784) un **Krimuldas** mācītājmāju arhitektūrā. Ēveles mācītājmuiža jāpiemin arī vikāra (mācītāja palīga) Antona Georga Boses (1792—1860) dēļ. Viņš atstājis nākošajām paaudzēm unikālu dokumentu ar kultūrvēsturisku vērtību — zīmējumu krājumu ar Ēveles draudzes locekļu portretiem.¹⁹ Darbi veikti ar lielu rūpību un sirsnību. Te redzami ne tikai draudzes ievērojamāko personu portreti, bet bieži zīmēti pat viņu ģimenes locekļi. Tehniskais izpildījums sakņojas 19. gs. vidū izplatīto vara un tērauda grebumu paraugos. Nereti portreta fons izmantots, lai sniegtu

Ēveles mācītājmāja (1784). 80. gadu foto. VKPAI arhīvs.

attēlotās personas darbības vidi vai amatu. Piemēram, Podakroga Līzes Melderes profils papildināts ar Ēveles baznīcas un apkārtnes skatu. Portretus ietver grezns ornamentāls ierāmējums. Mākslinieks uzgleznojis arī savus pašportretus un sievas Johannas Julianas, dzim. Holstas, portretu. Boses darbs bija arī Ēveles baznīcas altārglezna "Augšāmcelšanās" (1821). Šī glezna 1980. gadā tika nozagta. Boses darbam bija liela līdzība ar Lēdurgas baznīcas altārgleznu. Arī tur bija attēlots brīdis, kad Kristus piecēlies no kapa. Labajā pusē pacelto vāku turēja eņģelis. Priekšplānā kreisajā pusē grupētas trīs kareivju figūras. Interesanti atzīmēt, ka Ēveles draudzes vizitācijas protokolos 1768. gadā mācītājmuižā minēts ērbēģis, brūzis, ratnīca un pirts. Ēkas bijušas jaunuzceltas un līdz galam vēl nepabeigtas.²⁰

Āraišu mācītājmuiža. J. K. Broces zīmējums. 1772. gads. "Sammlung.",
T. 1. — S. 49

Īpaši jāakcentē **Āraišu** mācītājmuiža, kuras vēsturi detalizēti aprakstījis mācītājs P. Berents.²¹ 1708. gadā krievi nodedzinājuši muižu ar visām ēkām. Mācītājs apmeties vecajā rijā, bet 1722. gadā mitinājies vecajā skolas namā. 1725. gadā mācītājs jau dzīvojis savā ērbergī, bet 1766. gadā celta jauna mācītājmāja, arī no koka. Šajā laikā būvēts arī brūzis kopā ar putnu kūti un pirti (1768). Ledus pagrabs celts nedaudz vēlāk, 1771. gadā, un tad pat mūrēta krāsns mācītājmājā. 1773. gadā turpat iekārtota jauna podiņu krāsns. 1775. gadā mācītājam uzcelts mazs ērbergītis ezera malā, lai tas varētu netraucēti nodoties garīgam darbam. Kad uzcelts mācību kambaris, ērbergi nojauca un no derīgiem baļķiem uzcēla peldu mājiņu ezera malā. 1776. gadā uzsākta jaunas kūts celtniecība, un konvents nolēmis, ka jāceļ jauna mācītāja māja. Sākumā bija nolēmts to celt divstāvu, no mūra, ar velvētu pagrabu, apakšējā stāvā izvietojot ķēķi, mācību kambari un dzīvokli dienestniekiem. Taču

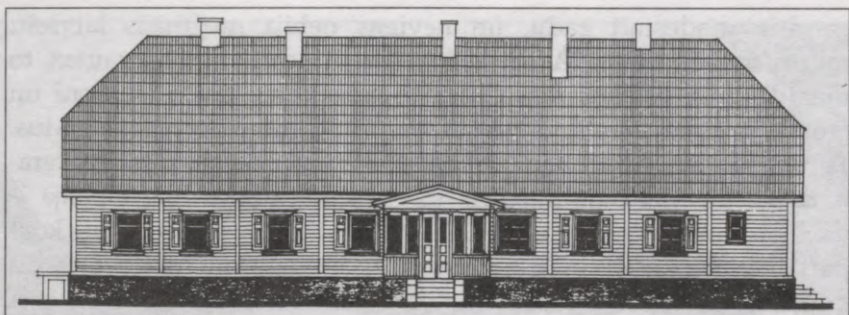
Āraišu mācītājmāja. 18. gs. krāsns fragments. Foto 1997. VKPAI arhīvs

drīz vien secināts, ka ezermalas grunts nav tik nestspējīga, un 1783. gadā likts pamats vienstāva ēkai ar diviem velvētiem pagrabjiem un divām jumta istabiņām. Mūra darbus veicis meistars Donats, namdara — “kāds krievu plotņiks”. Interesanti atzīmēt, ka jumtistabā ielikta podiņu krāsns no vecās mācītājmājas. Turpmākos gados celtniecība pastorātā turpinājusies, bet mācītājmājai remonts veikts tikai 1888. gadā, kad ielikti jauni logi mācītāja dzīvoklim, pārmūrētas trīs krāsns, krāsotas istabas. 1895. gadā

piebūvēta liela istaba un virtuve, kurā izmitināts rentnieks. Nākošos gados uzcelta rentniekam koka klēts un stallis, bet vecā magazīnas ēka pārtaisīta par vistu kūti. 1897. gadā noplēsta ķēķa piebūve, kuras vietā būvmeistars Andersons uzcēlis ķieģeļu piebūvi. Būvmeistars Virgabalu Bērziņš 1901. gadā izbūvējis vienu jumta gala istabu, bet Poliešu Soste 1912. gadā otru.²² Šodien pastorāta apbūvi veido mācītājmāja (1783—1786, 1888, 1895), ledus pagrabs (1771), lopu kūts ar gubeni (1858), stallis ar vāgūzi (19. gs.), klēts (1825), mācību māja (1872), parks un vēl dažas saimniecības ēkas. No tām savu oriģinalitāti saglabājuši mācītājmāja, kura atkal kalpo savam uzdevumam — ir mācītāja mājvieta. Te redzamas 18. gs. iekšdurvis ar grezniem viru kalumiem, ķieģeļu klona un iespaidīgi platu dēļu grīdas, sienu—griestu ieloces dzeģas, rokoko stila krāsni.

Salīdzinoši ar Āraišiem savu pirmatnējo vēsturisko substanci ir zaudējusi 18. gs. beigās celtā **Valles** mācītājmāja. Gulbūves plānojums un apjoma telpiskā uzbūve ir tipiska Latvijas mācītājmuižu arhitektūrai un ir viens no šīs tipoloģiskās grupas celtnu raksturīgākiem piemēriem. Ēka ir gara, vienstāva, ar stāvu divslīpju jumtu un pildrežģa zelmiņiem. Ēka pacelta uz augsta pamata un vienā tās galā ierīkots pagrabs. Parādes ieeja atrodas ēkas centrā. No nelielas priekštelpas durvis veda zālē, kabinetā, pieņemamā telpā un citur. Kopumā 1. stāvā bija 12 lielākas telpas. Saimniecības ieejas atrodas abos ēkas galos. Viena no tām noveda pie kāpnēm uz otro — jumta stāvu. Plašajos bēniņos dzīvošanai izbūvēti abi gali. 19. gs. pirmajā pusē, domājams, tapusi piebūve ar pildrežģa zelmini mājas aizmugurē. 1930. gados ēka apšūta ar dēļiem un tai piebūvēta veranda pie galvenās ieejas. No vēsturiskās substances saglabājušies apjoma telpiskās uzbūves galvenie elementi, jumta konstrukcija, daļa plānojuma un atsevišķas arhitektoniskās detaļas.

1964. gadā Valles luterāņu draudze tika varmācīgi likvidēta un ēkā ierīkota slimnīca, telefonu centrāle un citas iestādes. Tās plānojums nedaudz mainījās, bet tehniskais stāvoklis bija apmierinošs. Laika gaitā minētās iestādes ēku atstāja, un nu jau vairākus gadus senā mācītājmāja stāv pamesta. Viens tās gals ir sabrucis,

Valles mācītājmāja. J. Zilgalvja rekonstrukcija. 1996

bojāts jumts, trūkst logu, durvis. Otrs ēkas gals ir nedaudz labākā stāvoklī. Netālu no mācītājmājas atrodas kalpu māja (19. gs.) un saimniecības ēkas (19. gs. otrā puse). Minētos objektus ieskauj parks. Valles pastorāts, šī pamestā un nevienam nevajadzīgā vieta, saistās ar mūsu rakstu valodas celmlauzi un garīgās prozas dibinātāju Tērbatas Universitātes teoloģijas profesoru Georgu Manceli (1593—1654). G. Mancelis dzimis Mežamuižā (Augstkalnē) mācītāja ģimenē. Līdz 1603. gadam mācījies mājās, vēlāk Jelgavas Lielajā pilsētas skolā, Domskolā Rīgā, Ščecinas Peдагоģikumā (klostērskolā), Rostokas universitātē. 1615. gadā viņš atgriezās Zemgalē. Drīz vien klajā nāca viņa filozofiskas dabas apcerējums.²³ Latviešu mācītāja vietu Vallē Mancelim piedāvāja Kurzemes hercogs Frīdrihs (1569—1642). Kādi bija mācītāja pienākumi pret draudzi šajā laikā? Pauls Einhornš norāda,²⁴ ka draudzes ganam jāprot ne vien tautas valoda, bet arī attiecīgā apgabala izloksnes (Vallē — zemgaļu un sēļu), ka mācītāja uzdevums ir reizi gadā ļaudis vizitēt: iet no mājas uz māju, viņus pārklaušināt, kā tie sapratuši dievvārdu, vērot viņu kalpošanu elku dievībām un apkarot to. Vallē Mancelim bija izdevība vērot tautu, mācīties tās valodu. Vienīgais avots, no kura to varēja darīt, bija satiksme un sarunas ar ļaudīm. Literatūrā toreiz bija viena vienīga latviešu grāmata "Enchiridion, der kleine Catechismus, aus dem Deutschen ins undeutsche gebracht" (1586), kuras pārāk trūcīgā valoda nevarēja viņu apmierināt. No šīs grāmatas iznākšanas bija pagājis

gandrīz trīsdesmit gadu, un neviens nebija mēģinājis latviešu rakstu valodu labot. Mancelis mācījās valodu no pašas tautas, to pierāda viņa vēlākos rakstos bieži sastopamie tautas teicieni un tautas kultūras vērojumi.²⁵ Mancelis Vallē pavadīja piecus gadus. Te viņš nodibināja ģimeni, taču dzīvi traucēja poļu-zviedru karadarbība, un Mancelis pārcēlās uz Sēlpili.²⁶ Valles mācītājmāja ir vienīgā vieta Latvijā, kas netieši glabā atmiņas par šo vīru, kurš pārlaboja un papildināja pirmo latviešu dziesmu un evaņģēlija grāmatu,²⁷ publicēja paša tulkotos Zālamana psalmus, uzrakstīja lielu literāru darbu "Lettische Postill".²⁸ Te jāpiemin, ka viņa darbība nebija tikai reliģiska rakstura. Mancelis pārzināja laikmeta psiholoģiju, veidoja pats savu filozofisko pasaules uzskatu, pilnīgoja savas zināšanas latviešu valodā. Vai, atjaunojot Valles mācītājmāju, neatrastos viena istaba, kur iekārtot šī vīra piemiņas muzeju? Pārējās varētu kalpot sadzīviskiem mērķiem.

Ar otra ievērojama vīra — Garlība Helviga Merķeļa (1769—1850) vārdu, kurš sīkākus komentārus neprasa, saistās **Liepupes** mācītājmāja (18. gs. beigas). Koka ēka saglabājusies līdz mūsu dienām.²⁹ Te G. H. Merķelis strādāja par mājskolotāju no 1788. līdz 1792. gadam. Viņa tēvs bija mācītājs **Lēdurgas** draudzē un pēc aiziešanas no amata dzīvoja **Vecpiebalgas** mācītājmuižā.³⁰ Savukārt **Rubenes** pastorāts saistās ar mācītāju Kristofu Harderu, kurš laikā no 1781. līdz 1796. gadam nodibināja grāmatu spiestuvi (sākumā tā darbojās Ķieģaļos, vēlāk Rubenē). Zināms 21 K. Hardera iespieddarbs, galvenokārt latviešu valodā — kalendāri, ābece u.c. Starp tiem tikai 3 izdevumi bija ar reliģisku raksturu. Hardera grāmatas galvenokārt bija adresētas zemniekiem.³¹

1775. gadā jauna mūra dzīvojamā ēka tika celta latviešu draudzes mācītājam **Liepājā** Veidenbauma (Tiklo) ielā 12, kura saglabājusies vēl šodien. Ēkas zelminī redzams celšanas gads. Mājas proporcijas un siluets ir līdzīgs Liepājas otrajam rātsnamam. Plānojuma pamatā ir divi manteļskursteņi, kuri sasaistās ar palielu priekšnamu.

Pateicoties K. Dimitera aktivitātēm, 1980. gadu vidū atdzimšanu piedzīvoja **Krimuldas** pastorāts. Izkoptā, ainaviski fantastiskā vietā esošā mācītājmāja, pēc draudzes gana Jāņa Ermana

Dobeles vācu draudzes mācītājmāja (19. gs.). 80. gadu foto. VKPAI arhīvs

(Ērmaņa) ziņām, varētu būt celta Krimuldas īpašnieka fon Helmersena ierosmē 1775. gadā.³² Tā ir guļbūve ar stāvu divslīpju jumtu, kura gali daļēji nošļaupti. Vienā garenfasādē pie ieejām redzami divi lieveņi, otrā atradies portiks.³³ Ēkas būvforma ir tradicionāla, maigi noapaļota, nedaudz smagnēja. Vērtīgi mākslas pieminekļi bija vecās durvju vērtnes (19. gs. pirmā puse), kas tagad aizstātas ar jaunām, līdzīgām. To atsevišķas detaļas ir vienkāršotas un neatbilst vēsturiskajam oriģinālam. Atjaunotas un restaurētas arī vairākas citas ēkas daļas un telpas. Diemžēl pašreiz šis darbs apstājies. Mācītājmājā dzīvojuši Teodors Šēnbergs, Kārlis Emanuels Pegaus, Kārlis Kristiāns Ulmanis (1793—1871) — Tērbatas Universitātes praktiskās teoloģijas profesors, skolas grāmatu sarakstītājs,³⁴ Vilhelms Frīdrihs Valters — “Latviešu tautas biedra” redaktors un citi. 1912. gadā mācītājs J. Ērmanis atklāja šeit biblio-

Mazirbes mācītājmāja (18. gs. vidus). 70. gadu foto. Atjaunošana uzsākta jau 80. gados, bet nav pabeigta vēl šodien. VKPAI arhīvs

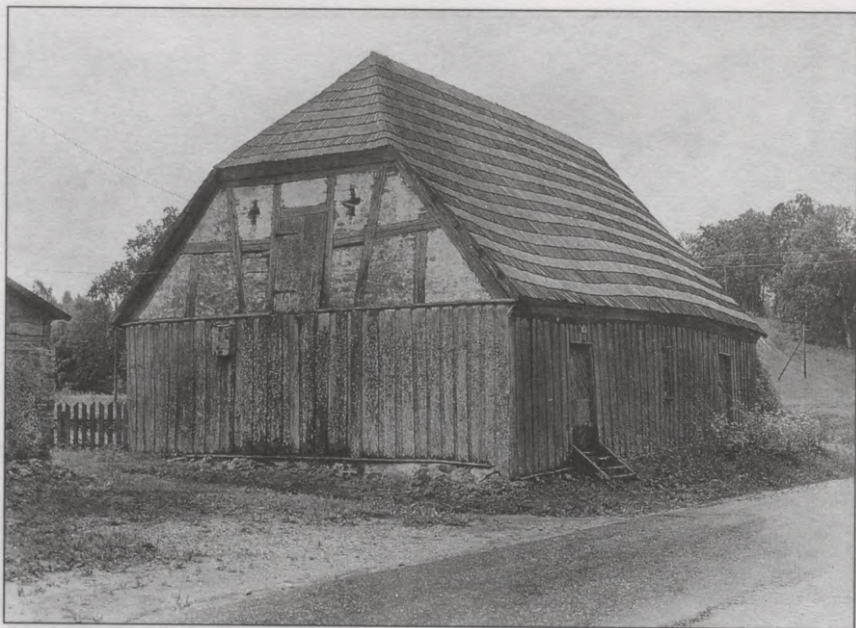
tēku ar 262 sējumiem. Tās mērķis bija apkarot sēnalu literatūru. Bibliotēka izpostīta 1917. gadā. Krimuldas pastorāta sakarā jāpiemin arī vietējā skolotāja Jura Nātaniēla Ramaņa sarakstītā "Krusta skolas grāmata" (1797) — dažādu sacerējumu krājums (proza, dzeja, apceres), kura dumpīgā rakstura dēļ izraisījās konflikts ar mācītāju.³⁵ Pie mācītājmājas atrodas kalpu māja, kuras zelminis veidots pildrežģa konstrukcijā. Šis tehniskais paņēmieni ir populārs mācītājmuižu arhitektūrā. Fahverka zelmiņi redzami **Jaunaucē** (19. gs. sākums), jau minētajā **Vallē, Lēņos, Dobeles** vācu luterāņu draudzes mācītājmājā, **Mazirbē** (18. gs. vidus), **Ziemeļdurbes** draudzes pastorātā (19. gs. sākums), **Sesavā** (pēc 1768, pārbūve 1819—1838), **Katlakalnā** (18. gs. beigas)³⁶ un citur.

Runājot par 18. gs. nogales mācītājmuižām, jāpiemin vairākas koka ēkas, kas ir raksturīgas gan šīs tipoloģiskās grupas piemi-

Talsu mācītājmāja (18. gs. beigas). Foto 1990. Kopā ar klēti un citām ēkām veido ainaviski izteiksmīgu ansambli

nekļiem, gan lauku kultūrainavai un videi. Tādas atrodas **Rendā** (18. gs. beigas, 19. gs. sākums)³⁷ un **Talsos**, kur ilgu gadu strādājis un dzīvojis Kārlis Ferdinands Amenda (1771—1836).³⁸ Viņš studējis teoloģiju Jēnā, apceļojis Franciju, Šveici, Austriju, Vāciju, bijis konsistorijas padomnieks, liels mūzikas mīlotājs, L. van Bēthovena draugs. Šī personība prasa vispusīgu un detalizētu izpēti, kuras rezultātā atklātos mazāk zināmas lauku sadzīviskās vides tradīcijas un kultūras dzīves norises. Amendas draugu lokā bija mākslinieks Johans Samuels Benedikts Grune, mācītāju Bursiju dzimta, kuras atvase ir pazīstamais ārsts un vēlāk Kurzemes provinces muzeja direktora vietas izpildītājs Kārlis Gotlibs Heinrihs Frīdrihs Bursijs. K. F. Amendas kapa vieta pakalnā netālu no mācītājmuižas ir kopta un labiekārtota. Arī pastorāta apbūve ir viena no retajām, kuras pastāvēšanai briesmas nedraud. Te atrodas māci-

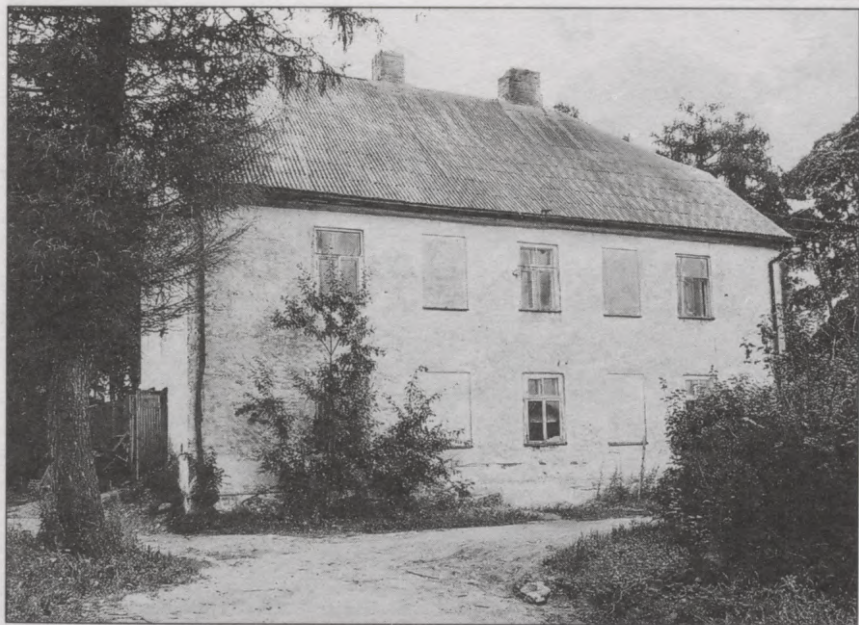

Talsu mācītājmuižas klēts (18. gs. beigas). Foto 1990

tājmāja, klēts (18. gs. beigas), šķūnis, kūts un rentnieka (?) māja. Par mācītājmāju saglabājušās ziņas no 1730. gada — tā esot sabrukusi un jābūvē no jauna. Domājams, ka ēka celta 18. gs. otrajā pusē, bet vēlāk vairākkārt labota un pārbūvēta. Jumts, piemēram, pēdējo reizi mainīts 1986. gadā.

Jauns posms mācītājmuižu arhitektūrā sākās 19. gadsimtā. Palielinājās to loma lauku vides veidošanā, izvērsās saimnieciskā dzīve. Mācītājmuižas 19. gs. sākumā celtas lielākas, nereti divstāvu, piemēram, **Matīšos** (18. gs. beigas, vēlāk pārbūvēta), **Trikātā** (ap 1804. g.), **Ziemeļdurbes** draudzē (19. gs. sākums).³⁹ Atsevišķu šo ēku arhitektūrā vēl jūtamas baroka tradīcijas, it īpaši smagnēji nopalojoto būvmasu kārtojumā.

Problemātiska nākotne ir vienam no arhitektoniski izcilākiem Kurzemes pastorātu ansambļiem — **Cīravā**. Mācītājmāja celta

Matišu mācītājmaija (18. gs. beigas). 80. gadu foto. VKPAI arhivs

1823. gadā. Tagad tur saimnieko vairākas ģimenes. Ēkas ir nolaistas, aplipinātas ar koka piebūvēm, jumti cauri, apkārtnē piemēslota. Klasisku ansambli kopā ar mācītājmaiju veido klēts un stallis ar bloķētu skābbarības torni. Pēdējais plānā ir apaļš, segts ar barokālu jumtiņu. Mācītājmaija skatāma kādā 19. gs. gravūrā, un jāsecina, ka ārēji būtiski nav izmainījusies. Pie tās redzamais stallis ir bez skābbarības torņa, kurš tātad celts vēlāk, 19. gs. otrajā pusē, kad saimniecības ēkām nereti dots fortifikācijas būvju izskats. Mācītājmaija kopā ar minētajām ēkām veido tipisku plānojuma shēmu ap taisnstūra pagalmu. Ceļš pagalmā bija bruģēts un ovālveida. Šī pagalam nolaistā vieta atjaunotā veidā nākamām paaudzēm varētu stāstīt par draudzes mācītāju Johanu Kristianu Volteru, kurš ierosināja skolotāju A. Kalnenieku-Bergmani Dzērves

Ciravas mācītājmuižas stallis (19. gs. pirmā puse) un lopbarības tornis (19. gs. otrā puse). Foto 1998

muižā ierīkot skolu skolotāju sagatavošanai Kurzemē. Ar J. K. Voltera gādību 1840. gadā darbu sāka skolotāju seminārs Irlavā.

Iespaidīgu apmēru mācītājmāja saglabājusies Ēdoles pastorātā. Tā ir divstāvu, ar stāvu divslīpju jumtu un septiņām ailu asīm galvenajā fasādē. Tagad tajā mīt pagasta nelabvēlīgās ģimenes. Ēka nav zudusi, taču tās ekspluatācija ir nepieņemama. It īpaši izmaiņas jūtamas, ja paraugāmiem gadsimta sākuma fotoattēlos.⁴⁰ Ēku sedza kārniņu jumts, logi pirmajā stāvā bija sīkrūšu, otrajā stāvā sešrūšu, centrā atradās neliels koka lievenis. Tas viss ir zudis — lievenis noplēsts, logi, kur tie vēl ir, — dažādi, bet šifera jumts pagaidām vēl seno ēku sargā. Mācītājmājas galafasādē akmeni iekalts gadskaitlis "1857". Tomēr tā liekas senāka un varbūt sākotnēji bija vienkārša. Blakus esošā laukakmeņu mūra

Ēdoles mācītājmāja (18. gs. beigas—19. gs. sākums). 80. gadu foto. VKPAI arhīvs

klēts celta 1828. gadā, un tā ir pamesta. No stālja saglabājušās drupas. Ēkas ieskauj parks.

Ar ko Latvijas kultūrvēsturē nozīmīga šī vieta? Šeit no 1824. līdz 1875. gadam dzīvoja mācītājs un latviešu folkloras vācējs Kārlis Gotlībs Šmits (1794—1875), kura "paspārnē" — Ēdoles baznīcas ģērbkambarī 1848. gadā Krišjānis Valdemārs nodibināja pirmo latviešu lauku bibliotēku. Domājams, ka šajā sakarā viņš bija viesis arī mācītājmuižā un K. G. Šmits savukārt netieši atbalstīja K. Valdemāra t.s. Baltijas jūras izsmelšanas biedrību, kurai piederošie pulcējās Ēdoles muižas dzirnavu dīķa salīnā. Ēdoles pastorāts glabā daudz vēstures liecību, ainaviski krāšņa ir tā apkārtnē, tuvu atrodas Ēdoles pils un baznīca, dzirnavas ar dīķi. Saprātīgi pasniedzot pastorāta kultūrvēsturiskās vērtības, tās

Biržu mācītājmāja. 70. gadu foto

izceļot un popularizējot, šeit varētu attīstīt pievilcīgus objektus kultūrtūristiem.

Daudzu 19. gs. sākuma mācītājmāju arhitektūrā jūtamas vēl baroka tradīcijas, it īpaši smagnēji noapaļoto būvmasu kārtojumā, piemēram, **Cesvainē**. Pastorāta centru, spriežot pēc 1873. gada bruņniecības revizora R. Ekvista izgatavota plāna, veidojušas 5 lielākas un 3 mazākas ēkas.⁴¹ No tām saglabājušās: mācītājmāja, kura pārbūvēta līdz bezjēdzībai,⁴² rentnieka māja un stallis. Nojaukta ir mācību jeb iesvētību māja. Cesvaines draudzē darbojušies vairāki ievērojami mācītāji. Pazīstamākais no tiem — Kristiāns Dāvids Lencs, sprediķu grāmatas autors latviešu valodā (Rīga, 1764), te dzīvojis no 1749. līdz 1757. gadam. Cesvainē dzimis arī viņa dēls Jakobs Mihaels Lencs — dzejnieks, J. V. Gētes laikabiedrs. Vairāk nekā simts gadus Cesvaines draudzi vadīja mācītāju

Salgales mācītājmāja (19. gs. sākums, arh. H. E. Dihts). Foto 1998

Mītelu dzimta. Mīтели ir garīgo dziesmu tulkotāji un autori, viņi atstājuši vērtīgas vēsturiskas ziņas par Cēsaines draudzi no 1762. līdz 1804. gadam. Kārlis Roberts Auniņš, Cēsaines draudzes gans, 19. gs. beigās rediģēja Bībeles tekstus un bija mācītāja Augusta Bilenšteina palīgs zinātniskajā darbā. Viņu nomainīja dēls Ernsts Johans. No 1921. līdz 1965. gadam draudzi apkopa Alberts Vītols, brošūru "Cēsaines draudze" (1929) un "Mācītāja G. F. Mītela piezīmes par Cēsaines draudzi 1762—1804" (1934) autors.

Cēsainei līdzīgs apjoma risinājums ir **Codes** mācītājmājai (18. gs. beigas — 19. gs. sākums), kas ir gaužām bēdīgā stāvoklī. Redzam raksturīgo divslīpju jumtu ar daļēji nošļauptiem galiem. Smagnēji piezemēta apjoma forma, kas kļuvusi jau tradicionāla, jāsaka, tipveida. Tāpat varētu raksturot arī **Vānes** mācītājmāju (18. gs. beigas — 19. gs. sākums).

Iecavas mācītājmāja (1821., arh. H. E. Dihts). 70. gadu foto. Tagad nojaukta.
VKPAI arhīvs

Šī laika koka mācītājmāja saglabājusies arī **Biržos**. Te pēc teoloģijas studiju beigšanas Tērbatas Universitātē no 1806. līdz 1856. gadam par mācītāju strādāja Jakobs Florentīns Lundbergs (1782—1858).⁴³ Viņš bija viens no aktīvākiem “Latviešu Avīžu”, “Tā Latviešu Drauga” un “Magazīnu” līdzstrādniekiem, sadarbojās ar G. Merķeli, viens no pirmajiem F. Šillera dzejas tulkotājiem. J. F. Lundbergs bija tas, kurš iesvētīja 1848. gadā celto Biržu baznīcu (būvmeistars Johans Helds). Padomju laikā šeit tika iekārtots vatelīna ražošanas cehs. Raugoties Biržu pastorāta 1891. gada zemju kartē, jāsecina, ka savā vietā vēl atrodas mācītājmāja, kūts (1839) un klēts (19. gs. vidus).⁴⁴ Mācītāja mājā tagad iekārtots veikals un dzīvokļi. Vienā tās galā atrodas savdabīga lodžija ar koka kolonnām, kura tūlīt sabruks. Tehniskais stāvoklis ir neap-

Kandavas mācītājmāja (19. gs. sākums, arh. H. E. Dihts?). 80. gadu foto. VKPAI arhivs

mierinošs arī citās vietās. Vēl neilgs laiks, un izšķirsies liktenis Biržu mācītājmājai, kas reāli stāsta par šo mūžu pavadījušu mācītāju un literātu.

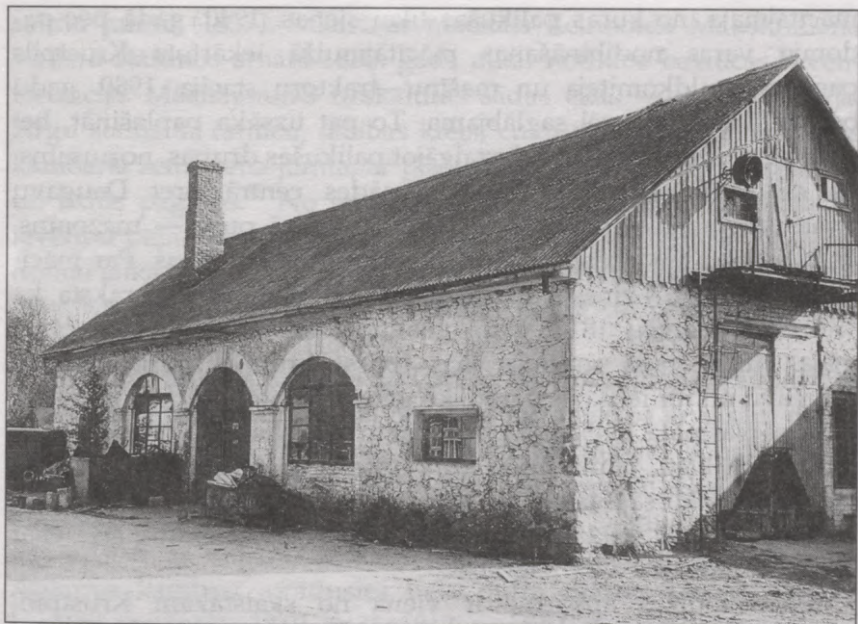
Šī laikposma arhitektūrai, domājams, jāattiecinā arī **Jaunpiebalgas** pastorāts. Mācītājmāja, kā arī atmiņas par tajā pavadītiem gadiem publicētas E. Kēlbranta (*Kählbrandt*) darbā.⁴⁵ Šeit skatāma arī pati ēka — gari izstiepta, ar divslīpju jumtu un asimetriski izvietotu koka lieveni.

Citas 19. gs. pirmajā ceturksnī celtās mācītājmājas ir ievērojami klasicisma pieminekļi. Pie tādām jāmin latviešu draudzes mācītājmāja **Bauskā** (19. gs. pirmā puse)⁴⁶, mācītājmājas **Zaļeniekos** (19. gs. sākums) un **Salgalē** (19. gs. sāk., arh. H. E. Dihts).⁴⁷ Pēdējā no tām ir vienstāva mūra ēka ar divslīpju jumtu un rizalītu ar

Krustpils mācītājmājas (1818) atliekas. Foto 1997

trīsstūra frontonu. Rizalīta otrā stāva logs ir pusapļa, dalīts trīs daļās. Tas ir t.s. Palladio tipa jeb trīsdaļu logs, kurš izmantots arī citās mācītājmuižās, piemēram, tā paša Kurzemes guberņas arhitekta Henriha Eduarda Dihta projektētajā Iecavas pastorāta dzīvojamā ēkā (1821).⁴⁸ Šeit pirmo reizi mācītājmāja un stallis uzcelts jau 1699. gadā, un tajā atradušās 8 istabas. Jaunā klasicisma ēka bija līdzīga Salgalē esošajai. Tās galveno fasādi rotāja rizalīts ar trīsstūra frontonu un Palladio tipa pusapļa logs otrajā stāvā. Ēkas ieeja bija iedziļināta un tās priekšā izveidota niša ar divām kolonnām priekšpusē — gluži tāpat kā Salgalē. Iecavas pastorāta mācītājmājas projektu publicējis mākslas vēsturnieks Dainis Bruģis rakstā "Elejas muižas ansamblis".⁴⁹ Tajā raugoties, redzam, ka frontons realizēts vai vēlāk pārbūvēts savādāks — stāvāks pēc formas. Abās Dihta projektētajās ēkās jūtams viņam raksturīgais,

Krustpils mācītājmuižas klēts (19. gs.). Foto 1997

ampīram tuvais ordera traktējums, askētisku formu ģeometriskums, galvenās ieejas izveidojuma plastika.

Iedziļinātas ieejas mezgla risinājums sastopams arī izcilajā klasicisma pieminekli — **Kandavas** pastorāta dzīvojamā ēkā (19. gs. sākums), kurā no 1787. līdz 1821. gadam dzīvoja zinātnieks, dzejnieks, hercogienes Dorotejas skolotājs Bernhards Gotlībs Bekers. Rizalīta arhitektoniskais risinājums liek domāt, ka arī šis, līdz pēdējai iespējai nodzīvotās ēkas projekta autors varētu būt H. E. Dihts, bet īstenotājs Kandavas būvmeistars Šlups (*Schlup*).⁵⁰ Jāpiemin, ka no 1821. gada Kandavas prāvesta iecirkņa prāvests bija minētais K. F. Amenda.

Ievēribas cienīga klasicisma koka ēka ir pagalam nolaistā **Bārbeles** pastorāta mācītājmāja (19. gs. 1. cet.), atjaunotā **Lutera** draudzes mācītājmāja Rīgā (19. gs.) un **Krustpils** luterāņu mūra

mācītājmāja, no kuras palikušas tikai sienas. 1940. gadā pēc padomju varas nodibināšanas mācītājmuižā iekārtota Krustpils pagasta izpildkomiteja un mašīnu—traktoru stacija. 1980. gadu beigās šī ēka bija vēl saglabājama. To pat uzsāka paplašināt, bet ugunsgrēkā viss gāja bojā. Izstaigājot palikušās drupas, nojaušams, ka sākotnēji ēka bijusi īsāka. Fasādes centrā pret Daugavu atradies koka veranda — lievenis, bet otrā pusē — mezonīns, kura ieejas nišas abās malās bijušas doriskās kolonnas. Par mācītājmuižas vēsturi ziņas sniedzis mācītājs K. Skujiņš. Viņš raksta, ka “reizē ar baznīcu 1818. gadā atjaunota arī mācītāja dzīvojamā māja.. 1828. gadā mācītājs licis izcirst krūmus starp ēku un Daugavu un tur ierīkojis dārzu, ko pēcnācēji cītīgi kopuši. Mācītāja māja paplašināta 1845. gadā. Tad pat arī uzcelta vecā mūra kūts ar ratnīcu un klēti. Jaunā mūra kūts uzcelta īsi pirms kara.” Visbēdīgākā stāvoklī šajā laikā, t.i., ap 1925. g., bijis labības šķūnis. Cik var noprast pēc teiktā, atjaunošana bijusi nepieciešama arī “ēkai baznīcas laukumā virs pagraba”⁵¹.

Mācītājmuižas apkārtnē ir viena no skaistākām Krustpilī. Tuvumā plūst Daugava, netālu koku ieskauda tek Dzirnupīte. Iztēle rosina domāt, kā mācītājs, iznācis no sava nama, pa ceļu pāri tiltiņam devās uz dievnamu, lai zvana skaņu pulcinātos ļaudīs nestu Dieva vārdu. Krustpils draudzē kopš tās pāriešanas luterānismā kalpojuši daudzi mācītāji. Pirmais no tiem bijis M. Vēgners (1618—apm. 1625),⁵² pēc viņa — Daniels Širens, Joahims Nereziuss, Mihaels Šefers un citi. Mācītājs K. Engelbrehts apglabāts baznīcā, kur atrodas viņa kapakmens. Mācītājs F. E. Brokhūzens pirmais draudzē sācis rakstīt baznīcas hroniku. 1806. gadā mācītājs bija Johans Kristiāns Fabers. Interesanti, ka šajā laikā pie baznīcas piederēja mācītājmuiža, priekšdziedātāja Vilhelma Dēringa māja un zvaniķa Mārtiņa māja ar palīgēkām. Zemnieku sētu mācītājmuižai šajā laikā nebija. Gandrīz 50 gadu no 1826. līdz 1877. gadam Krustpils luterāņu draudzes gans bija Alberts Tilings. Viņa laikā 1830. gadā mācītājmuižas inventarizācijā konstatēts, ka tai pieder 4 Irbenieku un 4 Žabinieku sētas. 1840. gadā mācītājmāja bijusi mūra, ar 8 istabām un apjūmta ar dakstiņiem. Pie tās atradies ērbēģis, zirgu stallis ar ratnīcu, klēts, laidars un rija no akmens, ar

salmu jumtu (1837). Sakarā ar mācītāja Reinholda Maksimiliāna Valtera stāšanos amatā 1888. gadā atkal notikusi baznīcas inventarizācija. Mācītājmuižā uzskaitītas šādas ēkas — mācītāja māja, zirgu stallis ar ratnīcu, labības klēts, cūku stallis un pieliekamais kambaris zem viena jumta, ar plašiem bēniņiem, liellopu kūts, rija un ledus pagrabs.⁵³ No mācītājmuižas ēkām, kuras saglabājušās, ievēribu pelna klēts ar aizbūvētu lieveņa arkādi. Attīrot visus padomju laika uzslāņojumus un nomainot atbilstoša materiāla jumtu, klēts varētu būt viens no interesantākiem arhitektūras pieminekļiem Krustpilī.

Ir ļoti skumji, ka neviena no Latvijas mazpilsētu mācītājmuižām nav saglabājusies pilnībā, kā noslēgta saimniecība ar visām palīgēkām. Tādu nebija mazums. Kaut vai jau minētā Bauskas vācu draudzes gana mājvieta. 1813. gadā dzīvojamai ēkai bijuši no ķieģeļiem mūrēti pamati, tēstu baļķu sienas ar gludiem pakšiem, kas apsisti ar dēļiem, sarkanu dakstiņu jumts un trīs dūmeņi. Apkures kambarī atradusies liela mūra maizes krāsns. Šī ēka kapitāli remontēta 1810. gadā. 1813. gadā Mēmeles pusē bijis terasveidīgs dārzs un no latām celta lapene. Dārzā — divi diķi. Pie dzīvojamās ēkas vairākas saimniecības ēkas. Aprakstā visvairāk iztēli rosina terasveidīgais dārzs ar lapeni un divi diķi upes krastā!

Drupas, sienu fragmenti saglabājušies arī no **Mežotnes** pastorāta apbūves un **Sabiles** mācītājmājas, kura nodegusi 1967. gadā. Līdz tam bija palicis tās kopējais apjoms, plānojums, fasādes. Pēdējām bija klasicisma dekors — dzegas ar zobinājumu joslu un stūra rusti. Sākotnēji bijušas arī krāsotas logailu apmales.

Sabiles mācītājmāja celta 1802. gadā.⁵⁴ Tomēr saglabājies inventārija apraksts, kurā teikts, ka pastorāta vecā ēka celta ap 1775. gadu. 1786. gadā tā ir konstatēta kā "tēstu koku māja uz kaļķu javā taisīta akmens pamata". Iespējams, ka 1775. gadā celtā koka ēka gājusi bojā vai nojaukta, bet tās atsevišķās daļas izmantotas 1802. gadā celtajā mūra ēkā. Par to liecina vairākas pagraba velves, manteļskursteņa sienas u.c. Rundāles pils muzeja arhīva fotokolekcijā skatāmas krāsnis, kurās, iespējams, izmantoti vecās 1775. gada ēkas krāsns podiņi. Grausta stāvoklī esošajai ēkai ir

izstrādāts atjaunošanas projekts⁵⁵, un enerģiskais saimnieks — tēlnieks O. Feldbergs ir iecerējis to atjaunot.

Šī laika mācītājmuižu arhitektūru raksturo arī **Ikšķiles** pastora mācību (iesvētību) mājas projekts (1826, arh. J. Graens). Ēka paredzēta askētiska, ar stāvu divslīpju jumtu, bez fasāžu dekoratīvām detaļām. Tajā projektēta mācību telpa, skolmeistara istaba, priekšnams ar virtuvi, pieliekamais un meiteņu istaba. Apkurei paredzētas krāsnis.

Klasicisma periodā izmainījās ēku plānojums. Palielinoties istabu skaitam, ieviesās krāsns apkure, telpas kļuva plašākas, ērtākas, plānojums līdzīgāks privātmuižu kungu mājām. Piemēram, minētās **Kandavas** mācītājmājas centrā atradās zāle un halle. Zālei kreisajā pusē pieslēdzās ēdamzāle, pa labi salons un istaba. No halles varēja nokļūt vairākās citās istabās. Virtuve un noliktava atradās pie ēdamzāles, bet labierīcības ēkas galos. Vairākām telpām dots oriģināls izveidojums — salona galasienai ir pusapļa forma, ēdamzāles galu nodala kolonāde, nesošās sienās izbūvētas nišas. Līdzīga plānojuma shēma ir **Trikātas** mācītājmuižas dzīvojamā ēkā, kuras pirmais stāvs pārsegts ar cilindra velvēm un, domājams, nāk no kādas senākas būves.

Īpaša vieta Latvijas kultūrvēsturē ir **Sunākstei**. Gotharda Frīdriha Stendera (1714—1796) vārds un nozīme Latvijas vēsturē īpašus komentārus neprasa. Diez vai būs daudz tādu mācītāju, kuriem pat padomju laikā veltītas monogrāfijas un faksimilizdevumi. G. F. Stenders bija viens no tiem, kura nopelnus pat tolaik nebija iespējams noklusēt.⁵⁶ Viņš dzimis Lašos kā mācītāja dēls. No 1744. līdz 1753. gadam viņš bija Lindes Birzgales draudzes gans. 1766. gadā viņš atgriezās Kurzemē no Dānijas un Pēterburgas un kļuva Sēlpils un Sunākstes apvienotās draudzes mācītājs.⁵⁷ Lielais zinātņu vīrs, kuram J. A. Korfs, Pēterburgas Zinātņu akadēmijas prezidents, bija labvēlis, kurš Dānijas karaļa Frederika V galmam gatavoja globusus un piedalījās Britu admiralitātes izsludinātajā konkursā, savu tālāko mūžu veltīja pavisam necilam Latvijas nostūrim — Sunākstei un Sēlpilij. Tieši šeit sarakstītas daudzas Stendera grāmatas un raksti, tostarp arī tādi ievērojami darbi kā "Augstas gudrības grāmata" (Jelgava un

Aizpute, 1774), kurai latviešu sabiedrībā bija ilga un paliekoša nozīme, jo tā paplašināja un attīstīja tautas garīgo līmeni.⁵⁸ Bez tam Stenders iepazīstināja Rietumeiropas zinātniekus ar latviešu valodu, un šāda veida "zemnieku enciklopēdija" ir Baltijā unikāla laikā, kad Francijā iznāca Didro darbi. Jāpiemin arī Stendera jaunie lasītācīšanas paņēmieni, kas ietverti divās grāmatās — "Jauna ABC un lasīšanas mācība" (1782) un "Bildu ābice" (1787).

Kas šodien liecina par Stenderu Sunākstē? Baznīca ir sakopta, laukakmeņu mūra žogs atjaunots, krūmi izcirsti, notiek dievkalpojumi. Pastorātā, kurš atrodas netālu alejas galā, ir cita aina. Vecā koka mācītājmāja ir pilnīgi sabrukusi. 1980. gados to vēl varēja saglābt, bet J. G. Stendera piemiņa nevienu neinteresēja. Blakus esošās mūra saimniecības ēkas arī ir pamestas un pa daļai sagāzušās. Kluss, aizaudzis lauku ceļš, ābeļdārzs un savāda noskaņa — tas ir viss, kas paliek atmiņā no šīs vietas. 1990. gados šeit rosījās "zaļie" — bez īpašas jēgas samesta ķieģeļu kaudze ir viss šī sajūsmas pilnā darba rezultāts. Kas notiks tālāk Sunākstes pastorātā? Vai tam lemts pilnīgi izgaist no atmiņas, lai Stendera apaļās jubilejas reizēs daži entuziasti no Rīgas tukšā vietā noturētu runas?

Par Sunākstes mācītājmājas izskatu informācija saglabājusies pavisam neparastā vietā — gleznojumos uz porcelāna tasītes un šķīvja. Tajos redzam tipisku mācītājmāju ar divslīpju jumtu, uz augstiem pamatiem un koka lieveni pie izejas.

19. gs. pirmajā pusē un arī vēlāk kā baznīcu un mācītājmuižu cēlāji bieži minēti latviešu būvnieki. Piemēram, **Popes** draudzes pastorāta 1832. gada hronikā minēts sekojošais: "Jauno, mūrēto pastorātu cēla Popes muižas īpašnieki U. un J. fon Bēri, uzsākot 1810. g. un nobeidzot 1811. g. Atzīmējams, ka ēku cēluši tikai latvieši, kuru piemiņai ierakstu viņu vārdus: 1) Puzes mūrnieks, vārdā Krišs, 2) Puzes mūrnieks Bertmai Pēteris; Popes mūrnieki: 3) Janis, Nabeļu kroga krodzinieks, 4) Ernsts, 5) Juris, 6) Zāmels, 7) Popes namdaris Ernsts, 8) galdnieks Ansis no Ošlapu mājām, 9) galdnieks Pūče Jānis no Popes, 10) kalējs Ulrihs no Popes, 11) dzirnavu kalējs Andžs no Popes, 12) stiklinieks Janis, viņa dēls Ansis no Auces, 13) mūrnieks Ādams ierīkoja abas krāsnis. Mājas plānu bija izgatavojis Puzes muižas īpašnieks fon Mirbaha

kungs⁵⁹. Jāatzīmē, ka minētais Andžs ir īpašs amatnieks ar šauru specializāciju, tas liecina par latviešu līdzdalību arī šādu darbu veikšanā. Kas attiecas uz fon Mirbahu kā projektētāju, tad tas ir pagaidām vienīgais zināmais viņa darbs.

19. gadsimtā un agrāk daudzu mācītājmuižu apbūve bija ievēribas cienīga arī savu daudzo palīgēku dēļ. Jau zviedru laikos Vidzemē 1636. gadā konsistoriju satversme noteica, ka mācītāja muižām jābūt ar vienu arklu zemes un 7 ēkām: istabu, priekšnamu, kambari, 2 klētīm, riju un kūti. Tomēr faktiski to lielums bija dažāds. Tā, piemēram, Āraišu mācītājmuižas apbūvi 18. gs. beigās veidoja 8 ēkas, kas bija savam laikam vidēja lieluma muižas saimniecība. Minētajā **Mazstraupē** bez mācītājmājas vēl atradās rentnieka māja, šķūnis ar kūti, pirts, mazāks šķūnis, kūts, klēts un piena dzesētava. Savukārt Mežotnes pastorāta apbūvi 19. gs. beigās veidoja 10 ēkas. Muižu centrus bieži ieskāva parks, augļu dārzs, pievedceļus rotāja alejas. Izcili arhitektūras pieminekļi ir klētis **Raunā, Saukā**, mācību un kalpu mājas **Durbē, Āraišos, Ēvelē**.

Baroka un klasicisma periodā vērojama vēlme mākslinieciski izstrādāt fasāžu detaļas, un viena no tām bija durvju vērtnes. Ar īpašu gaumi un greznumu tās izcēlās **Mazsalacā**,⁶⁰ **Trikātā, Zaļeniekos, Vānē, Codē, Burtniekos, Rendā, Smiltēnē, Ropažos**⁶¹ un citur. Daudzās vietās tās nav saglabājušās, jo padomju laikā pastorātos izmitinātajam kontingentam mākslinieciski izveidotas arhitektūras koka detaļas nozīmēja tikai kurināmo. Stāvoklis nav mainījies arī tagad. Liktenis pasargājis Smiltēnes mācītājmājas ārdurvju vērtnes, kas ir ievēribas cienīgs klasicisma laika amatniecības paraugs ar rokoko stila elementiem metāla detaļu noformējumā. Virs vērtņēm izveidots virsdurvju logs. Tā vidējā daļā atrodas ovāla vītne — vainags, no kuras, līdzīgi festonam, simetriskas vītnes iekārtas arī sānu lodziņos. Apakšējais pildīņš ir gropēts un izvirzīts uz āru. No augšējā to atdala ar trīsstūriem un virs tā ar aplīem rotātas joslas. Augšējo pildīņu ietver profilēta līste. Tā centrālo daļu izceļ krusta forma, kuras stūri rotāti ar rozetēm, bet sāni ar gutu pāri. Durvju līste rotāta ar zigzaga ornamentu, tās kapiteli likta palmete. Virs augšējā pildīņa redzama dzega ar zobinājumu. Ailas dzega savukārt rotāta ar liesmu līsti,

Ēveles mācītājmuižas mācību māja (19. gs. beigas), atrodas pie baznīcas.
Foto 1998

meandra motīva ornamentu un zobinājumu. Smiltenes mācītājmājas vestibilā saglabājies arī divviru sienas skapis barokālās formās ar reljefu rokaju dekoru apakšdaļā un lauztu frontonu augšdaļā. Ievēribas cienīgi lietišķās mākslas pieminekļi ir arī durvju eņģes, atslēgas, logu metāla daļas. Tās galvenokārt pārstāv rokoko un klasicisma stilus. Saglabājušās arī 18. gs. krāsnis, piemēram, **Burtnieku** un **Āraišu** pastorātos.

Tāpat kā privātmuižām, arī pastorātiem secen nepagāja 1905. gada notikumi. Par tiem ziņas sniegtas tālaika literatūrā, piemēram, mēnešrakstā "Evangēliuma gaisma". "Mūsu dievnamī ir aptraipīti asinīm, mācītāji tajos ir tapuši nolamāti, no kanceles rauti, dauzīti un apdraudēti.. mācītājs tik ilgi sists, kamēr tas bez samaņas paliek guļam. Un šādas un tamlīdzīgas negantības

notikušas šādās Vidzemes un Kurzemes baznīcās: **Kalsnavā, Vietalvā, Liepājā, Nītaurē, Dienviddurbē, Lielvārdē, Aizkrauklē, Secē.**"⁶² Tālāk ziņots par notikumiem mācītājmuižās, un viens no tiem vēsta, ka **Nītaurē** "gaišā dienā savā rakstāmā istabā ar 5 revolvera šāvieniem no slepkavas rokas nonāvēts mācītājs **K. Šillings**"⁶³. Par pastorātu ēku dedzināšanu tuvāku ziņu nav.

19. gs. otrā puse mācītājmuižu arhitektūrā nav īpašs uzplaukuma laiks. Esošās ēkas acīmredzot apmierināja draudžu prasības. Retos gadījumos mācītājmājas celtas no jauna, piemēram, katoļu mācītājmājas **Rubenē, Viļakā** (19. gs. beigas) un **Jaunbornē**. Šeit nelielā teritorijā ap baznīcu izveidojusies un attīstījusies raksturīga vēsturiska vide, kuras funkcionālā risinājuma pamatā ir dzīves diktētas nepieciešamības un tradīcijas. Ar laukakmeņu mūra žogu ieskautās baznīcas pagalmā un pie tās ārpusē atrodas kapsēta. Otrā pusē baznīcai — mācītāja dzīvojamā ēka — koka, ar nelielu verandu centrā. Otrpus ceļa, kas ved gar baznīcas vārtiem, atrodas ērgelnieka māja, arī koka guļbūve, kas daļēji sabrukusi. Jaunbornes baznīca (19. gs. vidus) nav izcils arhitektūras piemineklis, tāpat arī abas minētās dzīvojamās ēkas. Taču tas nenozīmē, ka šī vieta emocionāli neiespaido. Te apstājas trauksmainais mūsdienu dzīves skrējienis, mūs uzrunā ticības spēks, miers, patiesa vienkāršība. Jaunbornes katoļu pastorāts un apkārtējā vide garīgi bagātina ikvienu, kas spēj izjust to. 19. gs. otrajai pusei jāattiecinā arī luterāņu pastorāti **Lašos** (19. gs. beigas), **Nurmuižā** (1897, arh. T. Zeilers), **Zemītē** (19. gs. pēd. cet., arh. T. Zeilers). Pēdējā no tām ir vienstāva mūra ēka ar centrālo rizalītu un trīsstūra frontonu. Ēkas dekoratīvais ietērps ir ļoti vienkāršs: ap logailām apvītas neogotikai raksturīgas dzegas, iezīmēta stāva pārseguma vieta un frontona malas. Mācītājmāja, kas saglabājusies, atrodas senāku ēku ieskāvumā, 19. gs. pirmajai pusei raksturīga plānojuma pagalma malā. Blakus tai palikušas kalpu mājas drupas (1829).

Biežāk mācītājmājas pārbūvētas kā **Koknesē**,⁶⁴ **Vecmuižā**.⁶⁵ Taču šajā laikā palielināties saimniecības un palīgēku skaits. Pie tām pieder **Vecpiebalgas** mācītājmuižas kalpu māja (1866),

Gaujienas mācītājmuižas kūts (1860) un stallis (19. gs. vidus), mācību māja **Ēvelē** (19. gs. beigas), kas ir koka, gotiskās formās.

20. gs. sākumā baznīcu reformas ietekmēja arī mācītājmuižu arhitektūru. Pamazām izzuda sistēma, kurā mācītājs bija arī lauksaimnieks. Tāpēc reti pastorātos celtas ēkas 20. gs. sākumā. Kā savdabīgs šī laika piemērs jāmin arh.V. Neimaņa izstrādātais **Piņķu** pastorāta projekts (1907).⁶⁶ Tā ir t.s. dzimtenes stila ēka ar vertikalizētu siluetu, stāvu divslīpju jumtu. Līdzīgas celtnes, kuras dēvējam par villām, atradīsim Rīgā Mežaparkā, Jūrmalā, Ogrē. To arhitektūrā izpaužas laikmetīgi uzskati un gaume, atbilstība vēsturiskajai videi.

Pastorātu arhitektūra saistās ar ievērojamā flāmu mākslinieka un arhitekta Anrī van de Veldes darbību. 1910. gadā viņš uzvarēja konkursā par **Sv. Pētera** baznīcas skolas un pastorāta celtniecību Rīgā. Ēka atradās Vaļņu ielā 20, un tās būvdarbi tika pabeigti 1912. gadā. Van de Velde pats vairākkārt ieradās Rīgā pārraudzīt celtniecību, bet to vadīja arhitekts B. Bilenšteins. Piecstāvu ēkai bija jumta izbūve, erkeri un noapaļots zelminis centrā. Tās arhitektūrā izpaudās van de Veldes uzskati. Viņš apgalvoja, ka galvenais jaunā stila izpausmēs ir loģika un racionālisms, izteiksmes līdzekļu izvēles mērķtiecīgums un funkcionalitāte. Pēc arhitekta domām, noteicoša ir konstruktīvā loģika, telpiskā struktūra, materiāls un līdzsvars starp apjomu un ornamentu.⁶⁷

Runājot par mācītājmuižu arhitektūru 1930. gados, būtu jālieto termins mācītāja māja, jo šī saimnieciskā struktūra bija zaudējusi savu muižas raksturu. Interesanta liecība no šī laika ir **Jāņa** baznīcas pastorāts Rīgā (1930—1931, arh. E. Laube). Ēka celta vecā pastorāta vietā. Ieeja ved caur lieveņa arkādi namā, kas raksturīgs savam laikam un lielpilsētai.

Mācītājmuižu arhitektūru nevar aplūkot, neieskatoties tās ikdienas dzīves norisēs. Muiža bija ne tikai mācītāja mājoklis, bet arī vieta, kur bieži iegriezās draudzes locekļi, notika baznīcas padomes sēdes, mācītāju konferences, muzikālie un lasāmvakari, kā arī citi pasākumi. **Valles** pagasta ļaudīm vēl tagad atmiņā mācītāja Vilhelma Buša (1881—1964) līdz 1939. gadam rīkotie Ziemassvētku vakari. Mācītājs Augusts Bilenšteins (1826—1907) savās atmiņās

raksta: "Visi ar garīdznieka amatu saistītie pieteikumi un ieraksti baznīcas grāmatā pirms piecdesmit gadiem, vismaz manā draudzē, tikai retumis tika kārtoti sakristejā. Parasti viss tika izdarīts sestdienās pie manis mācītājmājā."⁶⁸ Tur notika arī t.s. iesvētības mācība zēniem un meitenēm, kas ilga vairākas nedēļas. Ar Kēnigsbergas un Tērbatas universitātes goda doktora, Krievijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa, latviešu folkloras vācēja un publicētāja A. Bilenšteina vārdu saistīta **Jaunauces** mācītājmuiža.⁶⁹ Līdz 1944. gada rudenim pastorātā dzīvoja mācītājs Ķirsons. 1945. gadā šeit uzturējās karaspēka vienības, kas ēku izdemoleja. 1949. gadā veikta tās fotofiksācija un uzmērīšana. Ēkas izmantošanas veids labi aprakstīts uzmērījumu paskaidrojumā: "Vienā galā ciema padome, pārējās telpās dzīvo kolhoznieki — jaunie darba zemnieki, dažās telpās mitinās putni, citās sabērtā labība."⁷⁰ Šajā laikā ēka tika nodzīvota līdz grausta stāvoklim. "Darba zemnieki" neinteresējās par mācītāju A. Bilenšteinu. Neviens nelaboja notekas, neiestikloja logus, netīrīja dūmvadus. Un tomēr notika brīnums — ēka saglabājās. Šodien tā nav īpaši pārbūvēta vai citādi izkropļota un kalpo kā mājvieta vairākām ģimenēm. Skaistais ūpes krasts, parks, apkārtējā ainava varbūt ir tās vērtības, kas piesaistījušas šai vietai. Dzīves apstākļi ir smagi, ēkai vajadzīgs remonts, parādes pagalma vidū rotā gāzbetona kūts, bet, par spīti tam, mācītājmājas gars vēl ir dzīvs. To jūtam patiesā un nevilto tā senatnes elpā un noskaņā. Iekštelpās diemžēl nekas nav saglabājies. Par tām ziņas sniedz Sofijas Bilenšteinas 1840. gada zīmējumi. Griestos atsedzas sijas ar pamīšus liktiem dēļiem, gar sienas augšmalu vijas ornamentāla josla, stūros izvietotas mēbeļu grupas. Pie sienām gleznas, pārsvarā portreti. Viesistabu grezno klavieres, bīdermeijera atpūtas mēbeļu grupa, starp logiem liels spogulis rāmī. Telpu interjeri ir vienkārši un gaumīgi. Tie apliecina iemītnieka garīgo pasauli kā primāro.

Mācītājmuižu garīgo atmosfēru izjusti attēlojis **Smiltenes** mācītāja K. Kundziņa dēls K. Kundziņš (1883—1967). Viņš raksta, ka agrāk pat "mazā bānīša svilpieni un klabošās vagonu rindas vēl netraucēja brīnišķo lauku mieru, lai, tuvojoties pa Valmieras pasta ceļu un pie Brīkša mājām nogriežoties pa labi, gar divām

birztaļām, šķērsojot Cēsu lielceļu, iegrieztos kļavu un kastaņu kokiem apstādītā alejā un savā priekšā ieraudzītu zaļu koku pudurā iemigušu sarkanu dakstiņu jumtu. Garām vecajai rijai un mazajam dīķim mēs iebraucam mājas pagalmā un nākošajā mirklī jau atrodamies paaugsta, plaša, ar baltiem stabiem rotāta lieveņa paēnā.”⁷¹ Kultūrvēsturiska nozīme ir arī viņa sniegtajam plašam un detalizētam Smiltenes mācītājmājas iekštelpu aprakstam, pēc kura varam restaurēt pastorāta sadzīvi 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. “No viesistabas vai zāles, kā mēs to saucām, durvis pa kreisi veda istabā, kuras sienas aizsegtas ar augstiem grāmatu plauktiem. Mājas ļaudis šo telpu sauc par lasāmo vai skolas istabu.. Vēl soli tālāk, un mēs esam mācītāja rakstāmistabā. Arī šeit pie sienām ir plaukti ar vecām baznīcas grāmatām un mācītājam nepieciešamajām rokas grāmatām. Starp vecajām grāmatām, šķiet,

visvērtīgākā ir baznīcas hronika no 17. gs. beigām un 18. gs. sākuma.. To sarakstījis.. Svante Gustavs Dīcs (*Dietz*).⁷² Lielajā istabā uz spoguļa galdiņa atradies galda pulkstenis melnā marmora ietvarā. Īpatnēja telpa mājā bijusi t.s. tumšā istaba, domājams, manteliskurstenis. Tanī pastāvīgi stāvējušas divas gultas un kumode viesiem. Šajā telpā atradies sienā iemūrēts dzelzs skapis. Te pirmsākumos izvietojusies krājaizdevu kase, vēlāk, uzceļot Smiltenes Lauksaimniecības biedrības namu, tā pārceļta uz turieni, bet skapi mācītājs atpircis. Rakstāmistabā glabājušies arī zemes ruļļi ar visām pastorāta ēkām, arī rentnieka māju un kūti, pagalmu, mazo upīti, kas tecējusi cauri diķim. Izlasot K. Kundziņa grāmatu, jāsecina, ka pastorātā šajā laikā valdījusi sirsnīga viesmīlība un gara kultūra. Interesanti, ka šīs nav vienīgās bērņības atmiņas, kas saistās ar pastorātiem. Tādas atrodamas arī citu autoru darbos, piemēram, L. Harmsena "Ein altes Kurländisches Pastorat".⁷³ Te skicētas līdz sīkumiem detalizētas atmiņas par **Zlēku** mācītājmāju un tās iekārtojumu. Autors raksta, ka, atverot durvis, skatam atklājusies liela t.s. aukstā priekštelpa, kurā bijusi kumode ar greznumlietām. Citās telpās minēts liels veļas skapis un "bērņu uzmanību īpaši piesaistījušais zāļu skapis". Lielajā istabā stāvējusi dzeltena podiņu krāsns, sienas bijušas balsinātas, vidū liels galds ar krēsliem, turpat arī sofa ar mākslinieciski izveidotu matraci un spilveniem. Virs sofas sienu greznojuši ainava ar ūdenskritumu un Jelgavas ģimnāzijas vēstures profesora K. V. Kruses portrets, kā arī Jelgavas ārsta J. N. Lihtenšteina portrets. Netālu atradusies arī grāmatas autora vectēva Bitnera "krūšu bilde dabiskā lielumā ar baltu parūku galvā" un vecāsmātes M. Dullo portrets. Pie citas istabas sienas — Zlēku pastorāta zemju karte, kuru mācītājs pats bija zīmējis, un īpaši vērtīgas mēbeles: masīvs mahagonija koka angļu pulkstenis un marmora galdiņš.

Mācītājmuižas ir savdabīga Latvijas kultūrvēstures sastāvdaļa. Te laika gaitā izkoptās būvmākslas tradīcijas ir cieši saistītas ar lauku sadzīviskajām norisēm. Ar mācītājmuižām saistās neaizmirstamas mūsu tautas kultūrvēstures lappuses. Mācītājmuižas bija mājvieta daudziem mūsu literatūras attīstības veicinātājiem, garīgās atdzimšanas sekmētājiem. Tieši ar luterāņu mācītāju

darbību saistāma iespiesto rakstu sākotne Latvijā. Sākumā tās bija garīga satura grāmatas, vēlāk arī vārdnīcas, gramatikas u.c. "Ar reformācijas laiku Rīgā sakrīt publiskās bibliotēkas sākumi, kad mācītājs Nikolajs Ramms Jēkaba baznīcā 1524. gadā no franciskāņu Pelēkā klostera grāmatām izveido grāmatu un rokrakstu krātuvi."⁷⁴ 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. pirmajos gadu desmitos Latvijas kultūrā nozīmīgi ieguva racionālisms — apgaismības laikmeta virziens. Daļa vācbaltiešu inteliģences, kuru galvenokārt veidoja mācītāji, aicināja humānāk attiekties pret latviešu zemniekiem. Savus nolūkus viņi centās īstenot ar literatūras palīdzību. Izveidojās pat īpašs "mācītāja literāta tips"⁷⁵. Protams, ne visi šī laika mācītāji pauda vienādas idejas. Bija arī tādi, kas uzskatīja par nelietderīgu latviešu vispusīgu un laikmetīgu izglītošanu.

Latvija ir bagāta ar mācītājmuižu arhitektūrai piepulcējamām celtnēm. Dažas no tām ir īstas būvmākslas pērles, kas saglabājušas savu oriģinālo materiālo substanci. Taču biežāk par tām jāsaka — bija, nodega, nojauca, pārbūvējot izkropļoja vai jāveras aklās logailās. Varbūt Latvija ir pieticīgu ļautiņu zeme, kuriem pietiek ar dažiem pieminekļiem? Acīmredzot šodien neko neizsaka vārdi Stenders, Bilenšteins, Mancelis, Hūgenbergers. Šo cilvēku piemiņas saglabāšana bez reālas sasaistes ar konkrētām vietām ir virspusēja. Par maz ir uzkrāt ziņas bibliotēku plauktos un zinātnieku prātos. Minētās personas deva gaismu citiem un dara to arī šodien, kur vēl esošā pastorāta arhitektūra pauž viņu idejas, tradīcijas un sadzīvi. Tas ir jāsaprot un jānovērtē. Tikai retās vietās jūtama draudzes gana — saimnieka esamība. Šajā ziņā paveicies ir **Ugāles** mācītājmuižai. Tā atrodas attālāk no Ugāles luterāņu baznīcas (1694), kuras vēlā baroka iekārta saglabājusies līdz mūsu dienām un ir ievēribas cienīgs mākslas piemineklis. Mācītājmuiža nav mazāk nozīmīgs kultūrvēsturisks objekts. Saglabājusies mācītāja dzīvojamā ēka, stallis, parka elementi. Mācītājmāja ir unikāla, pirmkārt, ar to, ka nepārbūvēta nonākusi līdz mūsu dienām no 18. gadsimta. Te redzams iespaidīgu apmēru manteļskurstenis, kurā iebūvētas durvis un divi logi, sākotnējās durvju un logu ailas, jumta konstrukcija, kur spāres un krēsla elementi savienoti ar koka tapām, dēļu grīdas, vietām arī sienu krāsojums, 18. gs. vidus

krāsns podiņi. Otrkārt, tā ir viens no retajiem objektiem Latvijā, kas tiek atjaunoti, ievērojot visas, nereti kaprīzas restaurācijas prasības. Nejauša plānojuma maiņa, gadījuma rakstura detaļu izveide, netipiska materiāla izvēle šeit ir pilnīgi izslēgta. Ugāles mācītājs Jānis Kalniņš ir viens no tiem, kam lemts izprast kultūrvēsturiska objekta vērtību nākotnē, kura pietāte pret senču darbu ir apbrīnas vērts. Dzīvojamā mājā mīt mācītāja ģimene, stalli ierīkota ērģeļu būves darbnīca. Arī jau minētais **Kokneses** pastorāts likās cerīgs piemērs. Uzsākts remonts un atjaunošana, kuras rezultātā, ieejot ēkā, ieraudzīsim halli ar skaistajām koka kāpnēm, kuras pārsteidzošā kārtā palikušas nepārkrāsotas. Taču ārdurvju vērtnes ieliktas pilnīgi neatbilstošās ēkas arhitektoniskajam raksturam, stalla attīrīšana no gruvešiem vairāk līdzinās tā nojaukšanai.

Ar apbrīnu jāmin arī **Burtnieku** mācītājmuižas 1988.—1993. gadā restaurētās ēkas — mācītājmāja (1774), stallis (1793—1794), klēts (18. gs.). 1980. gadu sākumā šīs būves bija grausti, tāpat kā izdemolētā baznīca.

Pastorātu arhitektūrai kā savdabīgai kultūrvēsturiskai parādībai Rietumeiropā tiek pievērsta liela uzmanība. Piemēram, iepazīšanās ar Zviedrijas arhitektūru nav iedomājama bez *Ekebyborna*, *Ostergotland* (18. gs. 30. gadi, 1820), *Levide*, *Gotland* (18. gs.), *Vastra Tunhem*, *Vastergotland* (1722), *Korsnas* (1745, 1809) pastorātu apskates, Skotijas lauku kultūrainavu reprezentēt bez *James Melville Manse*, *Fife* (1590, 1753), *Ceres Manse*, *Fife* (1788, 1850), *Apple-cross Manse* (18. gs.) mācītājmājām nav nopietni. Tās ir sakoptas ēkas sakārtotā vidē un ne vienmēr kalpo par mācītāja mājvietu. Ja draudzei nav pa spēkam ēku uzturēt, tā tiek pārdota privātpersonai vai organizācijai, kura apņemas saglabāt tās vēsturiskās un arhitektoniskās vērtības. Piemēram, minētā *Ceres Manse* ir mākslas vēstures profesora ģimenes māja, bet *Ekebyborna* — biedrības īpašums. Interesanti ielūkoties arī dažos Somijas mācītājmāju izmantošanas piemēros. Protams, lielākajā daļā no tām mīt mācītājs, taču sastopams arī cits funkcionālais risinājums. Piemēram, *Mikkeli* (1869) — tūrisma centrs, *Mäntyharju* (1812, 1854) — mākslas galerija, *Pieksämäki* (1800—1804) — mākslas skola, vairākas citas privātipašumā kā ģimenes mājas. Atliek cerēt, ka mūsu

Burtnieku mācītājmāja (1774). Viena no retajām atjaunotajām mācītājmuižu ēkām. 90. gadu foto. VKPAI arhīvs

mācītājmuižas arī piedzīvos augšāmcelšanos un lauku vide, kas saistīta ar baznīcu, ievērojamu cilvēku dzīvi un kultūrvēsturiskām norisēm, saglabāsies kopumā.

PIEZĪMES

- ¹ Latviešu konversācijas vārdnīca. — Rīga, 1935—1936. — 13. sēj. — 24 988. sleja.
- ² Ārlavas mācītājmāja 1980. gadu sākumā bija izdemolēta un pamesta. Tagad no tās palikuši pāri tikai pamati un sienu fragmenti.
- ³ Brotze J. Ch. Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente, Prospecte, Müntzen, Wapen etc. — T. 6. — S. 213.

- ⁴ Āraišu mācītājmuižas koka apbūve redzama 1772. gada J. K. Broces zīmējumā. *Brotze J. Ch. Sammlung.* — T. 1. — S. 49.
- ⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 2728. f., 8. apr., 64. l.
- ⁶ LVVA, 2728. f., 8. apr., 59. l.
- ⁷ *Jostiņš J.* Vēsturisks apskats par Dignāju un tās iedzīvotājiem. Manuskripts Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. A147, N 25. Tur minēts arī, ka pastorāts, domājams, dibināts reizē ar baznīcu 16. gs. vidū. Dignājas mācītājmuižai piederējis 1 arkls zemes, bet 1811. g. jau 4,5 arkli. Vecajā pastorātā vēlāk iekārtota skola.
- ⁸ *Brotze J. Ch. Sammlung.* T. 6. — S. 164.
- ⁹ *Pirang H.* Das Baltische Herrenhaus. — Rīga, 1926. — T. 1. — Abb. 95.
- ¹⁰ Greznas baroka durvju vērtnes no Dundagas pastorāta publicētas *Pirang H.* Das Baltische Herrenhaus. — Rīga, 1926. — T. 1. — Abb. 176.
- ¹¹ Ēka saglabājusies līdz mūsu dienām daļēji pārbūvētā veidā. Tajā atrodas manteļskurstenis.
- ¹² *Brotze J. Ch. Sammlung.* — T. 8. — S. 123.
- ¹³ Viņš apkalpoja arī Dzērbenes draudzi. Par J. Reiteru sīkāk sk. *Karulis K.* Jānis Reiters un viņa tulkojums. — Rīga, 1986.
- ¹⁴ *Brotze J. Ch. Sammlung.* — T. 9. — S. 212.
- ¹⁵ Turpat. — T. 8. — S. 170.
- ¹⁶ Latvijas arhitektūras muzejs. 143/G.
- ¹⁷ Centrālais Vēstures arhīvs Pēterburgā (ЦИАП), 1399.f., 1.apr., 991/28 l.
- ¹⁸ Ziemeļu karā 1702. gadā krievi pilnībā nopostīja Smilteni — nodedzināja skolu, baznīcu, apkārtējās muižas un vairāk nekā 200 zemnieku māju. Jaunu mūra mācītājmāju nolēma celt 1789. gadā. 1790. gadā būvdarbus uzņēmies veikt būvmeistars Šulcs no Cēsīm, bet galdniekdarbus — Dālbergs no Valmieras. Ēka pabeigta 1793. gadā. Jumts mainīts 1931. gadā, un tad arī iekštelpās mainītas tapetes un krāsojums. Ēkā saglabāties manteļskurstenis ar cilindra velvi. Pagrabs pārsegts ar cilindra un krusta velvēm. Atsevišķos citos avotos minēts, ka ēka pabeigta 1798. gadā. Sk. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīva lieta "Smiltenes mācītājmuiža". Smiltenes pastorāta skats redzams grāmatā *Sivers J.* Smiltēni. — Rīga, 1872. Mācītājmāja un tās greznās klasicisma stila durvis publicētas arī *Pirang H.* Das Baltische Herrenhaus. — Rīga, 1926. — T. 1. — Abb. 89, 158. Smiltenes mācītājs Jākobs Lange 18. gs. vidū tulkoja un sakārtoja pirmo periodisko izdevumu latviešu valodā "Latviešu Ārste".
- ¹⁹ Albumam ir divas daļas. Zīmējumi tapuši laikā no 1857. līdz 1860. gadam. Kopumā to ir 207. Par to tuvāk sk. *Ārends P.* Mācītāja A. G. Boses albums // Senatne un Māksla. — 1940. — Nr. 2. — 120.—129. lpp.
- ²⁰ LVVA, 234. f., 1. apr., 22. l. 1998. gada 24. maijā Ēveles baznīcā tika iesvētīta jauna altārglezna "Kristus piedzimšana" (1997, māksl. G. Liepiņa-Grīva). Glezna ir A. G. Boses pēcnācēju dāvinājums draudzei.

- ²¹ Berents P. Āraišu baznīca un draudze 700 gadu gaitā. — Cēsis, 1927.
- ²² Mācītājmuižas būvvesturi aplūkojot, jāpiemin darbu darītāji un finansētāji. Mācītājmuižu ēku celšanai zemnieki pieveda materiālu un deva strādniekus, pārējos izdevumos bija jāpiedalās arī muižām. Jau 17. gs. dažās vietās bija noteikts, kādas atsevišķas ēkas jāceļ un jāremontē zināmai muižai un tās zemniekiem. Vidzemes 1849. gada likums noteica, ka zemniekiem jāpieved tikai materiāls un jādod strādnieki, bet visus citus izdevumus uzņemas muižnieki. Pēdējie gan vairākkārt mēģināja panākt, lai pienākumus pārvērstu naudā un sadalītu uz pusēm muižai un zemnieku mājām. Sk. Latviešu konversācijas vārdnīca. — Rīga, 1935—1936. — 13. sēj. — 24 988.—24 989. sleja.
- ²³ Meditatio theologistorico physica de terrae motu. Das ist Kurtze und ernste, jedoch wolgemeinte schriftliche Erinnerung von dem Erdleben, welches im Jahr nach Christi geburt 1616. den 20. Junii nach dem Alten und den 30 nach dem Neuen Calender Morgens frue zwischen sieben und acht Uhren an etlichen örtern im Fürstenthumb Semgallen gewesen. — 1619.
- ²⁴ Einhorn P. Reformatio gentis Letticae in ducatu Curlandiae. — Rīga, 1636. — S. 52 (pēc 1857. gada izdevuma).
- ²⁵ Ilustrēts Žurnāls. Mākslas un rakstniecības mēnešraksts. — 1926. — Nr. 5. — 158. lpp.
- ²⁶ Vēlāk Mancelis dzīvo Tērbatā, 1637. gadā atgriežas Latvijā un pilda Kurzemes hercogistes galma mācītāja amatu. Mūža nogali viņš pavada mazā muižīnā pie Jelgavas.
- ²⁷ Tā izdota Rīgā 1631. gadā ar nosaukumu "Lettisch Vademecum".
- ²⁸ Lang-gewünschte lettische Postill. — Rīga, 1654.
- ²⁹ Blakus tai atrodas arī rentnieka māja.
- ³⁰ Saglabājusies mācītājmāja (18. gs. b.), klēts (1801), kūts (19. gs.) un saimes māja (1866).
- ³¹ Apinis A. Latviešu grāmatniecība: No pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām. — Rīga, 1977. — 87. lpp.
- ³² Ermans J. Krimuldas baznīca un draudze. 1205—1930. — Rīga, 1930. — 5. lpp.
- ³³ J. Ermaņa grāmatā publicētajā attēlā (18. lpp.) redzams tikai viens lievenis — labajā pusē.
- ³⁴ K. K. Ulmanis bija arī Pēterupes draudzes mācītājs. Pēterupes mācītājmāja vēl saglabājusies, taču dažas saimniecības ēkas, kas bija guļbūves uz laukakmens mūra pamatiem, nojauktas. Par K. K. Ulmani sīkāk sk. Hillner G. Bischof Carl Christian Ulmann. — Rīga, 1909.
- ³⁵ Apinis A. Neprasot atļauju: Latviešu rokraksta literatūra 18. un 19. gadsimtā. — Rīga, 1987. — 49.—51. lpp. (J. N. Ramaņa grāmata atkārtoti publicēta Rīgā 1985. gadā.)

- ³⁶ Katlakalna mācītājmuižas dzīvojamā ēka saglabājusies tikai fotoattēlos. Tā redzama *Pirang H. Das Baltische Herrenhaus.* — Rīga, 1926. — T.I. — S. 96.
- ³⁷ Ēkai steidzīgi nepieciešams remonts. Ievēribas cienīgs mākslas piemineklis ir klasicisma durvju vērtnes ar metāla detaļām.
- ³⁸ Tuvāk par viņu sk. *Freijs A. Talsu novada draudzes un baznīcas // Talsu novads.* — Rīga, 1935. — 2. sēj.
- ³⁹ Mācītājmāja sagruva 1980. gadu sākumā. Saglabājusies kalpu māja 17. gs. raksturīgās būvformās.
- ⁴⁰ *Behr U. Edwahlen und die Behrsche Ecke in Kurland.* — Werden; Aller, 1979. — S. 71, 328.
- ⁴¹ LVVA, 1679. f., 194. apr., 454. l. Plāns ir 1909. gadā izgatavota kopija.
- ⁴² Mainīts jumts, logailu vietas un izmēri, zudušas verandas abās garenfasādēs, maizes krāsns pagrabā. Tagad ēkā iekārtoti dzīvokļi.
- ⁴³ Apbedīts pie Biržu baznīcas.
- ⁴⁴ LVVA, 635. f., 1. apr., 1262. l.
- ⁴⁵ *Kählbrandt E. Lebensbild eines livländischen Pastors.* — Rīga, 1910. Faksimilizdevums: Hannover-Dohren, 1975.
- ⁴⁶ Skaistā klasicisma celtne atradās upes tuvumā. Tagad tur esošā ēka ir atliekas no tās. Padomju laikā ēkai uzcelts otrais stāvs, izmainīts plānojums. Pirmatnējais veidols ir pilnīgi zudis. Ēka ir pamesta. Saglabājušies pagrabi. Interesanti atzīmēt, ka pirmā latviešu draudzes mācītājmāja atradās gruntsgabalā pie baznīcas un 1654. gadā minēta kā nodegusi (LVVA, 2728. f., 8. apr., 64. l.). Pēc tam mācītājs pārcēlās uz dzīvi mācītājmuižā ārpus pilsētas (tagadējā vietā). Pastorāta koka dzīvojamo māju un saimniecības ēkas cēlis mācītājs Valentīns Regiuss 17. gs. otrajā pusē. Par klasicisma dzīvojamo ēku 1854. gadā minēts, ka tā ir labā stāvoklī, jo 1845. gadā remontēta. 1849. gadā uzcelta jauna māla kleķa kūts, bet koka rija 1853. gadā bijusi sabrukšanas stadijā.
- ⁴⁷ Pastorāts dibināts 1567. gadā. Šeit vairāk nekā 100 gadus strādājušas un dzīvojušas mācītāju Konradi (*Conradi*) dzimtas trīs paaudzes. Ēka atrodas grausta stāvoklī. Iebrucis centrālās daļas jumts. Iekštelpās saglabājušas vairākas 19. gs. otrās puses krāsnis, durvis ar kalēja kaltām engēm, kāpnes. Viens ēkas gals ir apdzīvots. Taču turpmākā izmantošana un pastāvēšana ir apdraudēta. Ēkas attēls publicēts *Pirang H. Das Baltische Herrenhaus.* — Rīga, 1928.—T. 2. — Abb. 64.
- ⁴⁸ Mācītājmāja pēc ugunsgrēka 1985. gadā tika nojaukta.
- ⁴⁹ *Bruģis D. Elejas muižas ansamblis // Elejas pils: Katalogs.* — Rundāles pils muzejs, 1992. — 87. lpp.
- ⁵⁰ Šis uzvārds minēts *Kampe P. Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400 — 1850.* — Stockholm, 1951. — T.1. — S. 440. Kandavas mācītājmāja skatāma *Pirang H. Das Baltische Herrenhaus.* — Rīga, 1928. — T.2. — Abb. 62, 63. Ja skaistā klasicisma celtne

nesagrūs, tajā paredzēts iekārtot kultūras centru un kā draudzes īpašumu iekļaut Abavas ielejas programmas tūrisma objektu klāstā. Jaunu mācītājmuižu nolēma celt jau 1652. gadā, jo vecās ēkas bija sabrukušas. Vēl 1661. gadā mācītājam nav bijis dzīvokļa. To ceļ tikai ap 1730. gadu. Pēdējais kapitālais remonts 1928. gadā. Tuvāk sk. *Freijs A.* Talsu novada draudzes un baznīcas // Talsu novads: Enciklopēdisks rakstu krājums. — Rīga, 1935—1937.

- ⁵¹ *Skujiņš K.* Krustpils draudze: Krustpils baznīcas 100 gadus pastāvēšanas svētku piemiņai 29. jūnijā 1924. gadā. — Rīga, 1925. — 37. lpp.
- ⁵² Pirmā Krustpils luterāņu baznīca celta 1618. gadā. 1621. gadā koka ēku nodedzināja zviedri. Nākamais dievnams celts 1637. gadā.
- ⁵³ *Janele I.* Krustpils muiža: Vēsturiskās izpētes materiāli. — Rīga, 1996. — 1. daļa, 1. sēj. Manuskripts Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā, lieta "Krustpils muiža".
- ⁵⁴ Talsu novads: Enciklopēdisks rakstu krājums. — Rīga, 1935—1937. — 306. lpp. Tur norādīts, ka ēka celta no "akmeņiem 1800. gadā". Šajā laikā draudzē strādāja mācītājs Z. Kupfers.
- ⁵⁵ Arhitektoniskās izpētes grupa (AIG). 1993.—1994.
- ⁵⁶ *Stenders G. F.* Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas: 1796. gada izdevuma teksts ar komentāriem. — Rīga, 1988.
- ⁵⁷ Miris 1796. gadā. Apbedīts Sunākstes kapos. Kapa plāksni rotā uzraksts "Sche aprakts Gotthard Friedrich Stenders. Latwis dsim. 1714, miris 1796 ar sawu gaspaschu". Pēc Stendera nāves Sunākstē un Sēlpilī sprediķoja viņa dēls Aleksandrs Johans (1744—1819). Ar esošo Sunākstes dievnamu G. F. Stenderu saistīt, protams, var nosacīt, jo tas celts pēc viņa nāves.
- ⁵⁸ 1756. gadā Kēnigsbergā iznāca G. F. Stendera "Svēti stāsti", kas vēlāk piecas reizes izdoti ar nosaukumu "Mazā bībele". Pēcāk sarakstīta arī latviešu valodas gramatika un vārdnīca (*Braunšveiga*, 1761), kas tāpat piedzīvoja papildinātus un atkārtotus izdevumus, kā arī citi darbi. Pirmā latviešu lasītājiem domātā daiļliteratūras grāmata bija Vecā Stendera fabulu krājums "Jaukas pasakas in stāsti" (1766, otrs izdevums 1789).
- ⁵⁹ Kurzemes draudžu hronikas. Citēts pēc *Teivens A.* Latvijas dzirnavas. — Stokholma, 1985. — 221. lpp.
- ⁶⁰ Mācītājs *Andreass Reusners* pēc Ziemeļu kara 1711. gadā ieradās draudzē un "mācītāja dzīvokli gauži tukšu atradis.. istabas bija šauras un mazas, viss vecs un pussagruvis." Mācītāja *J. A. Cimmermaņa* laikā (1785—1813) uzbūvēta mūra mācītājmāja, kura pabeigta 1795. gadā un maksājusi 4600 dālderus. Tāpat uzbūvēta ķestera māja, tagadējā draudzes skola, kas pabeigta 1804. gadā. Sk. *Maz-Salacas* baznīca un draudze pēdējos 200 gados no 1680. līdz 1885. gadam. — Rīga, 1885. Vēl jāatzīmē, ka 1782. gadā mācītājs *Gustavs Bergmanis* iekārtoja mājas grāmatu spiestuvi Mazsalacā, 1785. gadā to pārcēla uz Rīgu.

- ⁶¹ Šeit tagad iekārtota bērnu mākslas skola. Tas glābj ēku no izdemolēšanas. Ropažu mācītājmuižas redzama J. K. Broces 1803. gada zīmējumā. Mācītājmājas pamati likti 1801. gadā un 1804. gadā tās celtniecība pabeigta, raksta zīmējuma autors paskaidrojumā.
- ⁶² Evanģēliuma gaisma. — 1905. — Nr. 7. — 404., 405. lpp.
- ⁶³ Turpat. — Nr. 10. — 575. lpp.
- ⁶⁴ Kokneses mācītājmuižas dzīvojamā ēka ir liela divstāvu ēka ar trīs ailu asu mezonīniem abās garenfasādēs. Zem apmetuma klātajām ārsienām vietām redzams laukakmeņu mūris. Logu apmales un lizēnas veidotas no sarkanajiem ķieģeļiem 19. gs. pēdējā ceturksnī. Par agrāku celšanas laiku liecina biezie ārsienu mūri un manteļskurstenis. Prāvesta E. Glika laika piezīmēs minēts, ka mācītāja māja celta 1689. gadā. Nav zināms, vai nākošā ēka celta vecās vietā. Netālu atrodas kādas citas senas ēkas drupas ar manteļskursteni.
- ⁶⁵ Apjoma forma liecina par celtniecību 18. gs. beigās, 19. gs. sākumā. 19. gs. otrajā pusē ēka apšūta ar sarkano ķieģeli. Tagad — nespējnieku patversme.
- ⁶⁶ Projekts publicēts izdevumā Jahrbuch für Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen. — 1907. — S. 62. Tagad Piņķos redzama cita ēka, kas celta ap 1900. gadu. Oriģināls ir tās fahverka konstrukcijas otrais stāvs.
- ⁶⁷ Sikāk attēls un apraksts — *Крастинь Я. Стиль модерн в архитектуре Риги.* — Москва, 1988. — С. 16, 17.
- ⁶⁸ Kāda laimīga dzīve. Dobeles mācītāja Dr. A. Bilenšteina autobiogrāfija. — Rīga, 1904. — 91. lpp.; atkārtots izdevums: *Bilenšteins A. Kāda laimīga dzīve / No vācu val. tulk. L. Kazeniece; J. Stradiņa pēcv.* — Rīga, 1995.
- ⁶⁹ Daži no A. Bilenšteina darbiem: *Bielenstein A. Handbuch der lettische Sprache: Grammatik.* — 1863. — Bd. 1; *Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten.* — St. Petersburg, 1907—1918; u.c.
- ⁷⁰ Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrs, lieta "Jaunauces mācītājmuiža".
- ⁷¹ *Kundziņš K. Atmiņas. Mani tapšanas gadi.* — Mineapolisa, 1968. — 7. lpp.
- ⁷² Turpat. — 14. lpp. Autors publicējis arī zāles fotoattēlu (19. lpp.).
- ⁷³ *Harmsen L. Ein altes Kurländisches Pastorat. Erinnerungen aufgezeichnet von...* — Reval, 1913. Faksimilizdevums. Hannover-Dohren, 1970.
- ⁷⁴ *Meļķis D. Luterāņu mācītāji vēstures lappusēs / Latvijas Luterānis.* — 1997. — Nr. 22. — 3. lpp.
- ⁷⁵ *Apinis A. Latviešu grāmatniecība: No pirmsākumiem līdz 19. gadsimta beigām.* — Rīga, 1977. — 98. lpp.

INTA PUJĀTE

MORICS FON GRĪNEVALTS UN BALTVĀCU MĀKSLAS DZĪVE RĪGĀ 19. GS. BEIGĀS UN 20. GS. SĀKUMĀ

Latviešu mākslas zinātnē līdz šim, analizējot parādības 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, galveno uzmanību veltīja jaunajai profesionālajai latviešu mākslinieku paaudzei, novārtā atstājot baltvācu mākslinieku sniegumu, kuriem daudzās vizuālās mākslas jomās līdz pat 20. gadsimta sākumam piederēja vadošā loma. Starp topošo latviešu mākslinieku grupējumu un esošo baltvācu mākslinieku slāni aizsākās konkurences cīņa, kurai nereti pievienojās arī politiski motīvi, un šķiet, ka šis aspekts mūsu mākslas vēsturē līdz šim ir pārlietu akcentēts. Epistolārais mantojums, vispusīgāka atsevišķu mākslinieku daiļrades analīze liecina, ka starp atsevišķiem baltvācu un latviešu māksliniekiem pastāvēja gan personīgi kontakti, gan mijiedarbība radošajā procesā, un ir pienācis laiks šiem saskares punktiem veltīt lielāku uzmanību.

Pašlaik jau iesākta atsevišķu 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta baltvācu mākslas aspektu izpēte: Eduards Kļaviņš¹ vērtējis mākslinieku devumu ikonogrāfiskajā jomā, Māris Brancis² apzinājis jūgendstila izpausmes baltvācu grāmatu grafikā, Valdis Villerušs³ analizējis baltvācu preses grafikas stilistiku, Silvija Grosa⁴ aplūkojusi interjera meistarību.

Tomēr joprojām par daudz šī perioda baltvācu mākslinieku daiļradi mums maz kas ir zināms. Liels bija mans pārsteigums, kad Valsts mākslas muzeja grafikas kolekcijā ieraudzīju simt māksliniecišķi augstvērtīgu Morica fon Grīnevalta darbu, bet par viņa dzīvi un daiļradi latviešu valodā atradu tikai nelielu informāciju enciklopēdijā "Māksla un arhitektūra biogrāfijās".

Meklējot izsmeļošākus materiālus par Morica fon Grīnevalta daiļradi un biogrāfiju, iepazīnos ar baltvācu mākslas dzīvi Rīgā

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Raksti tā laika presē liecina, ka izstāžu apmeklējumi, pieminekļu konkursi, lekcijas par mākslu, jaunas iespiedtehnikas demonstrējumi, mākslas darbu loterijas un to kolekcionēšana bija kļuvusi par rīdzinieku ikdienu, tomēr kopējā gaisotne bija nedaudz provinciāla, bez ekstremālām novācijām. Uzmanību veltīja tradicionālām parādībām, tomēr priekšstatu par ārzemēs atzītām parādībām varēja gūt pietiekošu, un svarīga loma šajā procesā bija izstādēm, kuru skaits 20. gadsimta sākumā Rīgā strauji pieauga. 19. gadsimta 90. gadu vidū gadā vidēji notika tikai trīs izstādes, 1900. gadā to skaits divkāršojās, bet pēc četriem gadiem sasniedza piecpadsmi; 1905. gada revolūcijas laikā izstāžu aktivitāte samazinājās, bet 1910. gadā notika jau ap divdesmit izstādēm. Tās bija gan baltvācu mākslinieku skates, gan Vācijas, Skandināvijas un Krievijas mākslinieku darbu izstādes, Japānas un Ķīnas lietišķās mākslas ekspozīcijas, sevi pieteica latviešu mākslinieku skola. Visbiežāk tika eksponēti laikabiedru darbi, bet neizpalika arī renesanses, 17. gadsimta un 18. gadsimta meistarų darbi: to kopijas, grafiskie attēli vai gleznu fotogrāfijas. Jaunajam laikmeta garam atbilda lietišķās grafikas un grāmatu izstādes — 1899. gadā plašu ekspozīciju organizēja Drēzdenes firma “Vecels un Naumans”, 1910. gadā notika starptautiska grāmatu mākslas izstāde, kurā piedalījās vairāk nekā piecdesmit Rietumeiropas un Krievijas tipogrāfiju un izdevniecību.

Izstāžu galvenās iniciatores bija baltvācu mākslas biedrības. Aktīvākā bija Rīgas Mākslas veicināšanas biedrība (*Kunstverein*), kuru nodibināja 1870. gadā. Tikai pēc 29 gadiem tai pievienojās vēl viena — Baltijas ceļojošo izstāžu biedrība (*Verein zur Förderung des Kunstinteresses durch Wanderausstellungen*). Visai drīz — 1904. gadā — tika nodibināta Baltijas mākslinieku saviesīga biedrība *Kunstecke*, kas organizēja arī izstādes, bet 1910. gadā — Baltijas mākslinieku sabiedrība (*Baltischer Künstler — Verband*). Izstāžu kvalitāti veicināja Rīgas pilsētas mākslas muzeja atvēršana 1905. gadā, kas bija pirmā speciāli šim nolūkam būvētā ēka Rīgā.

20. gadsimta sākumā Rīgā tika sarīkoti konkursi diviem pieminekļiem: 1909. gadā — Pētera I, bet 1912. gadā — Barklaja de Tolli piemineklim, kuru projektus vēlāk nodeva skatītāju vērtējumam.

Sākot ar 1908. gadu, vienam māksliniekam ik gadu piešķīra studijām ārzemēs Vilhelma Timma stipendiju un vairākus mākslniekus apbalvoja ar E. Jungas-Štilingas piemiņas medaļu.

Par šiem daudzveidīgajiem pasākumiem publicēja rakstus avīzēs — nelielas informācijas par maza mēroga aktivitātēm un plašākas analīzes par lielākiem mākslas dzīves notikumiem. Sāka iznākt specializēti izdevumi: 1907. gadā — *Jahrbuch der Bildenden Kunst in den Ostseeprovinzen* ar kvalitatīvu ilustratīvo materiālu, 1908. gadā — pielikums avīzei *Rigaer Tageblatt* — *Kunstbeilage der Rigaer Tageblatt* ar plašiem rakstiem gan par moderno, gan par iepriekšējo periodu mākslu.

Rīgā, tāpat kā visā pasaulē, 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā pieauga interese par grafiku: periodiskajos izdevumos tika publicēti raksti par grafikas savdabību, lielāko uzmanību veltot zīmējumam; izstādēs līdzās gleznām eksponēja iespiedgrafiku un zīmējumus; tika rīkotas renesanses meistarū zīmējumu, 18. gadsimta iespiedgrafikas, sava laika grafiķu darbu un grāmatu mākslas skates; notika konkursi plakātiem, lietišķās grafikas izstrādājumiem. 20. gadsimta sākumā Rīgā tika nodibināta Grafikas mīlotāju biedrība, kas 1909. gadā pārauga Grafikas biedrībā, kura aktīvi popularizēja šo mākslas veidu, jauno iespiedtehniku un tehnoloģiju.

Morics fon Grīnevalts aktīvi iesaistījās baltvācu mākslas dzīvē — jau 1899. gadā viņš līdzdarbojās izstāžu veidošanā, bet, kļūstot par pilntiesīgu *Kunstverein* biedru 1909. gadā, tika ievēlēts šīs biedrības Izstāžu komisijā. Viņa plašā grafikas darbu kolekcija un paša daiļrade veicināja izpratni par šo mākslas veidu.

Morics fon Grīnevalts ir dzimis Ādažos (tolaik *Aahof*) 1870. gada 5. februārī baņķiera ģimenē.⁶ Pēc Rīgas ģimnāzijas beigšanas viņš pusotra gada mācījās Tērbatas Universitātē, pēc tam studēja ķīmiju Rīgā, bet no 1892. gada līdz 1896. gadam — inženierzinātnes Berlīnē un Minhenē. Tad jauneklis atgriezās dzimtenē un piecus gadus strādāja par inženieri. Šajā laikā M. fon Grīnevalts sevī atklāja māksliniecisko talantu un sāka to cītīgi kopt. Aizraušanos ar mākslu veicināja viņa draugs barons Armīns fon Felkerzāms (*Armin von Fölkersam*) — heraldikas pētnieks, mākslas vēsturnieks un grafiķis, kurš pats darināja un krāja ekslibrus.

1901. gadā M. fon Grīnevalts ieņēma vadošu amatu Novada kultūras birojā⁷ Rīgā. 1905. gada revolūcijas laikā šis birojs tika slēgts, un M. fon Grīnevalts pārcēlās uz Hamburgu, kur viņš divus gadus bija vadītājs kādā bronzas priekšmetu un gaismas ķermeņu fabrikā. 1909. gadā M. fon Grīnevalts atgriezās Rīgā un atkal sāka strādāt par organizatoru kultūras jomā.⁸ Šis laiks tad arī kļuva par viņa ražīgāko mākslinieciskās darbības posmu Rīgā.

1918. gadā M. fon Grīnevalts atstāja Latviju un pārcēlās uz dzīvi Vācijā, kur līdz pat mūža beigām (1933) bija brīvmākslinieks Minhenē (*Icking*). Savā ziņā piepildījās viņa vēlēšanās, kuru ir fiksējis pirmais M. fon Grīnevalta biogrāfijas autors Dr. J. A. Beringers (*Beringer*): "Ja es šodien varētu savu dzīvi sākt no jauna, tad es kļūtu nevis par inženieri, bet gan par mākslinieku."⁹

M. fon Grīnevalta pirmie darbi bija ekslibri, kas nāca atklātībā 1901. gadā.¹⁰ Tie liecina par aizraušanos ar jūgendstilu — formām tika piešķirta jaunā stila dekoratīvitate, apjomu plakanība un liekto, vijīgo līniju plūdums.

Grāmatzīmes bija darinātas tušas zīmējuma tehnikā, taču M. fon Grīnvaltu interesēja iespiedgrafika. Tā kā Rīgā 20. gadsimta sākumā šis tehnikas nebija iespējams apgūt specializētās mākslas iestādēs profesionālu pedagogu vadībā, tad viņš patstāvīgi no darba brīvajā laikā eksperimentēja un apguva oforta, akvatintas, mecotintas, kokgriezuma, linogriezuma un litogrāfijas tehniku. J. A. Beringers norāda, ka M. von Grīnevalts ātri sasniedza tādu pašu tehnikas meistarību kā vadošie vācu meistari Hans Bastaniērs (*Bastanier*), Oskars Grafs (*Graff*), Armands Rasenfoss (*Rassenfosse*) un Heinrihs Volfs (*Wolf*).

M. fon Grīnevalta talanta izaugsmē liela nozīme bija pašā savāktajai laikabiedru — vācu grafiķu — darbu kolekcijai, kurā bija pāri par 40 stājdarbjiem un 250 ekslibriem. Tajā tika pārstāvēti tādi meistari kā Makss Klingers (*Klinger*), Emīls Orliks (*Orlik*), Filips Rops (*Rops*) un citi. Tieši šīs kolekcijas izstādīšana 1904. gada pavasarī pirmoreiz pievērsa publikas uzmanību M. fon Grīnevaltā, jo tā bija pirmā specializētā grafikas izstāde Rīgas mākslas salonā.¹¹ Laika gaitā kolekcija tika papildināta un 1911. gadā vēlreiz eksponēta.

Paša mākslinieka darbi plašākam skatītāju lokam maz rādīti, tie bija redzami tikai 1909. gadā Baltijas mākslinieku izstādē Rīgā un reproducēti jaunajā žurnālā "Jahrbuch der bildenden Kunst in den Ostseeprovinzen".¹² No 1911. gada sāka veidoties M. fon Grīnevalta darbu kolekcija Rīgas pilsētas mākslas muzejā¹³, un pašlaik viņš ir vislabāk pārstāvētais 19. gs. beigu un 20. gs. baltvācu grafiķis Valsts mākslas muzejā, kas ir mantojis Rīgas pilsētas mākslas muzeja kolekciju. Tajā atrodas simt darbu: ainavas, dekoratīvi augu un dzīvnieku attēlojumi, portreti un grāmatzīmes.

Agrīnais Morica fon Grīnevalta daiļrades posms pārstāvēts ar dažiem 1903. un 1904. gadā darinātiem ekslibriem, bet kolekcijas lielākā daļa ir grafikas, kas tapušas laika posmā no 1908. līdz 1915. gadam. To lielākais vairums darināts akvatintas tehnikā, aptuveni līdzīgs skaits tapis ofortā, krāsainā linogriezumā un krāsainā kokgriezumā, daži darbi izpildīti mecotintas un kombinētās tehnikās. M. fon Grīnevalts lielāko grafiku daļu tehniski veicis pats, tikai dažu darbu novilkumus viņš uzticēja meistaram Heinriham Veterotam (*Wetteroth*)¹⁴ Mīnhenē.

Kolekcija ļauj izsekot M. fon Grīnevalta mākslinieciskās izteiksmes pilnveidošanās procesam. Dažās ap 1908. gadu radītajās grafikās vēl vērojama neveiklība formu traktējumā, kas izzūd ap 1912. gadu. Sākuma periodā dominē melnbaltās grafikas, bet, sākot ar 1913. gadu, pārsvaru gūst krāsainās, kurās mākslinieks uzrāda lielu meistarību gan dekoratīvu efektu, gan apgaismojuma atklāsmē.

Ainavas, floras un faunas pārstāvju attēlojums sastāda pusi no M. fon Grīnevalta kolekcijas. Dabas un pilsētas skatu raksturīga iezīme ir liriskā noskaņa. To mākslinieks panāk, tēlojot objektus "klusinātā" apgaismojumā: vakara mijkrēsli, dūmakainā saules gaismā, pavasara miglā un pilnmēness naktī. Viņa grafikas ir gleznieciskas, priekšmetu formas nav strikti iezīmētas. Mākslinieks izmanto niansētu toņu attiecības — melnbaltajās grafikās tās veido samtaini melnais ar silti pelēku un vēsi zilganu, krāsainajās — vienas un tās pašas krāsas nianšes. Dominē Latvijas skati: jūrmala ar priedēm un buriniekiem, lauku muižas ēkas, Rīgas vecpilsēta un krastmala.

Jumti mēnessgaismā. Akvatinta, 20,5 x 24,5. Ap 1910. gadu. (Rakstu ilustrē Māras Varikas fotoreprodukcijas.)

Vairākas ainavas radītas citu autoru gleznu iespaidā. Trīs ziemas skatus iedvesmojis A. Verners (*Werner*)¹⁵, vienu Rīgas skatu — Roderiha fon Engelharta darbs, mēnessnakti — Jāņa Valtera glezna. Visizteiksmīgākie darbi tapuši pēc Vilhelma Purviša gleznu motīviem. Vienu no miniatūrajām darbiem inspirējusi latviešu mākslinieka ziemas ainava ar viņam raksturīgo panorāmisko kompozīciju un kulisveida birztalu tēlojumu otrajā plānā. M. fon Grīnevaltu ir saistījusi sniega tēlojuma meistarība, un viņam ir izdevies formā mazajā darbā panākt V. Purviša gleznām raksturīgo lirisko noskaņu. Otrā darbā M. fon Grīnevalts pievērsies rudens ainavai ar skopu, bet izteiksmīgu detaļu tēlojumu: vientulīgu lauku māju tālumā un dažu koku stumbru priekšplānā. Abās grafikās M. fon Grīnevaltā izdevies radīt smalku, tonāli niansētu

Frederic Peart

Mo Groulx, alizē 30. 1913

Ziemas ainava pēc V. Purviša gleznas motīviem. Akvatinta, mecotinta, 14,5 x 13,5. 1913. gads

Priedes pēc V. Purviša gleznas motīviem. Krāsains kokgriezums, 16,7 x 11,3.
1915. gads

Zilīte. Jaukta tehnika, 12,7 x 15,5. 1915. gads

kolorītu, pirmajā darbā meistars to ir panācis ar akvatintas un mecotintas tehnikas kombināciju, otrajā — krāsainā kokgriezuma tehnikā.

Sekojojot jūgendstila rosinātajai interesei par dabu, M. fon Grīnevalts tēlo atsevišķus floras un faunas pārstāvjus. Faunas pārstāvju vidū vislielākā uzmanība veltīta putniem. Laikā no 1913. līdz 1915. gadam top to sērija, kurā viena un tā paša objekta attēlojumā tiek mainīta tikai fona krāsa, tādējādi radot dažādas noskaņas. Šajā paņēmienā izpaužas 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma mākslai raksturīgā interese par pārdzīvojumā niansēm. Viņa uzmanības lokā ir daži dzīvnieki: zaķis, lapsa, cauna, buldogs un eksotiskais leopards. M. fon Grīnevalts attēlo jūgendstila ikonogrāfijā iecienītos kokus un ziedus: rozes, kastaņas, krizantēmas, priedes, bērzus. Šo darbu kompozīcijas, dekoratīvie efekti liecina par mākslinieka aizraušanos ar japāņu mākslu, kas ir raksturīga gadsimtu mijas iezīme, tie saista arī ar mākslas mīļotājiem raksturīgo pietāti pret tēlojamo objektu.

M. fon Grīnevalta kolekcijā Valsts mākslas muzejā ir 15 portreti, no kuriem astoņi ir laikabiedru ģimētnes, bet pārējie darināti citu autoru darbu iespaidā.

Laikabiedru portreti ir māksliniekam tuvo cilvēku — tēva, meitas un paziņu — K. E. fon Baera (*Baer*) un kāda nezināma vīrieša ģimētnes. M. fon Grīnevalts to tēlojumā lieto dažādus izteiksmes līdzekļus. Tēva un K. E. Baera tēlojumā galvenā vērība veltīta precīzas portretiskās līdzības panākšanai, meitas un nezināmā vīrieša ģimētnēs — noskaņas radīšanai. Pirmajos divos izvirzītajam uzdevumam kalpo oforts kopā ar akvatintu, pēdējos — mecotinta. Meitas un nezināmā vīrieša portretos M. fon Grīnevalts izmanto gadsimtu mijā portretos bieži lietoto gaismas atspīduma efektu. Mākslinieka meitas portretā svece izgaismo seju, radot intimitātes noskaņu. Vīrieša ģimētnē, kur portretējamais rādīts profilā, gaismas avots novietots skatītājam paslēptajā daļā aiz sejas, tādējādi viņa sejas apveidi ir tikko manāmi uz tumšā fona.

Savu pašportretu M. fon Grīnevalts ir darinājis kokgriezumā, kas izpildījuma ziņā vairāk līdzinās linogriezumam. Acīmredzot

Mākslinieka meitas portrets. Akvatinta, 11,7 x 9. Ap 1909. gadu

mākslinieks cieto bumbiera koka dēlīti ir aizstājis ar finiera plāksni, kas pieļauj vienīgi šādu apstrādājumu.

M. fon Grīnevalts ir iedzīvojis citu laikmetu noskaņās, viņu interesējis renesanses periods: Andreā del Sarto portrets, Džovanni Bellīni nezināma vīrieša portrets un vēl kāda renesanses meistara darināts sievietes portrets. Tuvs māksliniekam bijis 17. gadsimts — "Bende" tapis pēc graviera Pfalcas prinča Roberta Ruprehta (*Ruprecht*) darba ar tādu pašu nosaukumu un kāds vīrieša portrets pēc Velaskēza darba. M. fon Grīnevaltu iedvesmojusi arī poļu pēdējā karaļa Staņislava Paņatovska ģimēne. Radot savas grafikas, M. fon Grīnevalts ne tikai veltījis uzmanību cilvēku psiholoģiskajam raksturojumam, bet arī detalizēti attēlojis tērpus, uzsverot to dekoratīvās kvalitātes.

Trešo daļu no M. fon Grīnevalta kolekcijas sastāda ekslibri. Tajos mākslinieks izmanto gan ainavas, gan ziedu un dzīvnieku atveidus, gan heraldikas elementus. To izmantojums vīriešiem veltītajās grāmatzīmēs parasti saistīts ar uzvārdā ietvertu lietvārdu, piemēram, saistībā ar *Wolf* dzimtu variēts vilka attēls, *Zurmüllen* kungam veltītajā grāmatzīmē rādītas dzirnavas, savā ekslibrī mākslinieks izmantojis meža motīvus (*Gruenewaldt*). Sievietēm domātajās grāmatzīmēs iecienītas ir šauros, vertikālos formātos kārtotas rožu vītnes.

Formālie paņēmieni M. fon Grīnevalta grāmatzīmēs arī ir dažādi — linogriezumā priekšmeti rādīti 18. gs. izplatītajā siluetgriezuma tradīcijā, akvatintas un oforta tehnikā attēlotie priekšmeti ir precīzi, pat detalizēti traktēti, taču vienmēr pakļauti darbu liriskajai noskaņai, kas dažkārt robežojas ar sentimentalitāti.

Viens no skaistākajiem mazajiem grafikas darbiem ir sievai Annai veltītais ekslibris¹⁶ (1908. g.). Tajā antikā cilņa motīvs ir rožu vītne un degošu lāpu ietverts. Gan motīvu izvēle, gan simetriskā kompozīcijas uzbūve rāda M. fon Grīnevalta interesi par klasicismu, kas šajā laikā atdzima mākslā.

Morica fon Grīnevalta daiļrade ir savdabīgs 20. gadsimta mākslas stilistisko iezīmju atspoguļojums, kas radies gan pasaules mākslas, gan vietējo tradīciju iespaidā. Viņa daiļradē mēs atrodam skaistas grafikas, kuras iedvesmojušas ne tikai pasaules mākslas

Pašportrets. Kokgriezums, 16 x 11,4

Annai fon Grīnevaltai veltītais ekslibris. Asējums, akvatinta, sausā adata, 20,5 x 14,8. 1908. gads

atzītas autoritātes, bet arī līdzgaitnieki, kuru vidū ir latviešu meistari.

PIEZĪMES

- ¹ *Kļaviņš E.* Latvijas XIX gs. beigu, XX gs. sākuma tēlotājas mākslas ikonogrāfija un stilistiskais raksturojums — R., 1983.
- ² *Brancis M.* Jūgendstils un baltvācu grāmatu grafika Latvijā 19. gs. beigās — 20. gs. sākumā // *LZA Vēstis.* — 1994. — Nr. 4. — 20.—27. lpp.
- ³ *Villerušs V.* Die Novitäten der Graphik der Presse Lettlands an die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert — in "Die bildenden Kunst and Architektur im Balticum um 1900". — Frankfurt a.M., 1999.
- ⁴ *Grosa S.* The development of interior design in early 20th century in Rīga. Referāts nolasīts konferencē "The 2nd Baltic Studies in Europe" Viļņā 1997. gadā.
- ⁵ *Māksla un arhitektūra biogrāfijās.* — R., 1995. — 1. sēj. — 180. lpp.
- ⁶ *Mākslinieka biogrāfija ir atrodama vairākos avotos: Album Livonorum; Anders M.* Balten in Bayern und Bayern im Balticum — 1988 un visplašākā: *Beringer J. A.* Moritz von Gruenewaldt. Exlibris — in Beilage zu "Exlibris // Exlibris. — 1912. — H. 1.
- ⁷ Vācu valodā *Landeskulturbüro*, tāpēc, tulkojot latviešu valodā, iestādes nosaukums dažādos izdevumos var atšķirties.
- ⁸ Vācu valodā *Kulturingenier.*
- ⁹ *Beringer J. A.* "Moritz von Gruenewaldt. Exlibris" — in Beilage zu "Exlibris" // Exlibris. — 1912. — H. 1, S. 11.
- ¹⁰ *Op. cit.*
- ¹¹ *Rigaer Tageblatt.* — 1904. — 2 Apr.
- ¹² 1909. gadā — 4 stājgrafikas un 4 exlibri, 1910. gadā — 3 darbi un 1911. gadā — 1.
- ¹³ 1911. gadā mākslinieks Rīgas pilsētas mākslas muzejam uzdāvināja vienu darbu, pārējās 11 grafikas tika iepirktas, 1913. gadā muzejs savai kolekcijai pievienoja vēl 21 grafiku. Par pārējos gados notikušo kolekcijas papildināšanu ziņu nav. Dati par to ņemti no ikgadējam atskaitēm, kas tika publicētas "Kunstbeilage des Rigaer Tageblatts".
- ¹⁴ *Uzvārds ir M. fon Grīnevalta* rokrakstā uz darbu malām, tāpēc ir iespējams neprecīzs tā atšifrējums.
- ¹⁵ Iespējams, *Werner Adolf* (1862—1916), žanru un portretu gleznotājs Vinē.
- ¹⁶ Baltijas Centrālajā bibliotēkā atrodas *M. fon Grīnevalta* vēstule, kas liecina, ka šo darbu sev vēlējis iegādāties vācu grafiķis *Hans Bastanīrs.*

SILVIJA GROSA

TRĪS H. ŠĒLA UN F. ŠEFELA ĒKU INTERJERI RĪGAS JŪGENDSTILA KONTEKSTĀ

Pagājušajā gadsimtu mijā jūgendstila ietekmē pasaules arhitektūrā risinājās būtiski attīstības procesi, kuru ietvaros mainījās arī ēku dekoratīvais noformējums — gan fasāžu būvplastika, gan interjeru apdares. Zviedru arhitektūras speciālists Jūhans Morteliuss, raksturojot 19. un 20. gadsimta mijas Stokholmas arhitektūru, izvirza tēzi, ka jūgendstila laikā vairāk nekā jebkad agrāk arhitektūra kļuva par reģionālās, nacionālās, tāpat arī modernās identitātes apliecinājuma izpausmi.¹ Rīgas agrīnā jūgendstila arhitektūra ar bagāto fasāžu būvplastiku ir īpaši izdevīga bāze šāda rakstura teorētisku vispārinājumu veidošanai, lai gan argumentētas atbildes uz analogiskiem jautājumiem nav iegūstamas, tikai vizuāli novērtējot fasādi un analizējot celtnes plānojuma struktūras īpatnības būvvēsturē bez interjeru dekoratīvās apdares noskaidrošanas *in situ*. Šajā procesā savukārt nav iespējams iztikt bez speciālajās zondāžās iegūtajiem materiāliem.

1998. gada sākumā izpētes darbi tika veikti divās nozīmīgās Rīgas agrīnā jūgendstila ēkās — Ģertrūdes ielā 10/12² un Smilšu ielā 8/Aldaru ielā 2/4.³ Abu ēku būvprojekti apstiprināti arhitektu Heinriha Šēla un Frīdriha Šefela projektēšanas birojā 1902. gadā, tādējādi pievienojoties 1997. gadā apgūtajam materiālam par abu arhitektu projektēto namu Šķūņu ielā 12/14.⁴

Situācija, kad cits pēc cita tiek apsekoti vienā projektēšanas birojā, turklāt vienā laikā tapuši nami, uzskatāma par īpaši retu veiksmi. Var droši apgalvot, ka šo triju ēku interjeri gan kvalitātes, gan arī apjoma ziņā ir unikāli un ļauj ne tikai novērtēt Šēla un Šefela projektēto ēku specifiku, bet arī ieviest zināmas korekcijas

Rīgas jūgendstila dzīvojamo ēku interjeru dekoratīvās apdares tipoloģijā.

Tomēr, pirms pievērsties konkrētajam materiālam, vispirms jāiezīmē arhitektu Heinriha Šēla un Frīdriha Šefela daiļrades virzība un viņu sadarbības priekšnosacījumi.

Heinrihs Karls Šēls — viens no prominentākajiem 19. gs. otrās puses Rīgas arhitektiem — dzimis Hamburgā 1829. gadā, miris Rīgā 1909. gadā. Studējis Sanktpēterburgas Mākslas akadēmijā, kur 1862. gadā 33 gadu vecumā ieguvis akadēmiķa grādu. Tomēr jau krietni agrāk — 1853. gadā bija aizsākusies viņa būvprakse Rīgā. H. Šēls projektēja ēkas un to interjerus historisma ietvaros, vienlīdz veiksmīgi operējot ar visdažādāko vēsturisko stilu formām — gan itāliskās renesanses, gan neogotiskajām, gan neorokoko formām. Jānis Krastiņš viņa celtās ēkas raksturo kā “cēli “akadēmiskas”, ar nevainojami precīzu apjomu un detaļu plastiku”⁵.

Viens no pirmajiem nozīmīgajiem H. Šēla darbiem Rīgā bija saistīts ar Lielās ģildes ēkas celtniecību, kas pēc Pēterburgas profesora K. Beines projekta risinājās 1853.—1859. gadā. Pēc H. Šēla skicēm tika veikta Lielās ģildes interjeru apdare un darināti iekārtas priekšmeti — augstvērtīgākā un spožākā neogotikas izpausme Latvijas profānajā arhitektūrā.⁶

No 1859. līdz 1860. gadam H. Šēls atjaunoja vairākas Krievijas cara apartamentiem paredzētās telpas Jelgavas pili atbilstoši gadsimta vidū modē nākošajam neorokoko stilam, kurš ieņēma vietu pat visnotaļ oficiāla rakstura interjeros.

Nozīmīgāko sabiedrisko ēku vidū — Biržas bankas ēka (1887, tagad — Unibanka), 1899. gadā projektētā bijušās elektrotehniskās sabiedrības “Union” fabrikas (vēlāk — VEF) galvenā montāžas halle Brīvības ielā ar alegorisko Zeva figūru centrā. H. Šēls daudz strādājis arī dzīvojamo ēku projektēšanā. Pieminēšanas vērts ir Bērenta nams Basteja bulvārī 16⁷ — 1860. gadā uzceltā pirmā mūra ēka Rīgā pēc cietokšņa vaļņu nojaukšanas. Kopumā H. Šēls Rīgā vien projektējis pāri par 30 ēku. Tomēr H. Šēla darbība nozīmīga arī citur Latvijā (Ventspilī, Ķemeros), kā arī Igaunijā, kur pēc viņa projektiem dažādās Dienvidigaunijas pilsētīnās uzcelti 17 pareiz-

Ēka Rīgā, Smilšu ielā 8/Aldaru ielā 2/4. 1902. gads. H. Šēls, F. Šēfels.

Ēka Rīgā, Šķūņu ielā 12/14. 1902. gads. H. Šēls, F. Šefels. Fasādes fragments

ticīgo dievnamī, Tallinas interimteātris (1902—1903, nav saglabājies),⁸ kā arī dzīvojamās ēkas.

Par Frīdrihu Šefelu (? -1913 Rīgā) atrodamās ziņas ir visai skopas. Ir zināms, ka viņš mācījies Vācijā, Ekernfeldes būvskolā. Viņa būvtiesības apstiprinātas 1899. gadā Sanktpēterburgā, Iekšlietu ministrijas tehniskajā komitejā.⁹ 1900. gadā Rīgā aizsākās F. Šefela sadarbība ar H. Šēlu, bet jau četrus gadus vēlāk — 1904. gadā F. Šefels uzsāka patstāvīgu būvpraksi. Liktenis bija atvēlējis šim viņa dzīves posmam nepilnu gadu desmitu. Arhitektūras vēsturnieki akcentē F. Šefela celtnēm raksturīgos asimetriskos fasāžu risinājumus, plānojuma struktūras racionalitāti un atbilstību ēkas funkcionālajai loģikai. Tā, piemēram, nama Rīgā Brīvības ielā 93 (1908) dzīvokļos guļamtelpas bloķētas ar vannas istabu, kas ir viens no pirmajiem šāda veida telpu izkārtojumiem Rīgā.¹⁰ F. Šefels nereti izmantoja arī netradicionālu kāpņu telpas struktūru: ja kāpņu telpa tika orientēta pret ielu (kas visumā Rīgas šī perioda īres namiem nav raksturīgi), atbilstoši kāpņu starplaukumiņu nobīdei par puslīmeni attiecībā pret starpstāvu pārsegumiem nobīdīti arī kāpņu logi. Jānis Krastiņš atzīst, ka šāds kāpņu telpu novietojums Rīgā sastopams ārkārtīgi reti.¹¹ Aplūkojamās tēmas aspektā ir būtiski atzīmēt, ka F. Šefels arī vēlīnā jūgendstila periodā savā daiļradē palika uzticīgs t.s. internacionālā stila specifiskajiem izteiksmes līdzekļiem un dekoratīvajai idejai atšķirībā no tās savu kolēģu daļas, kas nosliecās nacionālā romantisma vai neoklasicisma virzienā. Kopumā pēc F. Šefela projektiem Rīgā uzcelts pāri par 35 daudzstāvu mūra dzīvojamām un sabiedriskajām ēkām. Nozīmīgāko celtni vidū jāmin arī Pētera Bērensa projektētais VEF ražošanas korpuss (1913), kura celtniecība risinājās F. Šefela vadībā.

Jautājumi, kas skar H. Šēlu un F. Šefela sadarbību, paliek hipotētisku pieņēmumu līmenī, tāpat kā nav atbildes arī par to, kā šī sadarbība sakās un vai tā bija konjunktūras noteikta. Tomēr ir diezgan grūti noticēt, ka akadēmiķis H. Šēls ap 1900. gadu — tobrīd 70 gadu vecumā — būtu spējis radikāli mainīt radošo rokrakstu un kļūt par modē nākošā jūgendstila pazinēju un tā piedāvāto paņēmieni aktīvu izmantotāju, vēl jo vairāk tādēļ, ka

Ēka Rīgā, Ģertrūdes ielā 10/12. 1902. gads. H. Šēls, F. Šefels

ēkas, kuru projekti tapuši abu arhitektu projektēšanas birojā, uzskatāmas par novatoriskām, it īpaši būvplastikas un interjeru dekoratīvās apdares jomā. Šobrīd vēl nav iespējams precīzi iezīmēt šajās celtnēs izmantoto dekoratīvo paņēmieni evolūcijas procesu, tomēr var pieņemt, ka jūgendstila motīvu izmantojums aktualizējas ap 1902. gadu. Viens no pirmajiem abu arhitektu sadarbībā tapušajiem īres namiem — 1900. gadā projektētais A. Hamana nams Rīgā, Tērbatas ielā 86, vēl ir visai smagnēji statiska neogotiska celtne, kurā ēkas stūrainajam korpusam atbilstošo erkeri fasādes centrā vainago tāds pats tornītis, bet būvplastikā vērojami jūgendiskie motīvi ir visai atturīgi. Līdzīgi fasādes uzbūves paņēmieni un izmantotie dekoratīvie elementi liek domāt, ka arī

Sienu apdares fragments ēkās Smilšu ielā 8 un Šķūņu ielā 12/14. 1902. gads
(AIG arhīva materiāli)

īres nama Alberta ielā 1 celtniecība risinājusies Šēla un Šefela vadībā (1901, būvprojekts nav saglabājies). Ēkas interjeru apdare¹² saglabājušās krāsnis un plastiskie motīvi apstiprina periodam atbilstošu pieeju ar vēl historismam raksturīgo dažādas stilistikas

motīvu lietojumu telpu apdarē katra dzīvokļa ietvaros. Tūdaļ jāpiebilst, ka visumā šī tendence nezūd vismaz turpmāko divu gadu laikā, tomēr mazinās vēsturisko stilu īpatsvars, mainās krāsu risinājumi, bet iezīmes, kuras saistītas ar jūgendstila piedāvāto paņēmienienu izmantojumu, kļūst dominējošas. Minēto parādību kopums dažādās gradācijās atklājas trijās turpmāk aplūkotajās ēkās, kuru projekti un celtniecība risinājās 1902. gadā gandrīz vienlaicīgi.

Ēka Šķūņu ielā projektēta vācbaltiešu uzņēmējam H. Detmanim — pēc profesijas optiķim, vienam no akciju sabiedrības "Union" īpašniekiem.¹³ Abas pārējās — krievu tautības tirgotājiem — K. Tupikovam (Ģertrūdes ielā) un I. Bobrovam (Smilšu ielā). Visu ēku interjeru apdarēs vērojama līdzīga pieeja, atsevišķos gadījumos izmantoti pat vieni un tie paši ornamenta motīvi. Tomēr atšķirīgas ir to kombinācijas un polihromija, kas ļauj veidot katrā no ēkām citu noskaņu.

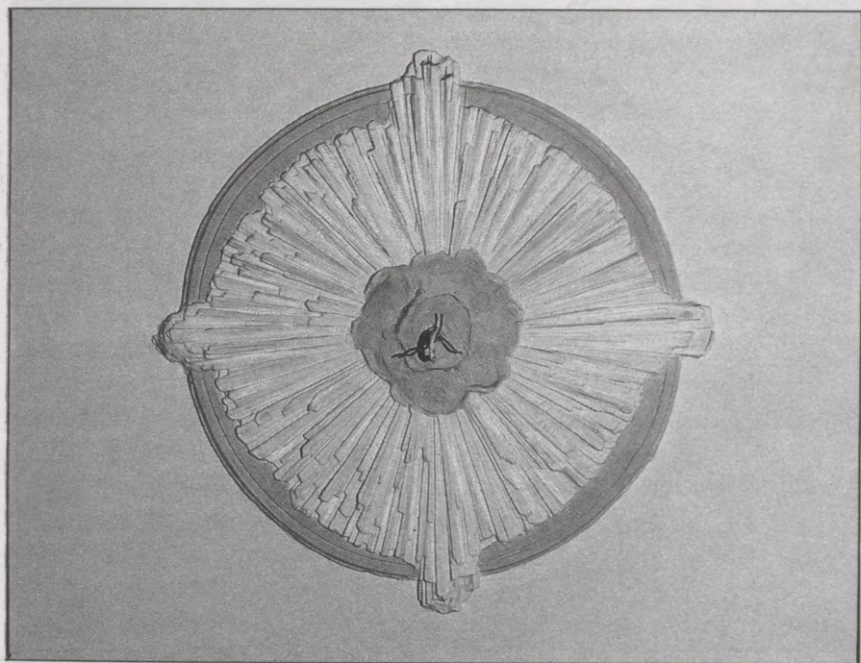
Detmaņa nams Šķūņu ielā 12/14¹⁴ — dzīvojamā ēka ar izbūvētu mansardu, spēcīgi akcentētu erkeru un veikala telpām apakšējos stāvos — ir mazākais triju aplūkojamo ēku vidū. Ēkas fasādes būvplastikā dominē jūgendstilam raksturīga florāla ornamentika. Kāpņu telpas apdare liecina par vēlmi veidot vienotu mākslinieciskās apdares sistēmu ar ēkas fasādi: kāpņu laidu sadurvietās vēl skatāmi plastiski veidoti florāli motīvi — dadžu lapas un ziedi, kas sākotnēji bijuši polihromi. Lai gan izpētē precīzu krāsojuma sistēmu nav izdevies konstatēt, tomēr domājams, ka tajā noteicošie bija centieni maksimāli tuvināties tiešajai realitātei — atbilstoši minētajai tendencei arī kāpņu margu metālkalumi ar vītenauga motīvu sākotnēji bijuši krāsoti olīvzaļā krāsā.

Ēkā atradušies trīs 5 istabu dzīvokļi — katrā augšstāvā pa vienam. Dzīvojamās telpās konstatēta griestu plastiskā apdare, kas sākotnēji bijusi polihroma. Detmaņa nama plastisko apdari īpaši pievilcīgu padara tai piemītošā izsmalcinātība un mākslinieciskā kvalitāte. Plastiskās apdares risinājuma veids liecina par individuālu pieeju. Vairāku telpu apdarēs izmantota florāla ornamentika — kastaņu lapas un ziedi, vienā no telpām plafonu rotā trejlapu āboliņa motīvs ar lentēm vai stīgām, citā — rožu zari ar ziediem, efeju stīgas. Griestu apdarē ar atturīgu eleganci tiek ie-

Sienu apdares fragments ēkā Smilšu ielā 8 (AIG arhīva materiāli)

saistīta arī ģeometrisku formu un jūgendiski liektu līniju plastika. Kopumā ēkā konstatēta 6 veidu griestu plastiskā apdare 9 telpās. Tādējādi apdares atsevišķas tēmas atkārtojas, bet ne viena dzīvokļa ietvaros.

Rozete ar saules motīvu (foto no AIG arhīva)

Sienu apdarēm izmantoti liela raporta trafareta ornamenti — galvenokārt florālu elementu modifikācijas, izvietojumā saglabājot “rāmja” sistēmu katras sienas ietvaros. Krāsojums ir bijis veikts ar līmes krāsu. Šādas sienu apdares bija populāras 19. un 20. gs. mijā Rīgā un izpētēs atklātas visās līdz šim apsekotajās ēkās.

Ēkā saglabājušās podiņu krāsnis, kuru plastiskā apdare ir vēsturisko stilu noteikta. Jāpiebilst, ka drīz pēc tam, kad ēka jau bija pabeigta, šeit ievilkta centrālapkure, tomēr krāsnis tika saglabātas.

Vairāku telpu apdarēs zondāžās izdevies konstatēt krāsojuma sistēmu. To rezultāti liecina par polihromijas nozīmi interjeru apdarē. Izmantotais krāsojums visos gadījumos ir gaišs, bagāts niansēs. Tā, piemēram, trešā stāva telpā ar rožu un efeju plastisko

Plafona apdare (foto no AIG arhīva)

apdari iespējams saskaitīt 10 krāstoņu — pelēko, zaļo, sārto gradācijas, ieskaitot arī bronzējumu. Telpu apdarei atbilstoši krāsotas arī krāsnis (galvenokārt divos telpai pieskaņotos toņos, aktīvi izmantojot bronzējumu), bet logu rāmji, durvis un centrālapkures radiatoru bijuši olīvzaļā krāsā.

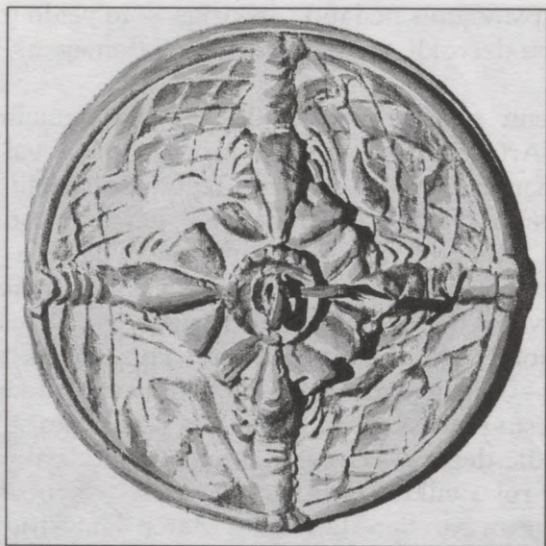
Tupikova nama Ģertrūdes ielā fasādes izceļas ar bagātu un daudzveidīgu plastisko apdari, kas veidota tēlniecības firmā *Otto & Wassil*.¹⁵ Ēkas plānojuma struktūra¹⁶ vērtējama, ņemot vērā lauzītās konfigurācijas gruntsgabalu, uz kura ēka būvēta. Lai izveidotu maksimālu telpu skaitu, turklāt atbilstoši tālaika prasībām nodrošinot divas ieejas katram dzīvoklim, arhitektiem nācās samērā lielu telpu daļu atvēlēt gaitenim, kas piekļūšanu saimniecības telpām padara visai sarežģītu. Katrā stāvā (izņemot pirmo) atradušies četri dzīvokļi — trīs, piecu un divi četru istabu.

Pirmā stāva plānojums nedaudz atšķirīgs — to veido trīs, piecu un septiņu istabu dzīvokļi, viens no pēdējiem, domājams, pašam ēkas īpašniekam.

Telpu sienu apdarei izmantoti Detmaņa namam analogiski paņēmieni. Arī šeit dominē liela raporta viena vai divu toņu trafareta ornamentāri ar ierāmējumu. Izpētē konstatēti 11 atšķirīgi ornamenta veidi. Plafonu apdare veidota, lietojot plastiskas griestu rozetes (ēkā izmantoti 8 rozešu tipi) un 6 dažādu veidu perimetrālu plastisko dekoru. Dekors atkārtojas pa stāviem — viena dzīvokļa ietvaros katrai telpai tas ir atšķirīgs. Griestu plaknes, ieloces un profilētās ģipša detaļas bijušas krāsotas atšķirīgos gaišos pasteltoņos — zilganā, rozā, pelēkā, dzeltenīgā, izmantojot bronžējumu. Griestu plastiskajā apdarē ir gan vēsturisko stilu elementi, gan jūgendstila dekors. Visos gadījumos uz gludajām plaknēm to papildina ar roku vilktas bronzas līnijas, kas veido savienojumus starp ielocēm un rozetēm. Izpētē konstatēti 7 atšķirīgi šādi bronžu līniju zīmējumi.

Griestu plastiskās ieloces fragmenti (foto no AIG arhīva)

Rozete ar vēžiem (foto no AIG arhīva)

Ēkā ir bijusi krāsns apkure — saglabājušās 5 veidu krāsns, kopskaitā 38, kuru stilistiskais risinājums, analogiski kā Detmaņa namā, ir vēl piederīgs historismam¹⁷.

Greznākais no abiem Tupikova nama parādes kāpņu vestibiliem atrodas Ģertrūdes ielas pusē — to gandrīz izšķērdīgi rotā plastiskie elementi — pilastrī, maskaroni, kartušas. Kāpņu telpā virs dzīvokļu durvīm plastiskajos sandrikos ar florālu un antropomorfu dekoru redzams sievietes maskarons ar jūgendstilā populāro aizvērtu acu motīvu. Kāpņu laidu sadurvietas, līdzīgi kā Detmaņa namā, akcentētas ar florālu plastisku elementu palīdzību, tie ietver arī cauri stāviem ejošo balstu — cilindriskas formas stabu. Parādes kāpņu telpas izgaismojums panākts ar otrās gaismas logu palīdzību. Tie darināti visai neparasti — kā starpsiena no krāsainiem — zaļiem, dzelteniem, sārtiem stikliem, radot telpā atraktīvu gaismu spēli, bet gaismas avots ir sarežģītas konfi-

gurācijas logi no ēkas pagalma pusē izvietotajām saimniecības jeb t.s. melnajām kāpnēm.

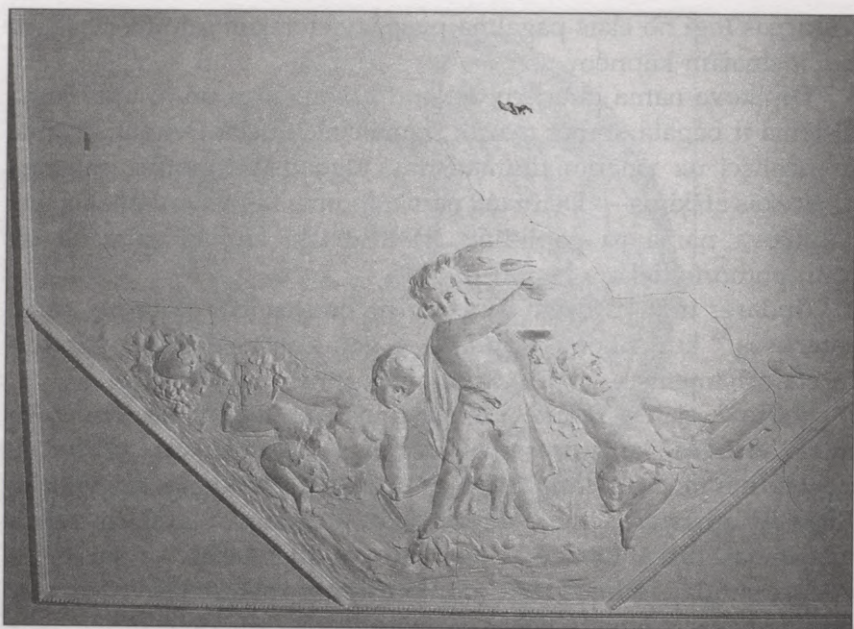
Tupikova nama interjeru dekoratīvās apdares un to krāsojuma sistēma ir bagāta, tomēr mazāk izsmalcināta nekā Detmaņa namā, ar noslieci uz zināmu dramatismu. Jūgendstila motīvu raksturs abās ēkās atšķiras — Detmaņa namā dominē florāls ornaments, bet Tupikova namā to papildina arī atsevišķi faunas pārstāvji un antropomorfs dekors kāpņu telpās.

Apdares motīvu bagātība kulmināciju sasniedz Bobrova nama interjeros,¹⁸ kur sākotnējā apdare — gan griestu plastika, gan trafareta ornaments — izpētē konstatēta apmēram 50 telpās.

Bobrova nama fasāžu būvornamentikā, līdzīgi kā Tupikova nama fasādēs, izmantots daudzveidīgs jūgendstilam raksturīgu dekoratīvu motīvu klāsts. 1904. gadā Ārends Berkholcs savā rakstā *Rigasche Almanach*¹⁹ norāda, ka ēkas dekoratīvā apdare veikta tēlniecības firmā *Otto & Wassil*, turpat pieminēts, ka iekštelpu apdarē strādājis tēlnieks M. Loce, bet figūra ar elektrisko lampu uz ēkas jumta ir Augusta Folca darināta.²⁰

Bobrova nama augšējos stāvos atradušies dzīvokļi, otrajā stāvā — kantoru telpas, bet pirmajā stāvā — veikali, kopskaitā seši. Ēkai ir divi ieejas vestibili — abi bagātīgi rotāti. Vestibilu apdare tikusi restaurēta 70. gados,²¹ un, bieži fotoattēlos fiksēta, tā pieder gandrīz hrestomātiskiem Rīgas jūgendstila interjeru paraugiem. Florāliem un antropomorfiem motīviem bagāta un mākslinieciski augstvērtīga plastiskā apdare saglabājusies arī daļā veikalu telpu. Sienu apdarei dzīvojamās, kantoru un veikalu telpās lietoti mums jau pazīstamie liela raporta trafareti — ēkā izdevies konstatēt 8 trafareta ornamenta modifikācijas. Gandrīz visur to izvietojumā ievērota rāmju sistēma. Izņēmumu veido uz cokola vertikālās slejās kārtota florāla trafareta ornaments, kura raksturs liek domāt par zināmām japāņu mākslas inspirācijām.

Plafonu apdarēs redzami gan jūgendstila, gan vēsturisko stilu motīvi. Ikvienas telpas dekoratīvā ideja pārdomāta atbilstoši izvēlētajam risinājumam — neogotikai, neorokoko, neobarokam vai jūgendstilam.

Plafona apdares fragments (foto no AIG arhīva)

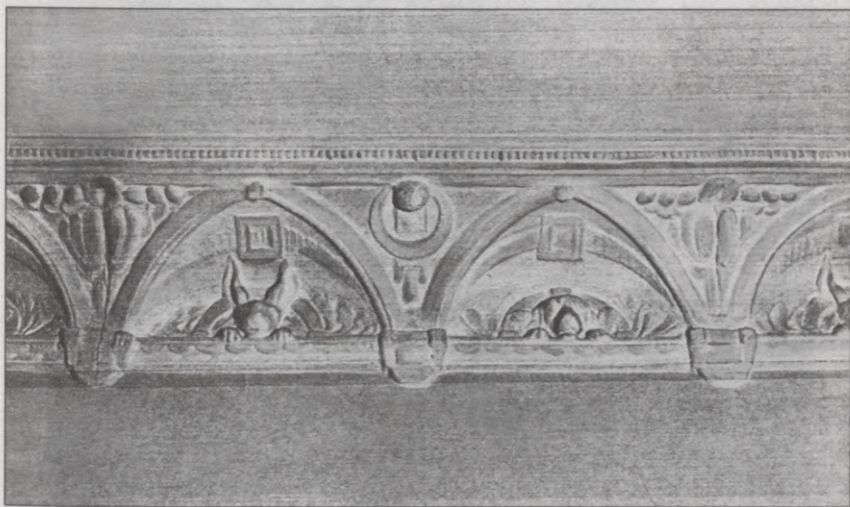
Plastiskais rotājums perimetrāli ietver plafonus, koncentrējoties stūros vai vidusdaļā. Tiek izmantota griestu plastiskā ieloce un rozete. Tomēr ir arī cita rakstura kompozīcijas, kurās plastiskie elementi nevis akcentēti noteiktās plafona daļās, bet vienmērīgi izkārtoti visā laukumā. Vairākās telpās griestu gludās plaknes papildina bronzas krāsas līniju ornamenti, kas līdzinās Tupikova namā skatītajam. Interjeros bagātīgi lietota polihromija — niansēta un savstarpēji saskaņota. Lai gan atsevišķos gadījumos skatāmi arī jūgendstilam specifiskie vēsie un sudrabortie toņi, dominē siltā gamma un bronzējums. Ja telpu apdarei dažādu stāvu robežās lietoti vienādi plastiskie elementi, krāsojums ir atšķirīgs un variēta sienu trafareta apdare.

H. Šēla un F. Šefela ēku interjeru apdarēs plastiskais dekors iezīmē ceļu uz nedekorētu plakņu estētiskās kvalitātes akcen-

tējumu — ap 1902. gadu pagaidām vienīgi abu arhitektu projektēto ēku interjeros sastopam griestu apdares, kuras netiek pakļautas historismam raksturīgajam perimetrālajam joslu krāsojumam.

Īsā pārskatā nav iespējams detalizēti ietvert visu dekoratīvās apdares kopumu, tādēļ aplūkosim tikai divas no telpu apdarēm, kuras izceļas ar gandrīz retorisku oriģinalitāti. Abos interjeru risinājumos izmantota savā ziņā mērķtiecīgi jaunradīta ikonogrāfiskā sistēma, kurā sintezēti jūgendstila un vēsturisko stilu motīvi, bet dekoratīvās idejas izklāsts iegūst stāstošu — līdz ar to šaurāku — raksturu, veidojot īpašu gaisotni, kuru grūti saistīt ar hrestomātisku priekšstatu par jūgendstilu.

Pirmā ir telpa, kuras ikonogrāfija saistīta ar jūgendstilā populāro saules tematiku. Plafona stūros attēloti saules apspīdēti puto, kas jūgendiski plastisku motīvu ielokā lasa grāmatu. Griestu rozete darināta kā saule, kas paslēpusies aiz mākoņa. Plastiskajā ielocē ritmiski atkārtojas jūgendiski stilizēts parka motīvs. Tomēr telpas polihromija netiecas akcentēt tuvību tiešajai realitātei, kas šajā gadījumā varētu likties pašsaprotami, — gluži pretēji, poli-

Griestu plastiskās ieloces fragments (foto no AIG arhīva)

Vestibils ēkā Smilšu ielā 8 (foto no AIG arhīva)

hromija ir nosacīta un ietver gaiši brūno, okerīgo toņu gradācijas ar neiztrūkstošo bronzējumu.

Otra ir telpa, kuras vieta dzīvokļu plānojumā liecina par tās iespējamo ēdamistabas funkciju. Šādu iespējamību apstiprina arī apdares motīvu raksturs, kuru gan var aplūkot arī saistībā ar jūgendstila "bioloģisko romantismu". Plafona centrā — apaļa rozete ar četriem vēžiem tīklā. Griestu plastiskās ieloces veido arkas pusaploces, kurās mijas suņa un zaķa motīvs, bet plafona abu garāko malu noslēgumā izvietotas kompozīcijas ar trim dzīvespriecīgiem puto, kuri rīkojas ap traukiem un cepešbļodām. Plastiskā apdare atkārtojas cauri stāviem vairāku dzīvokļu interjeros, līdz ar to neradot šaubas par zināmu tiksmiņāšanos ap amizantajām ainiņām. Sienu rotājumam izmantota jau pazīstamā trafareta apdare. Telpas krāsojuma sistēma ir okerīgi brūna 5 toņu gradācijās, ar bagātīgu bronzējumu. Tomēr katrā telpā krāsojums tiek variēts, tāpat kā trafareta ornamenti, līdz ar to ikreiz tiek panākts atšķirīgs risinājums.

Noslēdzot īso pārskatu par Heinriha Šēla un Frīdriha Šefela projektēto namu interjeriem, nākas secināt, ka interjeru apzināšana nereti radikāli maina mūsu spriedumus par ēku, un pagājušās gadsimtu mijas arhitektūra nav izņēmums. Triju aplūkoto ēku interjeri veido ne tikai priekšstatu par konkrētajiem objektiem, bet arī par jūgendstila izpratni Rīgā ap 1902. gadu, kad tas vēl tika uzvertis kā jauns ornamentāls stils historisma ietvaros. Tā ornamenti piedāvāja daudzveidīgus paraugus, bet vilinoši spriegā pātagas cirtiena līnija nereti transformējās bronzētajos griestu plafona līniju ritmos. Jāpatur prātā, ka ap 1902. gadu visai līdzīgi šī izpratne atspoguļojās arī būvgaldniecības izstrādājumos, aizkaru un neskaitāmo sedziņu izšuvumos, traukos, dāmu tērpos, rotaslietās, tādēļ nav pārsteidzoši, ka visai drīz — jau ap 1904. gadu — tika meklēti askētiskāki dekoratīvā risinājuma veidi. Bronzētās līnijas griestu plafonos tika aizkrāsotas,²² bet sienu trafareta apdarēm pāri klājas tapešu slāņi, lai gandrīz pēc simt gadiem tiktu no jauna apzināta un atklāta šo ēku sākotnējā dzīve. Vēl 80. gadu sākumā, kad tikai sāka iezīmēties historisma laikmeta vērtējuma kritēriji, līdzīga rakstura interjeru apdares, iespējams, tiktu novērtētas

zināmā negativisma gaisotnē. Šodien situācija ir mainījies — jūgendstila un historisma sintēzi mēs spējam uztvert kā laikmetam specifisku estētikas izpausmi.

PIEZĪMES

- ¹ *Morteliuss J.* Stokholmas vēsturiskā pilsētvide ap 1900. gadu // Jūgendstils. Laiks un telpa: Baltijas jūras reģiona valstis 19. un 20. gs. mijā / Sast. S. Grosa. — Rīga, 1999. — 49. lpp.
- ² *Lēvalde D.* Rīga, Ģertrūdes iela 10/12. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. AIG, Rīga, 1998.
- ³ *Bikše Z., Jekabsons I., Taurena R., Veinberga K., Zviedrāns J.* Rīga, Smilšu iela 8, Aldaru iela 2/4. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. 1,2 sēj. AIG, Rīga, 1998.
- ⁴ *Špaks A., Bikše Z., Strupule V., Cine I.* Rīga, Šķūņu iela 12/14. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. AIG, Rīga, 1997.
- ⁵ *Krastiņš J.* Eklektisms Rīgas arhitektūrā. — Rīga, 1988. — 185. lpp.
- ⁶ *Bruģis D.* Historisma pils Latvijā. — Rīga, 1996. — 145. lpp. Šie darbi tika uzticēti Rīgas namdarim J. H. Vīcenhauzenam, kurš Rīgā bija ieradies no Hannoveres. — Turpat. — 145. lpp.
- ⁷ Krievijas Valsts vēstures arhīvs, 789. f., 14. apr., 31. "III" l.
- ⁸ Krievijas Valsts vēstures arhīva un Igaunijas arhitektūras muzeja materiāli.
- ⁹ F. Šefels bija viens no nedaudzajiem arhitektiem tehniķiem Rīgā, kuriem bija piešķirtas projektēšanas tiesības. *Krastiņš J.* Rīga — jūgendstila metro-pole. — Rīga, 1996. — 348. lpp.
- ¹⁰ *Krastiņš J.* Jūgendstils Rīgas arhitektūrā. — Rīga, 1982. — 85. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 86. lpp.
- ¹² Ēkas interjeri apsekoti tikai vizuāli, zondāžas tajos nav veiktas. Materiāls apkopots: *Banga V., Bākule I.* Rīga, Alberta iela 1. Fasādes un interjera mākslinieciskās apdares inventarizācijas anketa. Rīga, 1995.
- ¹³ *Hovards Dž.* Stils un pasūtītājs 20. gs. sākuma Latvijas arhitektūrā un dizainā // Jūgendstils. Laiks un telpa: Baltijas jūras reģiona valstis 19. un 20. gs. mijā / Sast. S. Grosa. — Rīga, 1999. — 36. lpp.
- ¹⁴ Ēkas interjeri analizēti, izmantojot AIG arhīva materiālus (*Špaks A., Bikše Z., Strupule V., Cine I.* Rīga, Šķūņu iela 12/14. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. AIG, Rīga, 1997), kā arī raksta autorei vizuāli apsekojot ēku.
- ¹⁵ *Berkholz A.* Moderne Rigasche Neubauten // Rigascher Almanach. — 1904. — S. 161.

- ¹⁶ Ēkas interjeri analizēti, izmantojot AIG arhīva materiālus (*Lēvalde D.* Rīga, Ģertrūdes iela 10/12. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. AIG, Rīga, 1998), kā arī raksta autorei vizuāli apsekojot ēku.
- ¹⁷ Izņēmums ir polihroma jūgendiska krāsns ēkas 1. stāvā, kura neattiecas uz sākotnējo apdari un ir mūrēta vēlāk.
- ¹⁸ Ēkas interjeri analizēti, izmantojot AIG arhīva materiālus (*Bikše Z., Jēkabsonē I., Taurena R., Veinberga K., Zviedrāns J.* Rīga, Smilšu iela 8, Aldaru iela 2/4. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. 1, 2 sēj. AIG, Rīga, 1998), kā arī raksta autorei vizuāli apsekojot ēku.
- ¹⁹ *Berkholz A.* Moderne Rigasche Neubauten // *Rigascher Almanach.* — 1904. — S. 161.
- ²⁰ Figūra nav saglabājusies. Rīgas kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā aplūkojams tās fotoattēls, kurā redzamais sievietes tēls ar lāpu paceltajā rokā nepārprotami asociējas ar pazīstamo Amerikas simbolu.
- ²¹ Analizējot pārējo ēkas interjeru apdari, tomēr rodas zināmas šaubas par gleznojumu atbilstību sākotnējai apdarei. Izpētes dokumentāciju pagaidām nav izdevies atrast.
- ²² Piemēram, Tupikova nama septiņu istabu dzīvoklī virs sākotnējās apdares izpētē konstatēts zem tapetēm līmēts 1906. gada avīžu slānis. *Lēvalde D.* Rīga, Ģertrūdes iela 10/12. Arhitektoniski mākslinieciskā inventarizācija. AIG, Rīga, 1998.

Raksts sagatavots Atvērtās sabiedrības atbalsta fonda (OSSF) Zinātnes atbalsta programmas (RSS) ietvaros. Granta Nr. 312/1998.

JĀŅA JAUNSUDRABIŅA ILUSTRĀCIJAS
"BALTAJAI GRĀMATAI"
MĀKSLAS PARĀDĪBU KONTEKSTĀ

Pasaulē izplatīta ir mākslinieciskās kultūras parādība, ka rakstnieki darbojas vairākās jaunrades jomās, to skaitā tēlotājā mākslā. Literāros varoņus zīmējumos un gleznojumos attēlojuši vai kā citādi tēlotājai mākslai pievērsušies Petrarka, A. Puškins, F. Dostojevskis, L. Tolstojs, Č. Dikenss, Marks Tvens, V. Folkners, V. Igo, Ž. Sanda, Stendāls, H. K. Andersens, A. Sentekziperī, H. Ibsens, V. Gēte, A. Strindbergs, G. F. Lorka, V. Majakovskis un vairāki citi rakstnieki. Latvijā jau 18. gadsimta beigās¹ dažus savus darbus (Bildu ābice, 1787; u.c.) ilustrēja latviešu laicīgās literatūras pamatlicējs G. F. Stenders. 19. gs. grafikas darināja J. Neikens. 20. gadsimtā tēlotājā mākslā vairāk ir darbojušies latviešu rakstnieki J. Jaunsudrabiņš, A. Eglītis, M. Kovaļevska. 20. un 30. gados modernu tipu zīmējumus topošajiem literāriem darbiem darināja E. Ādamsons. Kā to ir atzīmējusi A. Brītiņa, arī Raini no visiem mākslas veidiem visvairāk interesējusi tēlotāja māksla.²

Daudzi mākslinieki savukārt rakstīja literārus darbus. Pasaulē ir populāri ar universālajām spējām apveltītie 15./16. gs. itāļu renesanses mākslinieki Leonardo da Vinči un Mikelandželo. 19. gadsimtā Latvijā un latviešu valodā rakstus un vairākas ludziņas — "Pēdīga sarunāšana ar Kārļa Jāņa pašā miršanas stundā starp radiem un draugiem" (1823), "Lustīgais nerris uz tirgus plača" (izdota 1863) u.c. publicēja vācbaltiešu animālists, portretu un klu-so dabu gleznotājs J. H. Baumanis (1753—1832). Tēlainus ceļojumu aprakstus un dzejoļus rakstīja gleznotājs K. G. Grass (1767—1814), kurš Jēnā sadraudzējās arī ar F. Šilleru.³ 20. gadsimtā literārus darbus sacerēja T. Zaļkalns, A. Kronenbergs, H. Vīka, M. Stāraste, U. Zemzaris un vairāki citi latviešu mākslinieki.

No 20. gadsimta Eiropā rakstnieki — mākslinieki savus tēlotājas mākslas darbus jau sāka rādīt atklātībā. 1910. gadā Krievijā, kuras sastāvdaļa tolaik bija arī Latvija, tika sarīkota izstāde "Trīsstūris"⁴ ar nodaļu "Pirmā rakstnieku zīmējumu un autogrāfu izstāde". Par raksturīgu parādību Eiropā kļuva periodikā publicēti rakstnieku zīmējumi, bet starp šiem rakstniekiem — māksliniekiem tikai daži, kā J. Jaunsudrabiņš, bija profesionāli arī tēlotājā mākslā. Turklāt vairāku rakstnieku un reizē mākslinieku devums kādā tēlotājas mākslas nozarē bija tik individuāli spilgts, ka tas spēja sniegt ierosmes pat šīs nozares turpmākajai attīstībai. Daudzās publikācijās — albumos, monogrāfijās, preses izdevumos ir tikuši rādīti A. Puškina zīmējumi,⁵ un šo zīmējumu savdabīgajam, dinamiskajam, it kā aprautajam, metveidīgajam stilam ir bijusi ietekme gan Puškina dzīves (1799—1837), gan arī turpmākā laika tēlotājā mākslā, īpaši 20. gadsimta krievu grāmatu grafikā. Ar burtu un ornamenta zīmējumiem, izmantojot vietējo augu motīvus un stilizāciju, tāpat risinot visu komponentu saliedētības problemātiku grāmatās, 19./20. gadsimta mijā grafisko ietēru savu lugu izdevumiem darināja poļu dzejnieks, dramaturgs, grafiķis un gleznotājs S. Vispjaņskis (*S. M. Wyspianski*, 1869—1907). Viņš iedibināja savu grāmatas kā mākslas darba izveides tradīciju Polijā.⁶ Tāpat iespaidu uz turpmāko latviešu grāmatu, īpaši bērnu grāmatu grafiku ir atstājušas J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas viņa "Baltajai grāmatai." Tas ir pirmais nozīmīgais piemērs latviešu grāmatu mākslā, kur mākslinieks ne tikai radījis ilustrācijas savam tekstam, bet arī izstrādājis savu neatkarīgu grafikas stilu.

Rakstnieka, gleznotāja, grafiķa un mākslas kritiķa J. Jaunsudrabiņa personības izaugsmi ietekmēja lielā mērā vēl patriarhālā lauku ikdienu viņa bērnībā un šādā vidē izveidojušies ētiskie priekšstati. Ne mazāka nozīme bija viņa profesionālās izglītības apguvei sākumā V. Blūma mākslas skolā Rīgā, līdztekus papildinoties J. Rozentāla studijā (1899—1904), tad studiju nolūkos ārzemēs pavadītajam laikam (Minhenē, 1905; Berlīnē, 1908—1909).⁷ 20. gadsimta sākumā iespauks uz J. Jaunsudrabiņa darbību grafikā bija arī grafisko žanru — stājgrafikas, grāmatu grafikas, lietišķās grafikas, preses grafikas, tai skaitā karikatūras uzplaukumam kā

vispār Eiropas, tā Latvijas mākslā. Tāpat uzsvērtai 20. gs. sākuma filozofiskās domas orientācijai uz cilvēka iekšējās pasaules atklāsmi un interesei par cilvēka un dabas vienotības problemātiku. Turklāt J. Jaunsudrabiņam būtiskas bija ne tikai latviskā vidē un latviešu mākslas kritikā, bet arī daudzajos ceļojumos un mākslas oriģinālu iepazīšanā gūtās atziņas, tāpat vairāku viņa personiski iepazītu ārzemnieku, kā vācu mākslinieka L. Korinta (*L. Corinth*, 1858—1925) priekšstati par grafiku un glezniecību, par dabas uztveri līdzīgi mūzikai, kurā ir nianšu pasaule un kur ikvienas, pat vissīkākās noskaņas maiņa rada citādu motīvu.⁸ J. Jaunsudrabiņam bija tuvas itāļu gleznotāja Dž. Segantīni (*G. Segantini*, 1858—1899) teorētiskās atziņas par glezniecību, uzskati par tautas ētisko audzināšanu un harmonisku personību, par mākslu kā par matērijas dvēseles iemiesojumu.⁹

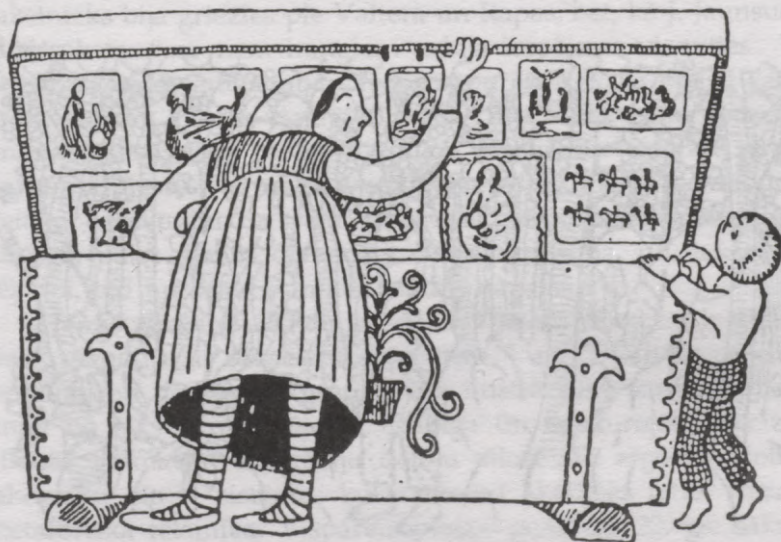
Šīs publikācijas centrā ir J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltās grāmatas" 1. daļas izdevumam 1914. gadā apgādā "Dzirciemnieki". Mākslinieka zīmējumi "Baltās grāmatas" 2. daļai (1921, Valtera un Rapas apgādā), tāpat A. Jesena apgādā izdotajām grāmatām: E. Birznieka-Upīša izlasei "Kaukāza kalnos" (1923),¹⁰ Ļ. Tolstoja tēlojumam "Kaukāza gūsteknis," (1924), viņa paša "Mazai Baltai grāmatai" (1926)¹¹ un vairākiem citiem izdevumiem pārsvarā tomēr bija mēģinājumi tikai turpināt un zināmā mērā arī

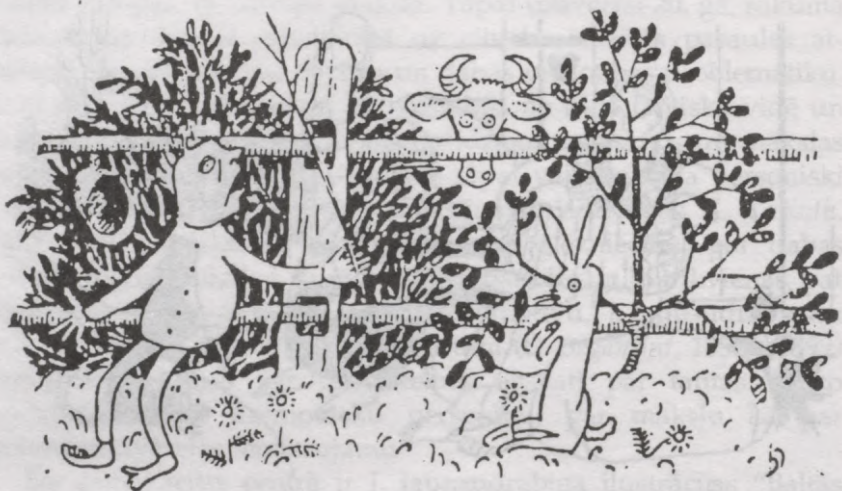
J. Jaunsudrabiņš. "Baltā grāmata". Zīmējums. 1914

J. Jaunsudrabiņš. "Baltā grāmata". Zīmējums. 1914

J. Jaunsudrabiņš. "Baltā grāmata". Zīmējums. 1914

J. Jaunsudrabiņš. "Baltā grāmata". Zīmējums. 1914

J. Jaunsudrabiņš. "Baltā grāmata". Zīmējums. 1914

atdarināt "Baltās grāmatas" 1. daļas zīmējumu stilistiku. Tāpat mazāk nozīmīgas bija J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas viņa pirms "Baltās grāmatas" sarakstītajām grāmatām ar atzīmi "Iz Baltās grāmatas" un no sērijas "Ilustrēta bērnu literatūra". Tās ir "Rites meža burvības" un "Klibais Jurks", ko 1913. gadā izdeva apgāds "Izglītība", un ārpus minētās sērijas "Dzirciemnieku" klajā laistā J. Jaunsudrabiņa grāmata "Bērņibai." Visus šos iespieddarbus papildina J. Jaunsudrabiņa spalvas zīmējumi, kas stilistiski vēl ir neizstrādāti un "Baltās grāmatas" ilustrācijās nav atkārtoti.

"Baltās grāmatas" 1. daļa, kuras ilustrācijas bija apskatāmas 1. grafikas izstādē 1914. gadā Rīgā,¹² tika arī izdota šī paša gada beigās ap Ziemassvētkiem un daļa no tirāžas iespiesta uz samērā bieža papīra.¹³ J. Jaunsudrabiņš vēstulē E. Birzniekam-Upītim rakstīja,¹⁴ ka viņš esot nodomājis "Balto grāmatu" izdot pats, bet vēlāk tomēr tas viņam licies par grūtu, jo tur bija vajadzīgs ap 1200 rubļu, un tad šī nauda būtu jāaizņemas. Bez tam šīs grāmatas iespiešanas laikā J. Jaunsudrabiņam būtu jāuzturas Rīgā, bet tas savukārt viņam stipri traucētu jaunu darbu radīšanu. Šajā sakarā rakstnieks bija griezies pie Valtera un Rapas, bet, kā J. Jaunsudrabiņš raksta: "...ar tiem kungiem nebija iespējams vienoties.. Viņi domā, ka man tautas labā vajag uzpurēties un tā peļņa, kas no grāmatas nāk, pieder vienīgi viņiem.. Lieta tā, ka esmu nodomājis grāmatu ilustrēt, un par zīmējumiem viņi vairāk nemaksā kā tikai par teksta tiesu.. Vaj tas nav jocīgi? Pie zīmējumiem es strādāju ar lielāko nopietnību un vāju zīmējumu negribu nevienu pielaist. Dažreiz paiet dienas divas pie viena zīmējuma, un, tekstā tieši rēķinot, tad nu būtu man atalgojums kapeikās."¹⁵

J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" teksta tēlojumi ir gleznieciski, piepildīti ar redzes priekšstatiem,¹⁶ un kā tādi tie asociatīvi nevainojami liedējas ar grafiskajām ilustrācijām, kuras izpildītas līniju un sīksvītru zīmējumā. Rūpīga un raksturojoši precīza ir "Baltās grāmatas" ilustrāciju detaļu atlase. Tā atgādina rotaļīgi lakonisku zīmju sistēmu, kurai piemīt skatītāju iztēli rosinoša metaforiska tēlainība. Vispāreuropeiska parādība 20. gs. sākuma tēlotājā mākslā bija dažādas stilistiskas apvienojums vienā darbā, un šajā ziņā arī J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltajai grāmatai"

nebija izņēmums. Šajās ilustrācijās vēlinā impresionisma un jūgendstila iezīmes galvenokārt sasaistās tādā vienībā, ka te varam skatīt radniecību ar vairāku tā laika latviešu mākslinieku darbiem, īpaši ar P. Kalves īssvītras zīmējumā darinātajām ainavām.¹⁷ Savukārt Z. Mauriņa impresionisma iezīmes ir saskatījusi J. Jaunsudrabiņa mazajos literāros tēlojumos.¹⁸

Atjautīgā psiholoģiskā uztverē J. Jaunsudrabiņa ilustrācijās "Baltajai grāmatai" attēlota galvenokārt rakstnieka dzimto māju — Neretas Riekstiņu apkārtnē kā savā veidā pirmatnēja, latviešu folkloras gaišai uztverei tuvināta lauku vide, ar to saistīti notikumi, darbība. Personāži ir harmoniski iekļauti dabas un darba ikdienas norisēs. Līdzīgi kā mākslinieks un mākslas zinātnieks J. Soikans,¹⁹ varam izdalīt vairākas šo J. Jaunsudrabiņa zīmējumu tematiskās ievirzes. Šajās ilustrācijās attēlots gan "Baltās grāmatas" galvenais varonis — mazais Jancis kā lauku bērns par sevi vai spēlējoties ar citiem bērniem, gan pieaugušie un bērni. Te ir sniegts dažādu sabiedrisko rosību raksturojums, parādīts lauka darbs un dabas ainava. Kopumā tā ir arī visai latviešu tēlotājam mākslai raksturīga lauku dzīves tematika. Savukārt saistībā ar to, kā arī emocionāli izjustās intimitātes ziņā līdzību ar šīm J. Jaunsudrabiņa ilustrācijām varam skatīt daudzus 19. gs. beigū, 20. gs. sākumā īpaši bērnu tematikai veltītajos tēlotājas mākslas darbos — J. Valtera gleznās "Peldētāji zēni" (ap 1900) un "Zēni pie ūdens" (ap 1902), J. Rozentāla gleznā "Gavilējošie bērni" (1911) u.c. Te vērojama kopība arī ar tādu 19./20. gadsimta mijas vispāreuropeisku, tajā skaitā latviešu tēlotājas mākslas parādību kā noskaņu ainava un sliekšme uz dabas dvēseles atklāsmi.

Mākslinieku centieni attēlojumos izteikt dvēselisko aspektu vispār bija iezīmīga parādība 20. gs. sākumā mākslā. Stilistikas ziņā J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" ilustrācijām līdzīgi radoši meklējumi saskatāmi arī A. Kronenberga zīmējumos F. Kundziņa apgādā izdotajai pasaku sērijas grāmatai "Brīnuma stabulīte" (1911), vairākiem citiem pasaku izdevumiem un jaunatnes žurnālam "Jaunības Tekas" (1910—1915), bet īpaši A. Kronenberga vēlāka laika sniegumos — ilustrācijās E. Birznieka-Upīša darbiem — "Nīnas pasaciņas" I, II (1922, 1924) un "Pastariņa dienas-

grāmata" (1923). Tomēr, ja J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" ilustrācijas kopā ar tekstu tā daudznozīmīgā satura un izvērstā vēstījuma dēļ vairāk ir piemērotas skolas bērniem un pieaugušiem lasītājiem,²⁰ tad A. Kronenberga ilustrācijas nepārprotami ir orientētas vispirms uz vismazāko skatītāju saimi.

J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas tika darinātas viņa liriskajai prozai. Visai "Baltās grāmatas" būtībai — gan tekstam, gan ilustrācijām, tāpat kā A. Kronenberga darbiem, ir tuva tā romantiskā ievirze, kuru latviešu estētiskā spilgti apliecināja F. Bārda.²¹ Ievirze, kas lielā mērā ir balstījusies uz latviešu folkloru, bet uz kuru ietekme bijusi arī vācu estētikai. Šī ievirze ir tieši orientēta uz realitātes estetizāciju un pauž 20. gadsimta sākumā plaši popularizētu uzskatu, ka dzīvi var uztvert tikai ar gara spēku.

Romantiska realitātes uztvere un garīguma nozīmības uzsvērumš Eiropas mākslā 20. gadsimta sākumā izpaudās daudzējādi. Šajā sakarā viena no raksturīgākajām tā laika radošo centienu nosliecēm saistījās ar romantiskām ilgām pēc civilizācijas neskartas lauku vides, dabas pirmatnības un iedomātas, idealizētas dzīves harmonijas atklāsmes. Tāpat ar radošo impulsu un it kā apslēptu vitālu spēku meklējumiem primitīvās mākslas paraugos. Tādus, piemēram, vācu tēlnieks un grafiķis E. Barlahs (1870—1938) skatīja viduslaiku mākslā, ebreju mākslinieks M. Šagāls (1887—1985) — senkrievu ikonu glezniecībā, somu gleznotājs un grafiķis A. Gallens-Kallela (1865—1931) — seno teiksmu materiālā, franču gleznotāji Ž. Braks (1882—1963) — afrikāņu mākslā, P. Gogēns (1848—1903) — Bretaņas viduslaiku mākslā, bet viņš pats mēģināja rast iekšēju mieru Haiti salu eksotikā. Rietumeiropā, visvairāk Vācijā un Francijā, mākslinieki arī kolekcionēja nēģeru mākslu un rīkoja šo kolekciju izstādes.²² Šādā interešu lokā aktīvi darbojās arī latviešu mākslinieks V. Matvejs (1877—1914), un viņam Lieldienu salu akmens skulptūras, nēģeru, tāpat Krievijas nomalēs dzīvojošo tautu māksla, nereti pat tās visprimitīvākie paraugi kļuva par zinātniskas izpētes avotu un tika atspoguļoti vairākās viņa publikācijās periodikā un grāmatās.²³ Tas viss savukārt apliecināja vienas visai lielas tā laika mākslas daļas jaunromantisko dabu jeb vairākās mākslas kritikās tā dēvēto sliekšmi uz neoprimītvismu,

kas plaši iezīmējās Francijas, Vācijas, Krievijas, Skandināvijas valstu tēlotājā mākslā. Ja primitīvisma elementi, piemēram, 18. gs. beigū /19. gs. pirmās puses romantismā vairāk tika racionāli "apspēlēti" un iekomponēti darbos, tad 20. gadsimta sākuma romantiskas ievirzes sniegumos tie lielākoties bija mākslinieku subjektīvās uztveres un radošās domāšanas tieša sastāvdaļa. Šādu tendenču kopuma likumsakarīga daļa bija arī apzināti mākslinieciskā formā novienkāršotie darbi, piemēram, pirmatnēju, vitālu spēku cildinošās T. Ūdera (1868—1915) gleznas un grafikas vai gaiša humora caurvītais, harmoniskais, folkloriskai uztverei tuvinātais latviskās vides atainojums J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" tekstā un ilustrācijās. Šim J. Jaunsudrabiņa ilustrācijām piemita tas uztveres tiešums, sirsnība, kas ir raksturīga arī viņa daiļliteratūrai un glezniecībai. J. Rozentāls 1908. gadā trāpīgi raksturoja J. Jaunsudrabiņa studiju un gleznu izstādi: "Viņš [J. Jaunsudrabiņš. — Z. K.] atzīmē savus novērojumus ar tīri vai naivu patiesības mīli."²⁴

Bērna uztverei tuvināts skatījuma tiešums, strauji pārejošā mirkļa tvērums un it kā pretēji tam dzīves parādību mūžsenīguma aptvere — tās ir vadlīnijas, kas nedalāmi savijušās J. Jaunsudrabiņa tēlojumu tekstā un ilustrācijās. Par pēdējām J. Jaunsudrabiņš rakstīja, ka viņa nolūks nebija dot bērniem paraugus zīmēšanā, bet gan "gādāt savai grāmatai, kura ieturēta agras bērnības kolorītā, pieskanīgu ilustrāciju"²⁵. Viņa galvenais uzdevums bija attēlot dabu tādu, kādu iespaidu tā atstāj uz mākslinieku, bet skatītu it kā bērna acīm un ņemot vērā bērna psihes savdabību. Iespaudus par bērnu zīmējumiem J. Jaunsudrabiņš bija guvis, trīs gadus vadīdams "Ziemeļblāzmas" bērnu svētkos zīmēšanas nodaļu, kā arī skatot cauri žurnālā "Jaunības Tekas" iesniegtos bērnu zīmējumus.²⁶ Tos rakstnieks savukārt arī precīzi raksturoja: "Tiesa, daudz kas šajos zīmējumos mūsu acīm liekas komisks un neiespējams, bet, kad lietu apsveram no visām pusēm, tad atrodam tikai naivu patiesību."²⁷

Vērtējot J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas, vairāki mākslas kritiķi atzīmēja bērnu psihes dziļu izpratni,²⁸ kas sasniegta ar rūpīgu pašu bērnu iepazīšanu un ar bērnu zīmējumu paraugu apguvi. Tomēr

R. Tefers. Zīmējums. (Publicēts no grāmatas: E. Schur. Rudolph Töpffer. — Berlin, 1912.)

arī tā nav tikai J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" ilustrāciju sace-res īpatnība vien. Mākslas vēsturē ir zināmi fakti, ka 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā arī daži citi rakstnieki ir apzināti mē-ģinājuši savus zīmējumus tuvināt bērnu zīmējumu izteiksmei. Piemēram, A. Blokam bija dziļas simpātijas un interese par bērnu jaunradi, vēlme to atdarināt savos zīmējumos.²⁹ Viena no 20. gs sākuma īpatnībām bija visai izvērsti centieni tēlotājas mākslas darba izveidē ievērot bērnu zīmējumu savdabību. Par to savukārt liecina arī daudzās publikācijas, kas veltītas primitīvās mākslas, tai skaitā bērnu zīmējumu ietekmēm uz 20. gadsimta sākuma tēlotāju mākslu. Viens no šādiem skatījuma aspektiem saistījās ar sim-

R. Tefers. Zīmējums. (Publicēts no grāmatas: E. Schur. Rudolph Töpffer. — Berlin, 1912.)

bolisma un vairāku citu modernās mākslas virzienu pētnieka R. Goldvotera koncepciju, kurā parādīta primitīvās mākslas ietekme uz moderno mākslu. R. Goldvoters izšķīra romantisko primitivismu (Gogēns, fovisti) un zemapziņas primitivismu (primitivisti, bērnu zīmējumu atdarinājumi).³⁰ Līdzīgi J. Jaunsudrabiņa

"Baltās grāmatas" ilustrācijām, arī vairākiem citiem no bērnu zīmējumu savdabības inspirētiem tēlotājas mākslas darbiem raksturīgs ir dekoratīvisms, kuru caurvij lineāra ritmika ar hipertrofētu nozīmi. Turklāt sižets ilustrācijās atklāts vairāk ar atkārtojuma elementiem, ar ritmiku nekā ar vēstījumu. Iezīmīgs ir kontūru un proporciju primitīvisms, kurā ik sīkdaļu caurvij apgarota intimitāte.

J. Jaunsudrabiņa ilustrācijās "Baltajai grāmatai" tēli nav apzināti kariķēti, tomēr tajos ir ietverti dažādi komisma elementi, lielā mērā varētu teikt — tautiska humora iedzirkstījumi. Par to liecina atsevišķu humoristisku motīvu skatījums, piemēram, harmonikas spēlējošam vīrietim līdzās parādītais "dziedošais" suns ilustrācijā tēlojumam "Sestdienas vakars" vai pārcentīgi darbojošās sievas ilustrācijā tēlojumam "Pūstais ūdens", tāpat labsirdīgi komiskie tipāžu raksturojumi, kuros iekļauti pārspilējuma elementi. Humorstiskā skatījuma aspektā šis J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas saiknējas gan ar latviešu folkloras iedvesmotu humora izpratni, gan ar līdzīgiem tēlu risinājumiem latviešu tēlotājā mākslā, sākot ar Ā. Alkšņa zīmējumiem, gan ar ārzemju kariķatūru, īpaši ar to arī vācu sadzīves kariķatūrai tuvo ievirzi, kura attīstījās saskarē ar šveiciešu rakstnieka un mākslinieka Rodolfa Tepfera (1799—1846) daiļradi, ar viņa kariķatūru sērijām — bilžu vēsturēm.³¹ R. Tepfers bija talantīgs autodidakts, kas 19. gadsimta 30. un 40. gados ieguva popularitāti,³² iezīmējot savu ceļu Eiropas kariķatūras attīstībā. Viņam bija daudz turpinātāju, to vidū arī J. Jaunsudrabiņam labi pazīstamais vācu gleznotājs un grafiķis neoimpresionists M. Slēfogs (1868—1932).

J. Jaunsudrabiņa ilustrācijām "Baltajai grāmatai" ar R. Tepfera grafikas tradīcijas līniju kopīgs ir dabiskais, sirsnīgi vientiesīgais, bet reizē atjautīgais komisms. Arī centieni caur vienkāršas situācijas attēlojumu paust labsirdīgu, humorpilnu attieksmi. Tāpat mākslinieciskās uztveres radniecība starp šiem darbiem skatāma lineāri atraisītajā mākslinieciskajā formā un prasmē ar zīmējumiem — it kā improvizācijām, ar brīvi plūstošu līniju un atsevišķiem groteskiem figūru apveidiem, ar vietām gandrīz ornamentālu

figūru un dabas objektu risinājumu panākt maksimālu izteiksmību un garīgu piesātinājumu.

J. Jaunsudrabiņa "Baltās grāmatas" izveidē abu mākslas veidu — literatūras un ilustrāciju sacere ir bijusi gandrīz vienlaicīga.³³ Tas ir piemērs, kur ilustrācijas nevis interpretē tekstu, bet gan reizē ar tekstu atklāj viengabalainu un pilnīgu garīgās pasaules ainu. Visa grāmata arī vizuāli izveidota kā veselums, kurā dekoratīva rakstura gotu burti organiski sasaistīti ar viegli ažūrām, lineārām ilustrācijām. Tāpat vienojošs komponents šajā grāmatā ir laika—telpas risinājums tekstā un ilustrācijās. Kā tekstā, tā ilustrācijās tas ir autora laiks un tādēļ subjektīvi interpretēts laiks jeb laiks kā atmiņu subjektīvā izpausme. Turklāt vairāk tas ir nevis situācijas, bet gan stāvokļa laiks ar tam piemītošu noteiktu filozofisko aspektu. Šajā tekstā un ilustrācijās atspoguļots arī daudz kas no romantismam raksturīgās laika tecējuma nepārtrauktības un telpas bezgalības, kas savukārt ir tuva latviešu folklorā paustajai laika izjūtai.

J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltajai grāmatai" ir visai spilgta un daudzšķautņaina 20. gs. sākuma mākslas parādību sastāvdaļa un reizē apliecinātāja. Savukārt arī tas ir viens no iemesliem, kādēļ šis latviešu grāmatu mākslas klasikas darbs kļuva par vēra ņemamu nozares turpmākās attīstības rosinātāju un kādēļ tas joprojām spēj piesaistīt mūsu uzmanību.

PIEZĪMES

¹ Agrāk par G. F. Stenderu, jau 18. gadsimta vidū, J. N. Ramanis sarakstīja "Krusta skolas grāmatu", kas, iespējams, ir arī ilustrēta pēc J. N. Ramaņa metiem un saistībā ar tautas grāmatu apdares tradīcijām. Izsmejošāka informācija par to ir rodama V. Villeruša rakstā "Krusta skolas grāmatas grafika" // J. N. Ramanis. Krusta skolas grāmata. — Rīga, 1995. — 30. lpp.

² Britiņa Ā. Neliels ieskats Raiņa bibliotēkā Majoros un viņa rokrakstos par mākslu // Raiņa gadagrāmata. 1982. — Rīga, 1982. — 95. lpp.

³ Grass W. Karl Gotthard Grass, ein Balte aus Schillers Freundeskreise. — Reval, 1912.

- ⁴ Izstāde krieviski saucās *Треугольник*.
- ⁵ *Эфросс А.* Рисунки поэта. — Москва, 1933; *Модзалевский Л. П., Томашевский Б. В.* Рукописи Пушкина, хранящиеся в Пушкинском доме. — М.; Л., 1937.
- ⁶ *S. Vispjānskis* bija pazīstams arī kā poļu teātra reformators.
- ⁷ J. Jaunsudrabiņš 1905. gadā Minhenē mācījās krievu gleznotāja avangardista A. G. Javļenska (*A. Jawlensky, 1864—1941*) darbnīcā, bet 1908.—1909. gadā Berlīnē pie vācu gleznotāja un grafiķa L. Korinta. Tomēr J. Jaunsudrabiņa lielākais guvums šajos ievērojamos Vācijas mākslas centros, īpaši Minhenē kā tolaik modernisma citadelē, saistījās ar muzeju, mākslas galeriju un izstāžu zāļu apmeklējumiem, ar mākslas klasikas un jaunāko sniegumu iepazīšanu.
- ⁸ Plašāk pat to ir vēstīts daudzās publikācijās, kā, piemēram, *Corinth L.* Das Erlernen der Malerei. — Berlin, 1920; *Jaunsudrabiņš J.* Lovis Korints. — Latvija. — 1909. — Nr. 201 u.c.
- ⁹ Джованни Сегантини. 1858.—1899. // Мастера искусства об искусстве. — Москва, 1969. — Т. 5. — С. 218; *Jaunsudrabiņš J.* Džованни Сегатини // Pret Sauli. — 1906. — Nr.1; *Jaunsudrabiņš J.* Mana dzīve. — Rīga, 1922. — 74., 75. lpp. u.c.
- ¹⁰ Grāmata izdota sērijā "Grāmata skolai un mājai", nr. 34.
- ¹¹ Grāmata izdota sērijā "Grāmata skolai un mājai", nr. 51.
- ¹² *Jaunsudrabiņš J.* rakstā "Par bērnu zīmējumiem" (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1920, Nr. 7, 18. lpp.) atzīmē, ka vēlāk šis "Baltās grāmatas" ilustrācijas rādītas arī Pēterburgas un Maskavas publikai.
- ¹³ Lai "Baltā grāmata" būtu pieejama plašākām masām, daļa no tirāžas tika iespiesta arī uz plāna papīra un brošēta.
- ¹⁴ *Jaunsudrabiņš J.* Vēstule E. Birzniekam-Upītim (rakstīta 24. IV ap 1913., 1914. gadu) // J. Jaunsudrabiņa vēstules E. Birzniekam-Upītim. — J. Jaunsudrabiņa fonds. R.k. 117. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Par J. Jaunsudrabiņa literāro darbu gleznieciskumu, tēlu it kā vizuālo redzamību ir vēstīts daudzās šī rakstnieka daiļradei veltītajās publikācijās. Speciāli par šo tēmu viena no plašākajām ir E. Evertes publikācija "Gleznieciskums Jāņa Jaunsudrabiņa krāsu tēlojumos" // *Varavīksne*, 1988. — Rīga, 1988. — 78.—86. lpp.
- ¹⁷ Raksturīgi piemēri ir P. Kalves 1909.—1910. gadā grafikā darinātās ainavas "Meža ezers", "Ziema", "Koki ziemā".
- ¹⁸ *Mauriņa Z.* Jānis Jaunsudrabiņš // Latviešu literatūras vēsture / Galv. red. L. Bērziņš. — Rīga, 1936. — 5. sēj. — 167. lpp.
- ¹⁹ *Soikans J.* Skala un saules gaismas mirdzumā. J. Jaunsudrabiņa zīmējumi "Baltajai grāmatai" // *Soikans J.* Mākslas kritika un esejas. — Toronto, 1983. — 262.—273. lpp.

- ²⁰ *Dombrovskis J.* (Latvju māksla. — Rīga, 1925. — 80. lpp.) J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltajai grāmatai" raksturoja kā ideālus paraugus bērnu literatūras ilustrēšanā. Nav noliedzams arī fakts, ka šis J. Jaunsudrabiņa ilustrācijas bija viens no ilglaicīgiem iedvesmas avotiem turpmākajā latviešu bērnu grāmatu grafikas attīstībā, tomēr, pēc raksta autores domām, mākslinieka zīmējumi kopā ar tekstu ir orientēti uz intelektuāli vairāk sagatavotu skatītāju nekā uz mazu bērnu.
- ²¹ F. Bārdas lekcija "Romantisms kā mākslas un pasaules uzskata centrāl-problēma." — *Dzimtenes Vēstnesis*. — 1910. — Nr. 20.
- ²² *Кобищанов Ю. М.* и др. Африка. Встречи цивилизаций. — Москва, 1970.
- ²³ V. Matveja (ar pseidonīmu V. Markovs) publikācijas ar primitīvās mākslas izpēti veltītu tematiku ir "Искусство острова Пасхи" (1914), "Свирель Китая" (1914), «Искусство негров» (1919).
- ²⁴ *Rozentāls J. J.* Jaunsudrabiņa studiju un gleznu izstāde // *Latvija – 1908*. — Nr. 248. — 25. okt. — 7. lpp.
- ²⁵ J. J. Par bērnu zīmējumiem // *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. — 1920. — Nr. 7. — 20., 21. lpp.
- ²⁶ *Turpat*. — 18. lpp.
- ²⁷ *Turpat*.
- ²⁸ *Prande A.* Jaunsudrabiņš kā gleznotājs // *Ilustrēts Žurnāls*. — 1926. — Nr.1. — 11. lpp.; *Dombrovskis J.* Jānis Jaunsudrabiņš // *Dombrovskis J.* Latvju māksla. — Rīga, 1926. — 80. lpp. u.c.
- ²⁹ Imitējot bērnu zīmējumus, A. Bloks, piemēram, darināja vāku un atsevišķas lappuses bērnu rokraksta žurnālam "Корабль" (1889 ?). A. Blokam bērnu zīmējumu manierē sevišķi patika attēlot dzīvniekus — sunišus, ziloni, kaķi u.c., tāpat mājas un kuģus. Par to izvērstāk sk.: *Долинский М.* Искусство и Александр Блок: Книжная и журнальная графика. Театр. Портреты. — Москва, 1985.
- ³⁰ *Goldwater R.* Primitivism in modern art. — N.Y., 1967.
- ³¹ R. Tepfers ilustrēja arī savas grāmatas, kā, piemēram: *Voyages en zigzag* (Zigzagveida ceļojums), 1843. Par to, kā arī par šo autoru plašāk ir rakstīts grāmatās: *Schur E.* Rudolph Töpffer. — Berlin, 1912; *Pilz G.* Geschichte der europäischen Karikatur. — Berlin, 1976. — S. 154, 155.
- ³² R. Tepferu pasaulei atklāja V. Gēte, kurš, pirmoreiz ieraudzījis R. Tepfera darbus, ļoti par tiem sajūsminājās un nosauca tos par brīnišķīgiem. Plašāk par to ir vēstīts grāmatā "Goethes Gespräche mit Eckermann". — Berlin, 1955. — S. 705.
- ³³ Kā jau minēts tekstā, vairāki "Baltās grāmatas" tēlojumi sākumā tika izdoti atsevišķi un ar citām ilustrācijām, tomēr grāmatas 1914. gada izdevumam J. Jaunsudrabiņš ilustrācijas darināja no jauna.

ALDIS PŪTELIS

BALSIS NO SENATNES

Runājot par Latviešu folkloras krātuvi (LFK), nāk prātā seni manuskripti, vispirms jau Dainu skapis. Savādi, bet latviešiem ir pieņemts par dziesmu daudzīnāt tās tekstu vien, turklāt arī to domājot tikai jau nodrukātu grāmatu veidā. Vispārējās "internetizācijas" laikmetā vienīgi *izlasāmo* foliantu, kuros pierakstītais ne vienmēr uztverams kā tieši tautas tradīciju pārstāvošs, vērtība arvien samazinās. Daudzpusīgo runājošo un visas citas mājas izklaides ierīces aizstājošo datoru ietekmē pieaug *attēlu* un *skaņu* informatīvā vērtība. Un, lai cik tas liktos neticami mums, kas pieraduši domāt, ka tehnika saistāma ar latviešu folkloru tikai pēdējo dažu desmitgadu gaitā, pirmie Latvijā veiktie latviešu folkloras skaņu ieraksti ir vairāk nekā 70 gadu veci.

1926. gada pavasarī tiek iegādāts pirmais fonogrāfs — skaņas ieraksta un atskaņošanas ierīce, kurā izmanto vaska ruļļus jeb valces. Šis konkrētais aparāts nes sava izgudrotāja vārdu — tas ir Edisona firmas ražojums (amerikānis Tomass Edisons fonogrāfu izgudrojis 1877. gadā). Pēc pusgada LFK iegādājas vēl divus fonogrāfus, kas abi ir vienādi, ražoti Ķelnē. Arī visu aparātu cena bijusi vienāda — tie maksājuši 120 latu.

Kam tad šie aparāti domāti? Par to iegādi LFK kolēģijas sēdēs runāts jau kopš pašas krātuves dibināšanas, jo tādējādi varētu ļoti atvieglot tautas melodiju vākšanu. Aparāts ir visai vienkāršs, tas neizmanto elektriskas ierīces — valci griež pulksteņa mehānisms, ieraksta līmeni nav iespējams nekādi kontrolēt, pašas valces skanēšanas ilgums ir ap 3 minūtēm. Tomēr pats galvenais guvums no tā — arī cilvēkam bez muzikālas izglītības ir iespējams pierakstīt melodiju no teicēja, bet speciālistam, atšifrējot melodiju,

tas ir, veidojot tās pierakstu notis, iespējams vienu un to pašu melodijas variantu noklausīties atkārtoti. Kā noprotams no materiāla un piezīmēm, fonogrāfs ir vests uz Aglonu, ar to galvenokārt strādājusi LFK dibinātāja Anna Bērzkalne, arī komponists Artūrs Salaks, Ernests Brastiņš, varbūt arī Ludis Bērziņš un Kārlis Straubergs. Ar laiku, atdaloties Valodas krātuvei, tā ieraksta savu specifisku izlokšņu materiālu.

Cik īsti ierakstu bijis, grūti pateikt. Valču reģistra pēdējais numurs ir 159. Kad, fronteī atkal tuvojoties, tiek gādāts par materiālu drošību, Hipotēku bankas seifā Jēkaba ielā (pašlaik nams atkal pieder šai bankai, bet tajā atrodas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Periodisko izdevumu nodaļa un Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa) tiek nodotas 216 valces. Kas ir šīs nezināmās 57 valces, kur tās radušās un kur palikušas — pašlaik nav zināms.

Pēc kara — vēl 1947. gadā — fonogrāfs ierakstiem tiek lietots pēdējo reizi. Tas notiek Folkloras institūta ekspedīcijā Ilūkstes apriņķī, kur kopumā ierakstītas 10 valces. Iedziedātas latviešu un leišu tautasdziesmas, kā arī kara laika dziesmas krieviski. Tādi laiki...

Kopš tā brīža pagājis ļoti daudz gadu, noticis daudz politisku un sabiedrisku pārmaiņu. Pašreizējās Latviešu folkloras krātuves — Literatūras, folkloras un mākslas institūta daļas — arhīvā ir 168 ierakstītas fonogrāfa valces. No dažām palikuši tikai futrāļi, vairākas — saplaisājušas. Viena no vislabāk ierakstītajām ir valce, par kuru nav praktiski nekādu datu, tikai uzraksts uz futrāļa — "Darbinieki". Vairumu līdz 1944. gadam ierakstīto valču notis pārrakstījuši jau minētais Artūrs Salaks (kurš visām savām savāktajām melodijām paturējis pirmtiesības harmonizēt tās) un vēl kāds pazīstams latviešu komponists — Pēteris Barisons, kas LFK piestrādājis kā "inteligentais bezdarbnieks".

Rīgai savā laikā bija sava skaņuplašu fabrika ar senām tradīcijām, bet tās skaņu arhīvs nekad nav varējis līdzināties Berlīnes, Vīnes, Londonas, Kijevas vai Pēterburgas arhīviem. Ieraksti jau no paša sākuma bija domāti melodiju pierakstam, pēc atšifrēšanas tos iegrāmatoja, nolika plauktā, un tur tie arī palika.

1993. gadā izdevās atrast pulkstenmeistaru, kas salaboja vienu no Ķelnē izgatavotajiem *Excelsior* fonogrāfiem. Plauktos atradās vēl itin laba atskaņošanas galviņa (fonogrāfiem tās ir dažādas un maināmas, ieraksta galviņa, kļūdas dēļ uzlikta, nodzēstu jebkādu ierakstu). Tā kā nekādas īpašas tehnikas nebija, bet tikai interese par to, kā šie senie ieraksti skan, tika mēģināts veikt primitīvu pārrakstu — mikrofonu fonogrāfa taurē iekšā (šī taure ir apmēram tāda pati kā gramofonam) un... Saklausāma bija apmēram puse valču. Bet arī tad izdevās ierakstīt vairākus interesantus melodiju paraugus.

Kad 1994. gada rudenī LFK aktīvi darbojās, organizējot "Latvju dainu" jubilejas konferenci, Rīgā ieradās Vīnes Fonogrammarhīva darbiniece Helga Tīla, kuras uzdevums bija iepazīties ar Austrumeiropas skaņu arhīviem. Tas bija tikai aizsākums un apjaušana, ka varētu sekot kas nopietns.

Un tā arī bija. 1995. gada decembrī raksta autoram bija iespēja piedalīties audioarhīvu problēmām veltītā seminārā Vīnē. Radās izdevība apskatīt, kā šādus ierakstus iespējams mūsdienīgi atskaņot un iegūto skaņu pēc tam apstrādāt. Tad arī tika panākta iepriekšēja vienošanās par LFK valču pārrakstīšanu kādā mūsdienīgākā veidā, izmantojot vīniešu izgatavoto unikālo valču atskaņotāju. Šajā 1899. gadā dibinātajā arhīvā, kas ir viens no diviem Eiropas pašreiz lielākajiem seno ierakstu saglabāšanas un restaurācijas centriem, atrodams arī senākais zināmais latviešu folkloras ieraksts — 1915. gada 7. oktobrī Austroungārijā, Terezīnšates karagūstekņu nometnē, ierakstīta cara armijas kareivja — latvieša Eduarda Millera — stāstītā pasaka un divas nodziedātās dziesmas. Tāda veida ierakstu Vīnē kopumā ir diezgan daudz, ierakstīts arī igauņu un citu tautu materiāls. Latviešu ieraksta kopija tagad ir arī Latviešu folkloras krātuvē.

Pēc ilgstošām pārrunām un vairākkārt izdarītiem grozījumiem plānos Fonogrammarhīva inženieris Francis Lehleitners 1998. gada februāra vidū beidzot varēja ierasties Rīgā. Darbam pēc plāna bija atvēlētas divas nedēļas, tomēr pats sākums iznāca nedaudz nervozs, jo muitas formalitāšu dēļ nācās zaudēt vienu no jau tā

nedaudzajām dienām. Ķeroties pie darba pa īstam, nācās atzīt, ka LFK ieraksti diemžēl nav neick viegli apstrādājami.

LFK valces, kā jau iepriekš minēju, nav bijušas domātas skaņas iemūžināšanai, bet gan tikai melodiju atšifrēšanas atvieglojumam, kādēļ — kā nesvarīgs — ieraksta ātrums nav norādīts ne apgriezīnu skaita, ne kādā citā veidā (samērā plaši izplatīta prakse ir bijusi ierakstīt kamertoni kā kontrollielumu). Līdz ar to nav iespējams noteikt balss pareizo augstumu. Salaka un Barisona atšifrējumi arī maz spēja palīdzēt, jo, pieņemot to pieraksta augstumus par atskaites punktu, iegūtais skanējums nebija dabisks. Arī informācijas par teicējiem nav pārāk daudz — lielākajam vairumam valču ir klātpieliktas zīmītes ar satura aprakstu, kas tomēr reti ietver teicēja datus — vārdu, vecumu —, vai arī ziņas ir ārkārtīgi skopas. (Interesanti, ka reti norādīts arī ieraksta izdarīšanas datums.) Tādējādi katrā atsevišķā gadījumā bija nepieciešams izvērtēt skanējumu un izvēlēties pareizo atskaņošanas ātrumu, lai teicēja balss skanētu iespējami tuvu varbūtējam reālajam skanējumam. Šo darbu uzņēmās veikt Zaiga Sneibe.

Bija izdevies noskaidrot, ka vēl 25 valces glabājas Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. Leģendārajā Hipotēku bankas seifā, kur savulaik atradušās jau minētās 216 valces, blakus seniem izdevumiem (piemēram, Frederika Menija "*Syntagma de origine Livonorum*", kurā atrodams pirmais iespiestais latviešu tautasdziesmas teksts) glabājas arī "Latvju dainu" mikrofilmas un LFK arhīva materiālu noraksti. No nejaušās ziņas ir izveidojusies diezgan interesanta sadarbība ar LNB, īpaši Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas pārzini Gunu Krūmiņu. Minētās 25 valces droši vien bijušas Valodas krātuves īpašums. Tajās lielākoties atrodami dialektu piemēri, bet starp tiem ir arī dziesmas, ko iedziedājuši LFK valcēs ierakstītie teicēji. Šis materiāls ir pilnīgāks — tas ļauj iegūt vairāk teksta, nevis tikai melodijas paraugus.

Vēl viens svarīgs faktors ir valču saglabāšanās pakāpe. Apmēram desmitā daļa no valču kopskaita ir mehāniski bojāta. Tas noticis ne tikai vēlāk, daudzkārt pārvietojot LFK arhīvu, mainoties institūcijām un to adresēm, bet arī LFK laikā, par ko

liecina atzīmes valču rādītājā. Tomēr lielāko daļu no šīm valcēm pieredzējušais austriešu inženieris spēja sagatavot izmantošanai. Daudz smagāka problēma ir bioķīmiskā bojāšanās jeb, vienkārši sakot, pelējums. Tas skāris krietni lielāku daļu — gandrīz pusi. Cēloņu tam daudz — gan jau sākotnēji nepiemērotie (materiāla un izmēru ziņā) valču futrāļi, gan glabāšanas apstākļu neatbilstība — nepieciešamo klimatu nav bijis un vēl arvien nav ar ko uzturēt. Pēc izskata šīs valces atšķiras ar zīmīgu materiāla krāsas toni, bet skaņas ziņā tajās ir krietni vairāk šņākoņas — virsmas nelīdzenuma dēļ. Fonogrāfa tehnikas attīstības gaitā izstrādāti diezgan daudzi valču tipi, no kuriem LFK arhīvā atrodami divi. Par veiksmi var uzskatīt apstākli, ka pelējums skāris tikai vienu no šiem tiptiem.

Protams, lai kāda aparatūra arī tiktu lietota, tā nevar radīt neesošo. Skaņas kvalitāte daudzos gadījumos ir zema, fona trokšņi traucē saklausīt tekstu, reizēm pat arī melodiju. Tomēr Vīnes kolēģi bija tik laipni, ka apņēmās gan ierakstu kopiju (kas ir vienīgā samaksa par darbu), gan tā saucamo klausīšanās kopiju izgatavot pie sevis. Šeit varbūt ir vietā pieminēt nosacījumu no skaņu arhīvu prakses, ka tā saucamā arhīva kopija, kas domāta saglabāšanai, nedrīkst tikt apstrādāta — mūsdienu tehnoloģiju attīstības gaitā metodes arvien uzlabojas, kādēļ “uzlabots variants”, kas šķiet kalngals kādā brīdī, var izrādīties tikai nepatīkams traucēklis desmit gadus vēlāk, turklāt — tādējādi tiek ietekmēta “vēsturiskā patiesība”. Savukārt klausīšanās kopija ir domāta tūlītējam darbam ar ierakstīto materiālu — un tajā izmantojami visi pieejamie skaņas uzlabošanas līdzekļi

Galvenais šā darba sasniegums ir tas, ka izmantošanai padarīts pieejams un no turpmākas bojāšanās pasargāts materiāls, kas ierakstīts laikmetā, kad vēl nebija plaši izplatīts radio, nemaz nerunājot par skaņu ierakstiem un TV. Daudz kas tajā šķiet citāds. Piemēram, pārsteidzoši liels ir vīriešu dziedātāju īpatsvars. Dzirdams arī, kā dzied legendārais koklētājs Pēteris Korāts (diemžēl viņa kokles spēles ieraksts nav saklausāms). Ierakstītas arī Melngaiļa teicējas Agate Borozinska, Bārbala Kokare un Ģertrūde Borozinska.

Ievērojams ir ziņģu pārsvars pār klasiskajām tautasdziesmām. Bet arī šajā sakarā nevajadzētu izdarīt pārsteidzīgus secinājumus par mūsu gadsimta 20. un 30. gadu latviešu folkloras situāciju vai LFK tālaika darbinieku interešu ievirzi. Tas varētu būt izskaidrojams ar nolūku vākt melodijas, kas, kā zināms, ziņģēm ir individuālas, kamēr tautasdziesmu melodijas izmantojamas ar daudziem dažādiem tekstiem. Ir arī kāds unikāls ieraksts — bērzaunietes Maijas Bērzkalnes 1933. gadā iedziedātā gavilēšanas melodija. Interesanti, ka K. Barons, aprakstot senos dziedāšanas veidus, gavilēšanu piemin kā pirmo, taču atšķirībā no rotāšanas vai ligošanas gavilēšanu neapraksta (t.i., nav iekļauta apakšnodalā *Kā gavilē?* pretstatā *Kā ligo?*).

"Tiklīdz pavasara siltā saulīte un dienvidus un vakaru mīkstie vēji atsedza balto sniega sagšu no zemes-māmiņas mīlīgā vaiga un daba sāka mosties no cietā ziemas miega, un cīrulis trilinādams pacēlās virs druvas, tūlin atskanēja arī malu malās līgsmas gaviļu dziesmas iz cilvēka krūts. Šie pirmie gavilētāji bija gani un sevišķi avju gani, kuriem drusku vēlāki pievienojās arī govju gani. Bet gavilēja arī vēlāk un laikam visu vasaru cauri." [Pēc ziņām no K. Blauberģa Sērpilī un K. Kalniņa Augš-Kurzemē (LD I sēj., XXII lpp.).] Vai tas nozīmētu, ka K. Baronam gavilēšana šķitusi nepārprotami skaidra vai, tieši otrādi, — gluži sveša, grūti pašlaik noteikt.

Ierakstos dzirdamas dažādas teicējas — ilgu mūžu nodzīvojuši Sofija Dravniece, arī folkloriste Alma Medne (viņas lielākais veikums latviešu folkloristikā ir sagatavotais pasaku tipu rādītājs), kas vākusi dziesmas, tās iemācoties no teicēja, un vēl daudzi citi, par kuriem mūsdienās visai maz kas zināms. Tomēr vēl jau ir diezgan daudz materiāla, ko iespējams izmantot, lai noskaidrotu nezināmo.

Viss lielākais darbs vēl jau ir tikai priekšā. Pārrakstīšana ir padarījusi materiālu tehniski pieejamu, bet tas vēl ir jāpadara zinātniski pieejams — jāprecizē rādītāji, jāpapildina tajos sniegtās ziņas, jāpārskata atšifrējumi, kur tas nepieciešams. Pašlaik ar Kultūrkapitāla fonda atbalstu tiek gatavots izlases disks, kurā tiks iekļauti interesantākie no šiem ierakstiem.

Te vēl jāpiebilst, ka šis nav vienīgais pasākums LFK seno ierakstu saglabāšanai. Pirms tam jau bija praktiski pabeigta senāko magnetofona ierakstu (sākot ar 1951. gadu) pārrakstīšana saglabāšanai. Turklāt abi šie darbi nebūtu iespējami bez palīdzības no ārpusē — valču pārraksta projektu iespējamu padarīja sadarbības līgums starp Latvijas un Austrijas zinātņu akadēmijām, lenšu pārrakstīšanu Rīgas Skaņu ierakstu studijā bija iespējams apmaksāt, pateicoties Kultūras ministrijas konkursa kārtībā piešķirtajam finansiālajam atbalstam. Sadarbība izveidojusies arī ar citiem Latvijas un ārzemju kolēģiem. Apzināti latviešu materiāli citos arhīvos (piemēram, Britu muzejā), pienācis sūtījums no Vašingtonas universitātes — spoles lentes glabāšanai un kvalitatīvs, moderns un arhīvu darba vajadzībām piemērots magnetofons. Notiekošais lielā mērā ir mūsu dzīves specifikai atbilstošs, kad pat Latvijas armija saņem "humāno" palīdzību.

Folklorā nekad nav bijusi finansiāli izdevīga, tādēļ tās pētniecība un saglabāšana, nevarēdamas kā zinātnes nozares būt "rentablas", sevišķi daudz arī nesaņem. Tomēr var apgalvot, ka senāko LFK ierakstu saglabāšana ir nodrošināta. Kamēr vien būs latvieši, kurus spēs interesēt viņu folklorā pretstatā Eiropas apvienošanās tendencēm un vienotai kultūrai, viņiem arī būs iespēja atrast sev interesantu materiālu. Tāds ir Latviešu folkloras krātuves darbības mērķis.

VILIS BENDORFS

KAS VĒL NEBIJA ZINĀMS PAR CIMZES "DZIESMU ROTU"

Nekad nebiju īpaši interesējies ne par Jāni Cimzi, ne par "Dziesmu rotu". Ne jau kādas īpašas attieksmes dēļ. Gluži vienkārši manas intereses bija citas. Gribējās zināt, kādas mūsu mīļākās tautasdziesmas ir bijušas pirms to apdaru publicēšanas. Tas ir nepateicīgs uzdevums, jo bez pamatīgas publicējumu un rokrakstu šķirstīšanas neiztikt, tomēr kādām divdesmit dziesmām ir izdevies atrast to pirmierakstus. Visbiežāk tie ir ar citiem tekstiem. Piemēram, Jurjānu Andreja publicētās dziesmas *Tautiešam roku devu* pirmieraksta teksts ir *Aiz upītes melni meži*; M. Gubenes *Nedod, Dievs, vītolam — Anniņ, mana sirdspukīt* utt. Kad nu tiec līdz "Dziesmu rotai", atsities kā pret mūri: par pirmierakstiem nav nekas zināms. Ir gan zināms, vismaz aizdomu līmenī, kas cits: ka Cimze apdarināmās dziesmas esot grozījis pēc savas vāciskās izglītības. Sevišķi nikni pret viņu vērsās E. Melngailis. Savukārt Jēkabs Vītoliņš brīnās, ka Cimze ar melodiju liek izdziedāt četras rindas teksta, jo parasti atkārtoto teksta divrindi.

Sagadījās, ka pēc Vilmas Grebles nāves (1991) sāku darbā sēdēt pie viņas galda. Vēl vairākus gadus neaiztiku galda atvilktnu saturu, tad tomēr nolēmu ielūkoties. Neaprakstīšu visu tur ieraudzīto. Bet manu uzmanību piesaistīja divi fotografēti krājumiņi — dziesmas ar notīm jeb "Latviešu tautas ziņģes", kuras 1864. un 1865. gadā sarakstījis Lugažu draudzes bērnu pārklautājs Kārlis T. Šmits. Cik var spriest pēc J. Zemzara sakārtotā kataloga, oriģināls atrodas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā. Šķirstu un skatos — te taču "Dziesmu rotas" dziesmas! Ne jau visas, tikai divdesmit astoņas. J. Zemzara katalogā pie šīm dziesmām Cimzes vārds nav minēts, tomēr šo dziesmu sakars ar

“Dziesmu rotu” ir nepārprotams, jo Šmita dziesmas ievietotas “Dziesmu rotas” otrajā daļā samērā kompakti — no trīsdesmit astotās līdz piecdesmitajai. Tā kā citi rokraksti, kuri būtu izmantoti “Dziesmu rotai”, nav zināmi, tad radusies unikāla iespēja noskaidrot, kā Cimze izmantojis savā rīcībā esošos pirmpierakstus, citiem vārdiem sakot, cik pamatoti ir viņam veltītie pārmetumi.

Cimzem pārmeta, ka starp viņa lauka puķēm esot daudz nezāļu. Jā, tas tiešām tā ir: piemēram, otrajā daļā klasisko tautasdziesmu ir aptuveni puse. Taču arī Šmita vākumā tautasdziesmu ir kāda puse, pārējās ziņģes.

Jaunākās vācu tautasdziesmu melodijas ir regulāri veidotas bez taktsmēru maiņām. Laikam jau tāpēc vācisku izglītību ieguvušajam Cimzem bija grūti pieņemt taktsmēru maiņas latviešu tautasdziesmu melodijās. Viņš tās pūlējies iedabūt vienā taktsmērā, tādām nolūkam grozīdams skaņu garumus. Piemēram, dziesmā *Še neauga tādi koki* pirmās rindas abās dipodijās trešā un ceturtā zilbe ir divreiz garāka nekā pirmās divas, bet turpmākajās rindās ne. Cimze pirmās rindas ritmā iespīlējis arī pārējās trīs rindas. Šis nav vienīgais gadījums, līdzīgi Cimze darījis arī dziesmā *Apkārt gāju ap kalninu*.

Cimze nav izpratis latviešu tautasdziesmu pantmēru. Šmita vākumā pantmērs (ar dažiem izņēmumiem) ir diezgan gluds, taču Cimze, droši vien gribēdams padarīt valodu pareizāku un vairīties no ritma patskaņiem, sabojā pantmēru. Piemēram, Šmitam *Man baltie paladzin'*, bet Cimzem — *Man tie baltie paladziņ'*; *Brūte sēž uz pilsduruīm* — *Brūte sēž uz pīles durvīm*; *Saulīt' mazu gabalīnu* — *Saulīt' mazā gabaliņā*; *Sirmīts mans kumelīts* — *Sirmīts ir mans kumeliņš*; *Neraud' vise, meitu māte* — *Neraud, neraud, meitu māte*; *Ko jūs mums maksāsiet?* — *Ko tad jūs mums maksāsiet?*.

Par izloknes īpatnību noklusēšanu nerunāšu — Cimze pats “Dziesmu rotas” pirmās un otrās daļas galavārdā piezīmē, ka “rakstos, kā zinām, valoda neder, ko pa kaktiem un pa Vidzemes un Kurzemes malām runā, bet tikai tāda, ko zemes vidū dzirdam”. Neizskaidrojamāki gan ir daži citi labojumi, piemēram: *Ka es tevi gan lūgšos* — *Ka es tevis pielūgšos*; *Man tāda puisēn' nevajadzēja* — *Man tāda puisēn' vis nevaj'dzēja*.

Pie reizes varam arī atbildēt uz Jēkabu Vitoliņu interesējušo jautājumu par teksta atkārtošanu. Pēc Šmita, dziesmās *Še neauga tādi koki; Divi, divi, kas tie divi; Cekulaina zīle dzied; Kur tu ņēmi, bāleliņi* teksta divrinde jāatkārto. Cimze to nav ievērojis droši vien tāpēc, ka vācu tautasdziesmās šādas atkārtošanas nav; ja divrinžu skaits nepāra, viņam pēdējo divrindi tik un tā nākas atkārtot. Taisnības dēļ jāteic, ka Šmita krājumā ir arī dziesmas, kurās tekstu neatkārtot.

Diez vai atradīsies komponists, kurš, apdarinot tautasdziesmas, nebūs tajās kaut ko grozījis. Kā jau teicu, Jurjānu Andrejs daudzas dziesmas publicēja ar citiem tekstiem, Marija Gubene arī. Pāvuls Jurjāns melodijām mēģināja piemērot cita pantmēra tekstus. Artūrs Salaks mēdza katru melodijas rindu atkārtot arī tad, ja pirmierakstā atkārtojuma nav un melodijas veidojums to neprasa. Publicējumu sakarā jāmin arī Krišjānis Barons. Var vienu otru reizi apbrīnot, kā gadījumos, kad viņa rīcībā esošs dziesmas pieraksts viņu neapmierina, viņš publicējot "uzminējis" pareizo variantu, ko no tā paša teicēja ieguvus cits vācējs un kas Barona rīcībā nav bijis. Citos gadījumos Barons jutis negludumu un labojis citā virzienā nekā tas pats teicējs citam vācējam. Taču daudz vairāk Baronam ir labojumu, grozījumu, kurus pie vislabākās gribas izskaidrot nevar. Iznīcināti pat veseli skaisti varianti.

Kāds nu uz šī fona izskatās Jānis Cimze? Viņš savu darbu centies darīt godprātīgi. Labojumu maz. Nav reizes, kad Cimze būtu kādai Šmita krājuma melodijai pielicis citu tekstu, nekā nepaskaidrodams. Ja Cimze tomēr ir ko grozījis, tad tas pirmām kārtām jāizskaidro ar viņa vācisko izglītību. Bet — kurš ir bez grēka, lai met pirmo akmeni. Būtu labi, ja kādreiz tiktu uz pēdām vēl kādam "Dziesmu rotai" paredzētam dziesmu vākumam. Tas varētu precizēt līdzšinējos atzinumus.

BENEDIKTA MEŽALE

LATVIEŠU TAUTASDZIESMU MOTĪVA "UZ AKMEŅA MALKU CIRTU" JĒDZIENISKĀ STRŪKTŪRA UN POĒTISKAIS TĒLS

Dziedot populāru tautasdziesmu tekstus, samērā reti paši dziedātāji aizdomājas - tā gan nevar būt, cik dīvaini skan šī rinda. Parasti šo neparastumu viņi pieņem kā dotu un tādā pašā veidā nes tālāk: "Tā dziesmā dzied!" vai "Tā jau tik dziesmā dzied!"; un tas ir neapstrīdams arguments. Tā tautasdziesmas izdzīvo gadu desmitiem un simtiem, saglabājot seno verbālo skanējumu un saturu, kuru izprast kļūst aizvien sarežģītāk.

Viena no šādām sarežģītajām jeb grūti izprotamajām četrriņdēm, kuras pētījumiem šobrīd pievērsīsimies, ir:

Uz akmeņa malku cirtu,
Strautā kūru uguntiņu,
Lai sildās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlēja. LD 9121.2

Jau G. F. Bitners 1844. gadā ievietojis šo tekstu savā tautasdziesmu krājumā "Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes".¹ Tad šī četrriņde Ernesta Vignera (1855—1933) apdarē iegūst draudzīgu savienošanos ar vēl dažiem citiem tekstiem un kļūst par tautasdziesmu virkni "Strauja, strauja upe tecēj". (Tā publicēta 1888. gadā,² vēlāk arī 1955. gadā³.) Krišjāņa Barona "Latvju dainās" tai ir jau pāri par četriem desmitiem tekstu.⁴

Šī četrriņde pati par sevi pieder pie visplašāk pazīstamajām latviešu tautasdziesmām, kaut arī tās saturs licis aizdomāties ļoti daudz cilvēku prātiem.⁵

Pētot teksta loģisko saturu, rodas četri jautājumi:

1. **Kāpēc jācērt malka uz akmens?** (Sk. *Uz akmeņa malku cirtu.*)

2. **Kā var cirst malku uz akmens?** (Nopietnam darbam šāds neloģisks paņēmieni, kas pakļauj bojājumam darbarīkus, — neder.)

3. **Kā var iekurt strautā uguni?** (Sk. *Strautā kūru uguntiņu*.)

4. **Kas tā par malku un uguni sanāk, kādu siltumu tā izstaro?** Dīvainai gan tai jābūt, tādēļ ka tās siltumā sildās nelabvēļi. Lai izpētītu un izprastu šo domu jēdzienisko saturu, jāatrod pārlicinošas detaļas, argumenti un pierādījumi to skaidrojumiem.

Savos pētījumos (kopš 1985. gada⁶) es lietoju terminu "motīvs" un "konstantais motīvs" (KM), skatot saturu teksta dziļstruktūras līmenī un analizējot iespējami visu tekstu kopumu, kas varētu dot kādu informāciju pētāmā teksta satura izpratnei. Līdzīgā nozīmē citu pētnieku darbos tiek lietots termins *formula*.⁷

Ieskatisimies pamatteksta izplatībā: "Latvju dainu" iepriekš citētās dziesmas tipā LD 9121 kopumā ir 40 teksti. Tie sadalās divos lielākos grupējumos pēc akmens pielietojuma, pēc funkcijām. Plašākais grupējums veidojas ap rindu: *Uz akmeņa|akmens malku cirtu* — tam ir 34 teksti jeb dziesmas pieraksti. Nākošajā grupējumā parādās semantiski vēl neskaidrāka nianse: *No akmeņa malku cirtu* — tam ir 11 teksti. LFK arhīva fondos⁸ parādās šādas skaitliskas attiecības: *Uz akmeņa malku cirtu* — 105 teksti, *No akmeņa malku cirtu* — 22 teksti.

Lai atrastu jēgu akmens tēla lietojumam šajā noslēpumainajā dziesmā izteiktajā situācijā, nepieciešams detalizēti izpētīt KM tekstu visu kopumu. Līdzās *akmens* tēlam tāpat jāizpēta arī citi šīs četrindes tēli, lai iegūtu iespējami pilnīgu priekšstatu par šīs dziesmas tekstveides procesiem un teksta arhetipa izpratni, kā arī tekstuālo izmaiņu motivācijām.

Apskatāmajā tekstā līdzās 1. rindā ietvertajam KM: **Uz akmeņa malku cirtu** varam nodalīt vēl trīs KM, kuru satura izpēte nepieciešama, lai varētu iegūt kādu papildu informāciju šī teksta savdabīgo poētisko notikumu izpratnē. Varam nodalīt vairākas pētāmās grupas (tas skar katru tautasdziesmas rindu atsevišķi).

1. Galvenais **uzdevums** šīs tautasdziesmas teksta izpētē ir **izprast paša akmens tēla pielietojuma vajadzību un tā funkcijas**. Kā jau teikts, lai to sasniegtu, jāanalizē visi pārējie teksta kompo-

nenti. 2. **Izpētīt strauta lomu**, resp., *uguns kuršanas vietas funkcionālo lomu*. 3. Nepieciešams **atklāt arhetipiskās mitoloģēmas uguns uzdevumu teksta jēdzieniskajā kopsakarā**. 4. Noteikt iespējami visus šī teksta kopsakarībās izteiktos *uguns kuršanas iemeslus* un izprast **mitoloģēmas uguns lietojuma motivāciju tekstā**.

Teksta saturā norādīta *akmens* funkcija — *akmeni* izmanto kā malkas ciršanas vietu, lai iekurtu *uguni*. Sprotam, ka prātīgi tas nav, jo darbarīks — cirvis pakļauts sabojāšanai.

Tāpēc, lai pietuvotos paša akmens tēla izpratnei, lietderīgi sākt šo pētījumu ceļu tieši no teksta centrālā notikuma — KM, kas liecina par **uguns kuršanas iemesliem**, t. i., apskatot tautasdziesmas otro pusi jeb 3. un 4. rindu. 3. rinda visā analizējamā pierakstu kopā pamatā ir konstanta, t. i., bez variācijām jeb redzamām izmaiņām saturā. Tautasdziesmas 4. rinda jau sniedz plašāku informāciju, jo tā ir variabla — te ir vairākas jēdzieniskās motivācijas. Jāpievērš uzmanība jautājumam, kādām ļaužu grupām un šķirām tiek piedāvāta šī savdabīgi iegūtā, uz akmens cirstā malka, tāpat — šīs savdabīgās uguns siltums.

Lai sildās tie ļautiņi — tā ir 3. rinda — stabili konstanta teksta vienība, kuras semantikā ielikta prasība pēc paskaidrojoša raksturojuma: kādi ļaudis lai sildās. Pēc satura tā ir vēlējuma formula, kādas bieži sastopamas ieražu rituālu tekstos, īpaši ar auglības rītiem saistītajos tekstos. Tāda tipa formulas un motīvi detalizēti analizēti J. Darbinieces pētījumos⁹ un vairāku citu autoru publicējumos.

4. rinda, kā jau norādīts, ir variabla:

3: Lai sildās tie ļautiņi:

4: *Kas man laba nevēlēja* LD 9121.2.;

Kuri mani nicināja LD 9121. v.;

Kuri mani nicināja LD 9121. v.;

Kurīs mani aprunoj LTDz 22, FS 527, 16 622.

Ari: *Kas nosala saulītē*. Tdz 40 969/FS 457,26;

vai: *Lai sildās tā māmiņa,*

Kas man meitas nevēlēja. LD 9121. v.,

tāpat šo uguni piedāvā *pēlējiem* FS 603,2 un *ļunai dienai* FS 1730, 25 636.

Četrindes versijās ienāk papildu teksts: 5.—6. rinda. Parasti šis papildu teksts dziesmas teicējam nepieciešams, lai sniegtu papildinformāciju, t. i., paskaidrotu pats sev un klausītājiem, ko tad īsti nozīmē metaforizētā teksta vārdi un formuliskie savienojumi. Tātad dažās paplašinātās dziesmās sastopam šo papildinājumu, t. i. (5.—6. rindas), kā turpinājumu:

Nevēl laba zirga jāti,
Ne maizītes arājiņ'. FS 353,136

Nevēlēja mūža laba,
Ne ar laba kumeliņa. LD 9121.2 v.

Sastopam arī garāku turpinājumu 5.—8. rindā:

Nevēlēja tīras maizes,
Stallī bērū kumeliņu.
Dievs man deva tīru maizi,
Stallī bērū kumeliņu. LD 9121. 2 v.

Dieva klātbūtne un palīdzība ļauj nojaust *uz akmens.. un strautā* kurtajā ugunī "sildāmā" nelabvēļa īpašu ļaunumu un skaudīgumu, pret kuru ir vajadzīgs augstākā spēka atbalsts. Tas ļauj šo *uguni* traktēt kā šķīstījoša, ļaunuma aizdzenoša verbālā rituāla centrālo tēlu.

Apkopojot teikto, redzam, ka šī *akmens uguns* tiek piedāvāta *laba nevēlētājiem* (LD 9121.2), *niecīnātājiem* (LD 9121. v.), *nicīnātājiem* (LD 9121. v.), *aprunātājiem* (LTDz 22; FS 527, 16 622), *pēlējiem* (FS 603,2), *ļauņai dienai* (FS 1730, 255 636), konkrētiem nevēlētājiem — *mātei, kurā neatvēr meitu* (LD 9121. v.), tiem, kas kādam/kādai *nevēl laba zirga braukt un maizes arājiņa* (FS 353, 136), *mūža laba un laba kumeliņa* (LD 9121. 2 v.), un arī tiem (ļaudīm), "*kas nosala saulītē*" (Tdz 40 969; FS 457,26).

Teksta funkciju izpratnē ļoti būtiska ir versija, kur šim paplašinātajam ļauno ļaužu raksturojumam seko jau minētais vēl tālāks paskaidrojums, ko varētu saukt par tautas tradīcijā tik nepieciešamajām "labajām beigām", 7.—8. rindā:

Dievs man deva tīru maizi,
Stallī bērū kumeliņu. LD 9121. 2 v.

Nākamais solis — teksta 2. rindas analīze:

Uz akmens malku cirtu,
Strautā kūru uguntiņu. LD 9121.2

Jautājums: kādi vēl *ūdeņi* parādās *strausta* paralēlēs? Apkopojot vietas, kur šī rituālā *uguns* tiek kurta, atrodam paralēlēs šādus tēlus: *strautā // straumē* (LD 9121. un v) // *Uz ūdeņa // jūrā*.

Abu pretspēku *uguns* un *ūdēns* rituālā apvienošana tautasdziesmu tekstos, kas ir tuvi analizētajiem, rāda motīvu papildinošās dziesmas (bez akmens tēla). Te sastopam vietu *ezeriņa maliņā*:

Es sakūru uguntiņu
Ezeriņa maliņā;
Lai sildāsi tie ļautiņi,
Kas man labu nevēlēja. FS 929, 31 975

Arī citi līdzīgi sižeti vēsta par *ūdeni*, *ūdēns malu*:

Aiz Daugavas guni kūru FS 1730, 73 122
Tekošā grāvītī FS 1730, 62 974
Straujas upes maliņā FS 370, 90
Vidū jūras uz akmeņa FS 1730, 9698
Plančkā FS 153, 494

Upi, resp., *ūdēns ceļu* kā galveno satiksmes ceļu aizstājot ar sauszemes ceļiem, parādās arī: *Liela ceļa maliņā* FS 459, 2794.

Savukārt, lauksaimniecības darbiem gūstot galveno nozīmi, *uguns* ienāk agrārājā maģijā un parādās arī *lauka malas* poētiskais tēls:

Sakur guni, bōleliņi,
Sov' ōreņu malaņā;
Lai syldās tī ļautiņi,
Kas man ļauna navēlēja. FS 741, 47

Atgriezīsimies pie pirmās rindas ar *akmens* tēlu.

Uguns/akmens un *ūdens* vienā koptēlā atved līdz pārsteidzoši pazīstamai reālā cilvēka dzīvē — *pirtij*, resp., *pirtij uz akmens*:

Uz akmini pirti kūru,
Plančkā smēlu ūdentīnu,
Lai peras tie ļautīni,
Kas man laba nevēlēja. FS 153,494

Tātad ar *ūdeni* saistītā *uguns kuršanas* vieta aptver līdz šim apskatītās šādas iespējas:

Straumē, uz ūdens, strautā, jūrā (LD 9121 un v.)
Ezeriņa maliņā (FS 929, 31 975)
Aiz Daugavas (FS 1730, 73 122)
Tekošā grāvītī (FS 1730, 62 974)
Plančkā (FS 153, 494)

Akmens poētiskā tēla un tā funkciju izpratnei der ielūkoties arī to dziesmu saturā, kas sniedz kādu papildinformāciju.

Tā nelabvēļu sildīšanas vai pēršanas iespējām tiek piedāvātas arī cita rakstura *pirtis*:

Izkurēju zelta pirti
Sudrabiņa skaidiņām,
Lai sildās tie ļautīni,
Kas man laba nevēlēja. FS 1198, 3660

Izkurīnu dzelzu pirti
Tēraudiņa skaidiņām,
Asariņu garu lēju,
Lai peras pelējiņi. FS 1895, 638

Akmens [zelta] un dzelzu pirts: *sudraba* un *tērauda skaidas*, ar ko šīs pirtis kurina, liecina par to, ka tautas prātus nodarbinājusi doma, kā nelabvēļiem sagādāt kaut poētisko tēlu veidā un caur vārda maģisko spēku pelnīto atmaksu. Pievērsīsim uzmanību arī tam, ka parādās divas nianse (daudznozīmība: *zelta skaidas* un

pirts/pēršana — ne tikai sodīšana, bet arī labestīgošanas un attīrīšanas motīvs — lai cilvēks attopas no ļaundarīšanas). Zelta skaidām varētu piemist šāds maģisks spēks, bet no “pērēja” jaušama piedošana un labvēlība.

Pastiprinošu efektu (ar citām maģiskām niansēm) sniedz arī **adatas** motīvs. Adatas ir no tērauda — cietas, asas, kad sakar-sētas — arī sprēgājoši dzelošas. *Tērauda adatu* tēlojums rāda teksta daudznozīmību, vēl pastiprinot poētisko noslēpumainību.

Dārgmetālu un metāla priekšmetu lietojumu tekstu tipos (blokos) kā *akmens* funkcionālos sinonīmus nācies konstatēt jau vairākkārt:

1) to esam konstatējuši, jau runājot par KM folkloras un arheoloģijas dotumu kopsakarā apbedīšanas dziesmās:¹⁰

Sviežu cirvi, veļ' akmeni
Savā kapa vietīnā,
Lai rūst cirvis, pel akmenis
Ne kā mans augumiņš. LD 27 333,1

2) gadskārtu nesējītēlu dziesmās:¹¹

Akmentiņa vīriņš jāja
Sudrabiņa zirdziņā,
Kokiem lapas skaitīdams,
Augumiņus mērīdams. LD 34 067,1

Tas apliecina poētiskās domas virzību atbilstoši kultūras (un vēstures) attīstībai: *akmens* rīku nomaiņa ar *bronzu*, tālāk ar *dzelzi*, *zeltu*, *sudrabu* un *varu* gan realitātē, gan poētiskajā izteiksmē.

Turpinot analīzi, vērojam, kā jēdzienu kopā senākos nomaina modernāki materiāli, varam saskatīt arī garīgās attīstības virzību: lai gan maģisko rituālu poētiskais “es” tekstu vairumā patur rituāla veicēja lomu:

Izkurēju dzelza pirti
Ar tērauda adatām:
Tām pērties tai pirti,
Kas peļ manu augumiņu. FS 55, 206

nereti arī nodod atmaksu cita spēka — jau augstākas garīgas būtnes —
Dieva ziņā:

Kurin, Dievs, zelta pirti
No tērauda adatām,
Lai perās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlēj'. FS 17, 2787

Dažās cikla dziesmās *dzelzs pirts kuršana* aizstāta ar jēdzienu
kalšana, acīmredzot tā šķitusi iedarbīgāka un saprotamāka par
kuršanu:

No dzelziem pirti kalu,
No tērauda adatām. FS 21, 124

Savdabīgu niansi šai maģiskajā malkas ciršanā ienes adatas
skaldīšanas motīvs:

Saškaljdēju adateņu,
Izkurnoju cepleiti,
Vysi muni pālojēni,
Eite uz mani siļdeitīs. FS 740, 29 525

Te papildus vērā būtu ņemams *adatas* (poētiskā) tēla lietojums
dažu tautas maģisko rituālu veikšanā¹² — to izmanto:

kaitniecībā: ļaundarītāji būrēji cenšas uzlikt negatīvas enerģijas
lādiņu — izmētājot adatas (visbiežāk nolūkā izraisīt ķildas, ne-
saskaņas, ķīvēšanos), lai tam cilvēkam ģimenē u. c. būtu ķildo-
šanās, neveiksmes, neizdošanās;

aizsardzībā: īpaši, ja ir darīšana ar neatlaidīgi atkārtotu kaitnie-
cību, tad zinātāji iesaka labvēlīgi apstrādātas adatas iedurt durvju
stenderēs, lai ļaunums saduras un netiek iekšā mājā caur durvīm
un logiem.

Arī *zāļu* vakarā redzam šādu aizsardzību:

Skrien ragana šķērsu gaisu,
Manā sētā neieskriesi:

Mana sēta dzelžiem kalta,
Adatām jumti jumti. FS 12, 124
(Sal. No dzelžiem pirti kalu)

Kā funkcionālais sinonīms ar pastiprinošu asuma efektu tekstu kopā parādās arī *zobena*, resp., **salauztā zobena** tēls:

Salaužos i zobentiņu,
Sakuros i uguniņ';
Sildies, mana Jauna diena,
Pie tērauda uguntiņ'. FS 1730, 25 636

Saprotams, ka šie maģiskie uguns-kuri nav jauki un mīļīgi. Līdzīgi kā dadžu uguns-kurs grāvī, kādu piedāvā tenkotājiem un aprunātājiem, resp., goda zagļiem:

Dadzīšiem guni kuru
Tekošā grāvītī;
Lai sildās tie ļautiņi,
Kas ap mani runājas. FS 1730, 62 974

Semantisko pāreju ķēde **adata** — **zobens** — **dadzis** ar vienojošu momentu 'ass, dzeļošs' spilgti parāda, cik grūti norobežot analizējamo tekstu kopu, un to, cik grūti tveramas un iezīmējamās šīs kontekstuālās saiknes.

Sērdienīte tā meitiņa,
Dadzī kūra uguntiņu;
Dod, Dieviņi, lem, Laimiņa,
Tai malciņas cirtējiņu. LD 5063

Atraitnīte, nabadzīte,
Dadzī kūra uguntiņu;
Ne tai malkas cirtējiņa,
Ne žagaru vedējiņa. FS 1552, 746

Citi materiāli, ko lieto, t. i., no kādiem tiek *kurta uguns nelabvējiem*, rāda, ka šīs *ugunis* vērstas uz to, lai iegūtu zināmu *profilakses efektu* — attīrītu nelabvēļus, jo *vībotne* un *ozols* ir pazīstami arī tautas medicīnā.

Salasam vībotnītes,
Sakuram uguntīnu;
Lai sildās tie ļautīni,
Kas man laba nevēlēja. FS Bb 31, 1135

Aiz Daugava guni kūru
Ar ozola skaidiņām;
Lai sildās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlē. FS 1730, 73122

Zāļu dienas pirtī **ozolam** piedēvēta arī pastiprinoša maģiska nozīme un iedarbība:

Zāļu dienu pirtī kūru
Ar ozola zariņiem,
Lai perāsi tie ļautiņi,
Kam bij kaula kažociņš. FS 202, 6305

Tā tad redzējām, kā tekstu kopa no minerālu koda pāriet augu kodā. Semantisko ķēdi turpina ārstniecības jeb dziednieciskie augi, organisma tīrītāji augi: **dadzis** — **vībotne** — **ozols**.

Noslēpumainība caurstrāvo arī **balto puķu** tēlu mistiskās uguns kuršanas procesā:

Baltu puķu guni kūru
Ezeriņa maliņā;
Lai nāk visi sildīties
Man' auguma pēlējīņi. FS 506, 320

Šī dziesma ir samērā izplatīta. LFK fondos tai ir vismaz 20 pierakstu.

Trīs dziesmās papildus parādās savdabīga variācija ar *baltās puķes* personifikāciju:

Balta puķe guni kūra (FS 1173, 1395).

Četrās citās četrindēs sastopami varianti ar:

Baltu kārklu guni kūru
Ezeriņa maliņā. FS 867, 3279

Interesanti salīdzināt, ka arī KM *Sviežu cirvi, veļ' akmeni /Savā kapa vietīnā* (LD 27 333,1) kā *cirvja* un *akmens* paralēltēls parādās *balta/skaista puķe*.¹²

Skaista puķe uzauguse
Mana kapa vietīnā;
Nu tā puķe noziedēj'se,
Man jāiet tai vietā. LD 27 584

Līdzvērtīgās situācijās sastopam arī *kaula guni*, turklāt sakarā ar analogijām nelabvēļu raksturojumam, kas nodēvēti par kaula/kaulu graužējiem, resp., bēdu sagādātājiem:

Pie jūriņas uz akmeņa
Sakūr' kaula uguntiņu.
Sildies, mans ienaidsnieks,
Manu kaulu graužējiņš. LD 9128

Sazakūru kaulu guni
Vidū jūras uz akmeņa,
Lai tas gāja sildīties,
Mana kaula graužējiņš. FS 1730, 9698

Sasakūru kaula guni
Liela ceļa maliņā;
Kur tie mani pēlējiņi,
Lai nāk visi sildīties. FS 459, 2794

Vai: 3. rindā: naidenieki 459, 738.

Mitoloģiskās rituāla dziesmās tiek minēta *kaula guns* kā tāda, pie kuras sildās dziesmas personāžs. Garajā gadskārtu dziesmā — *Tec, pelīte, zirņu zagtu* — pati pelīte sakur šādu uguni, lai nenosaltu.

Kaulu funkcijas var veikt arī **balto puķu kauli** un **niedru kauli** (cietās, nokaltušās augu virszemes daļas):

Niedru kaulu jumti likti / Niedru kaulu guni kūru u. tml.

Ja tekstu kopā tēlotā dzīves realitāte kļuvusi par jau neskaidrām atmiņām, tautas poētiskā uztvere to cenšas padarīt saprotamu caur

papildu poetizāciju. Tā *kaula guns/kaulu guns* un *uguns* no *kauliem* nostājušās jau līdzās:

*Sasakūru kaulu guni,
Sadzirkstīju pagalītes,
Lai sildās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlēja.* LD 9127

Atgriezīamies pie pētījuma pamattēla — *akmens* un, sekojot pa-
šas tautas attieksmei pret teksta saturu, t. i., pret malkas ciršanu uz
akmens, atrodam skaidras norādes, ka tas saistāms ar *nelabvēlīgu*
situāciju:

Es saviem ciempuišiem
Mūžam *laba nevēlēju*:
Virš akmen' malku cirst,
Strautā kurt uguntiņu. LD 8437

*Snīga sniegi, putināja,
Čārpa jāja piegulā;
Uz akmeņa malku skalda,
Priedēs kūra uguntiņu.* LD 30 188,1

Te izmantojumā jau iezīmējas ļauna vēlējuma vārdi — tie var
būt gan nopietnā nozīmē lietoti, gan arī jautrā, sadzīviski rotaļīgā
apdziedāšanās raksturā un tomēr nes smagu vēlējumu — parādās
attieksme, kas liecina, ka dziesma jau ir nesaprotama pašiem lieto-
tājiem un minēto darbību, t. i., *malkas ciršanu uz akmens*, piedēvē
īpašām zināšanām:

Visi ļaudis to vien teica,
Ka es liela zintiniece:
Uz akmens malku cirtu,
Strautā kūru uguntiņu. FS 121, 87

Iepriekšcītētais un tāpat nākamais teksts savukārt ļauj secināt
arī par iespējamo saikni ar maģiskiem rituāliem.

Maģiskā formula:

Pērkonš spēra ozolā,
Ne lapiņas nedrebēja;
Zīle cirta akmeni,
Akmens lēca dzirkstīdams. Tdz 54877

Ābolkoka guni kūru
Jūras vidū uz akmeņ;
Visi kungi brīnējās:
Jūra deg dzirkstēdam'. LD 55 140

Uguni uz akmens jūrā sastopam kopā ar tēliem, kuri pārstāv augstu mitoloģizācijas pakāpi. Zvejniecības un jūrniecības dziesmās šī mitoloģēma (uguns) sastopama kopā ar *Jūras mātes un Dieva tēlu*. Poētiskā izteiksme rod labu risinājumu — Jūras mātei un Dievam izdodas sakurt uguni uz akmens jūras/ūdens vidū:

Es redzēju *jūriņā*
Uz *akmeņa uguntiņu*;
Tur žāvēja jūras māte
Savu zeltu, sudrabiņu.

Dievs dedzan' diž' ugiņ'
Vidē jūr' virs akmiņ'.
Silde tikl', silde laiv',
Silde pat' irejiņ. LD 30 713

Turpmāk: *par akmeni un ciršanu*. Nākamajā dziesmā katra rinda ir it kā atsevišķs aforisms. Tas pauž nepārprotamu noteiktību un pārliecību par izteikto darbību nerealitāti un neiespējamību:

Tiltā pēdu nepazina,
Akminī cirtumiņa;
Smilgā vīra nepiesēja,
Gudra vīra netiesāja. LD 34 345

Līdzīgi:

Cirtu, cirtu akmentiņ',
Uz ūdeni ugun' kūru;

Ne pazinu cirtumiņ',
Ne uguns kūrumiņ'. LD 34 377

Akmens nesacērtamību un cietību tautas poētiskā doma izmanto salīdzinājumam, lai izteiktu *tautu dēla sirds cietību* un *nejūtīgumu*:

Ko iedama es uzgāju,
Neklausiju māmuļiti:
Sīv' un dzedru tēv' un māti,
Koksierdīti mūža draugu,
Cērt akmeni, nelec skaida,
Tā no viņa valodiņa. LD 21 651.1.

Māte mani tāju deva,
Pate gāju vēļ jo tāju,
Devitā novadā.
Devitā gadiņā
Pie māmiņas sērsti gāju.
Viens bāliņš vārtus vēra,
Otrs ņēma kumeliņu.
Vien' māsiņa krēslu cēla,
Otra ņēma villainīti.
Māmuliņa man vaicāja,
Daudz tautām mīļu vārdu:
Cērt akmeni, nelec skaidas,
Tā tautām mīļi vārdi. LD 26 551.15.

Līdzās neiespējamībai (nav skaidas) sastopam jau skaitliski nedaudz plašākā izmantojumā (LD 14 dz) **mazas skaidas atciršanu** jeb **atlekšanu**:

Cērtu cirvi akmeni,
Maza skaidiņ' i atlēca;
Tik atlēca mīļu vārdu
No tā bārga tautu dēla. LD 4340

Šajos tekstos ar neiespējamības idejas uzsvēršanu parādās interesanta, kaut arī sāpīga nianse — doma, ka tautu cietsirdība ir nepārvarama vai grūti pārvarama. Līdzīgi kā *akmens ciršana* un

akmens nereālās vai ļoti pieticīgās *skaidas* izmantots arī salīdzinājums par **akmens cirpšanu vilnas ieguvei**.

Neiespējamības formula izmantota sabiedriskā stāvokļa un šķiru raksturojumam, lai izceltu kalpu nabadzības pakāpi:

Slaucu priedi, slaucu egli,
Kalpam putru vāridama;
Cirpu rudu akmentiņu,
Kalpam svārkus šūdināju. LD 31 132

Saules meita vilnu cirpa
No pelēka akmentiņa. LD 33 818

Līdzīgi ir arī ar kungu un ļaužu attiecībām, kur *akmens* tēla semantikā saplūst tādas *akmens* īpašības kā **akmens asums / cietība / stiprums**. Parādās **akmens rīkšu** simboliskā izteiksme un pretstatā to nedzīvīgums. Šis pretstatu saplūdums panāk spēcīgu poētisku izteiksmi.

Dzīrās kungi vīru šaut,
No akmeņa rīkstes griezt.
Tad, kundziņ, vīru šaut,
Kad akmens salapoja. LD 31 283

Šo paradoksu virknē **akmens rīkstēm** līdzās nostājas arī **akmens lūki**:

No akmeņa lūku plēšu,
Nevar gala izdabūt;
Uz ūdeņa rakstu rakstu,
Nevar raksta uzrakstīt. LD 34 274

Arī tie izsaka neiespējamības akceptējumu.

Un tad, kad mums tautas poētiskās izteiksmes bagātībā ir **akmens skaidas / rīkstes / lūki**, tad jau arī **saskaldīt akmeni** liekas pavisam vienkārši:

Saskaldīju akmentiņu,
Strautā kūru uguntiņu;

Lai sildās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlēja. FS 929, 12 986

Es piedzimu dzelza vīrs
No tērauda māmuliņas.
Kundziņam naudu dzinu
Caur ūdeni, caur akmeni,
Caur ūdeni laistīdams,
Caur akmeni skaldīdams. LD 31 385

Atcerēsimies arī vēlreiz:

Saskaldīju adatiņu un
Salaužos zobentiņu.

Arī: Sudraba / zelta un dzelža skaidiņas.
Šie teksti liek ar citām acīm lasīt arī dziesmu tipu ar 1. rindu *Uz akmeņa malku cirtu*, kur senā maģiskā formula *No akmeņa malku cirtu* kļūst saprotama.

Kādā dziesmā līdzās parādās arī *adatas* un *akmens* motīvi, kur tēlu funkcijas ir nepārprotamas — uzstāšanās pret ļaunumu:

Strautiņā stāvēdams,
Saskaldij adatiņš
Deviņiem gabaliem;
Uz akmeņa ugun' kur,
Lai sildas ļauni ļaudis,
Kas man labu nevelej. K 954, 6772

Citēto dziesmu kopainā poētiskais varonis, resp., poētiskais "es", parādās kā cīnītājs pret ļaunumu cilvēkā un sabiedrībā. Šo ļaunumu sagādā **nelabvēlība / mēlnesība / niecināšana / nicināšana / pelšana / ļauna diena**.

Šie teksti atklāj dažādas pakāpes poētiskā "es" lomā, resp., dažādus tā spēju līmeņus.

Lielākoties poētiskais varonis darbojas viens pats — ar lielu pārliecību par darāmās darbības spēku (praktiski varētu šai sakarā runāt jau par **dvēseles jeb garīgo dziedniecību**). Dažos tekstos jau

parādās garīgi vēl augstāka pakāpe — Dieva klātbūtne / Dieva labvēlība un palīdzība.

Redzam norādi uz to, ka cilvēks, poētiskais "es" kalpo Dievam — ir tā pavadonis, sekotājs, ormanis, par ko saņem dāvinājumu:

Dieviņš brauca tumšu nakti,
Es Dieviņa ormanītis.
Dieviņš man iešķiņķoja
Seši zari zobentiņu.
Es varēju vellam durt,
Akmentiņus saskaldīt,
Akmentiņus saskaldīt,
Uguntiņu sakurstīt,
Lai sildās tie ļautiņi,
Kas man laba nevēlēja. LD 9092 [LTD 1039]

Te jau parādās ar augstākās debesu dievības, ar Dieva dāvanām (svētību) apveltīts cilvēks, kas spēj stāties pretī lielam ļaunumam, izdzīt ļauno garu, pašu nelabo no cilvēka vai vides, resp., telpas — mājām u. tml. Kopumā tā ir spēja stāties pretī velnam (te notiek pirmskristīgās un kristīgās tradīcijas simbioze). Pastāv arī versija, kurā izteikta šīs tēmas saistība ar kultūras varoņa "es" iniciācijas rituālu.¹⁴ Šajā tekstu kopā, kur izvēsta ideja — cīņa pret ļaunumu cilvēkos, kopsaistījumā parādās mitoloģiskā būtne *Dievs* un mitologēma *akmens*.

Nobeidzot jāatzīmē, ka, izsekojot šī plašā materiāla pamatmotīva virzībai, t. i., *akmens* un tā *paralēltēlu* funkcijām, teksti sadalāmi divās lielās grupās: 1) **malku cērt uz akmens**: *Uz akmeņa malku cirtu* un 2) **no akmens šķeļ / akmeni šķeļ / plēš lūkus / cērt skaidas / cērpj akmeni / adatu salauž / zobenu salauž**: *No akmeņa malku šķēlu*.

Šiem diviem dziesmas tekstu grupējumiem pievēršama galvenā uzmanība. Dziesmas tekstu izplatības ziņā (LD 9121) skaitliski izplatītāks un populārāks ir variants: *Uz akmeņa malku cirtu* (LD 34 dziesmas; FS 105 dziesmas) un mazāk populārs ir: *No akmeņa malku šķēlu* (LD 11 dziesmas; FS 22 dziesmas). Jāatceras arī koru loma, jo

pirmais teksts (Uz akmeņa malku cirtu) bija populāras kora dziesmas sastāvā.

Kaut arī skaitliskās izplatības ziņā (no E. Vignera un K. Barona līdz šodienai) skaitliski populārāks ir motīvs "Uz akmeņa malku cirtu", ievērojama vieta ierādāma arī motīvam "No akmeņa malku cirtu". Ņemot vērā otrā motīva kopējo sazarošanos un variēšanos ar *akmens / adatas / zobena šķelšanu, laušanu, plēšanu, ciršanu*, pārsvaru ņem dziesma ar motīvu "No akmeņa malku cirtu". Pētījums poētiskā tēla un šī motīva struktūrā izskaidro tā kopējo jēdzienisko slodzi un akmens lomu jeb nepieciešamību, lai izteiktu noteiktu poētisko saturu.

Te savu paldies varam teikt arī folkloras dižvīram Krišjānim Baronam: kaut arī skaitliski trīsreiz pieticīgāks ir motīvs "No akmeņa malku šķēlu", tomēr pamatdziesmas lomu viņš ierādījis tam. Tas kārtējo reizi apliecina, ka uz šī vīra poētisko un zinātnisko "gaumi" mēs varam paļauties.

Akmens tēls — kā konstantais vienotājtēls ir atkal¹⁵ palīdzējis, šoreiz konstantā motīva: *No / uz akmeņa malku cirtu* ietvaros un paralēlēs atklāt teksta dziļāko jēdzienisko slodzi tautasdziesmu tekstu struktūrā.

SAĪSINĀJUMI

- FS — Latviešu folkloras krātuves fondu materiāli.
LD — *Barons K., Visendorfs H.* Latvju dainas. — Jelgava; Pēterburga, 1894—1915. — 1.—6. sēj.
LFK — Latvijas Zinātņu akadēmijas Latviešu folkloras krātuves fondi.
LTDz — Latviešu tautas dziesmas. — Kopenhāgena, 1952—1956. — 1.—12. sēj.
Tdz — Tautas dziesmas: Papildinājums K. Barona "Latvju dainām" / sakārt. P. Šmits. — R., 1936—1939. — 1.—4. sēj.

PIEZĪMES

- ¹ *Bitners G. F.* Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes. — Jelgava, 1844. — 14. lpp.
- ² Dziesmas Latviešu III vispārīgiem dziedāšanas svētkiem Rīgā, 1888.
- ³ Latviešu kora dziesmas. — R., 1956.
- ⁴ *Barons K., Visendorfs H.* Latvju dainas. — 1894. — 1. sēj. (LD 9121 u. c.).
- ⁵ Nopietni folkloras pētnieki atzinuši, ka šajā dziesmā nav loģikas un ir daudz neskaidrību (Jānis Rozenbergs, Andrejs Krūmiņš).
- ⁶ *Mežale B.* Akmens tēls un tā paralēles latviešu tautas dziesmu konstantajos motīvos // LPSR ZA Vēstis. — 1985. — Nr. 10. — 37.—50. lpp.
- ⁷ *Bula D.* Kanons un estētiskā informācija folklorā // LPSR ZA Vēstis. — 1987. — Nr. 10. — 63.—68. lpp.
- ⁸ Latviešu tautasdziesmas. 8. sēj. — Manuskripts LFK.
- ⁹ *Darbiniece J.* Dziesmu mākslinieciskā izteiksme un struktūra agrāri kalendāro svētku ciklos (latviešu un krievu folklorā) // Latviešu folklorā — žanri, stils. — R., 1977. — 165.—213. lpp.
- ¹⁰ *Mežale B.* Akmens un tā paralēltēlu funkcijas apbedīšanas ieražu dziesmās // LPSR ZA Vēstis. — 1986. — Nr. 10. — 99.—109. lpp.
- ¹¹ *Mežale B.* Gadskārtu ieražu dziesmu tradicionālo tēlu struktūras likumības // LPSR ZA Vēstis. — 1988. — Nr. 10. — 86.—96. lpp.
- ¹² Latviešu tautas ticējumi. — R.: LFK, 1940. — 1. sēj. — 16.—19. lpp.
- ¹³ Sk. 10. parindi.
- ¹⁴ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. — R., 1996. — 14. lpp.
- ¹⁵ Sk. 6., 10., 11. parindi rakstā: *Mežale B.* Akmens tēls un tā poētiskās paralēles dzīves / nāves tēmas risinājumā latviešu tautasdziesmās // LPSR ZA Vēstis. — 1987. — Nr. 10. — 79.—85. lpp.; *Mežale B.* Akmens un saules koka tradīcija latviešu tautas pasaules modeļa struktūrā // LPSR ZA Vēstis. — 1989. — Nr. 10. — 19.—25. lpp.

RAKSTURĪGĀKĀS SIMBOLISKĀS NOZĪMES LATVIEŠU RELIĢISKAJĀ DZEJĀ

Ir kaut kas augstāks nekā zelts un slava,
Kas šodien tevi lutina, bet zūd jau rīt.
Ir kaut kas augstāks, kuram vārda nava,
Ko just var, bet ne izsacīt.

E. Treimanis

Latviešu reliģiskā dzeja savā vēsturiskajā attīstībā ir saistīta ar garīgo dziesmu, kura rakstīta kulta vajadzībām.

Reliģiskās dzejas jēdziena skaidrojumā īstas vienprātības vēl nav. Tā būtībai tuvoties palīdz Paula Dāles izteiktās atziņas. Manuprāt, filozofs dod pamatotu reliģisko jūtu izpratnes skaidrojumu: "Reliģiskās jūtas ir tās jūtas, kurās cilvēks piedzīvo savas attiecības pret Dievu un Dieva attiecības pret sevi. [...] Reliģiskās jūtās viss cilvēks, mūsu būtiskākais "es" vērsas uz absolūto, uz universu, uz visu viņa būtībā un vienībā, tad tāda dvēseles intīma un ilgstoša koncentrācija neizbēgami ieaug savā gaismā visu [izcēlums mans. — L. Ā.], ko viņa ārēji un iekšēji piedzīvo; pār visu sāk starot gara reliģiskās apskaidribas miers un mirdzums; viss gūst savu nozīmi, krāsu un dzīvību."¹ Šāds dzīves izjūtas veids ir spilgts, dziļš un ilgstošs pārdzīvojums, kas izstaro no subjekta iekšienes uz ārpusauli. Reliģiskais pārdzīvojums, kurš var būt mazāk vai vairāk ar subjektīvu vai kolektīvu raksturu, caurvij visu individa dzīves izjūtu. Ne tematika, bet reliģiskais pārdzīvojums, savdabīgi pārveidots dzejnieka apziņā, ir reliģiskās mākslas dzejas pamatā.

Reliģiskajā dzejā mūžīgais un laicīgais ir vienoti. Laicīgais jēgu rod tikai saistībā ar mūžīgo. Simboli ir kā saite starp laicīgo un garīgo pasauli. Simbolos mūžīgais — ireālais, netveramais, neredzamais izpaužas caur laicīgo — reālo, tveramo, redzamo. Simbols zīmes un nozīmes aspektā² ir divdabīgs, tas ietver sevī ireālo un

reālo. Zīme, kas veic izteiksmes jeb simbolizētāja funkciju, ir ņemta no laicīgās sfēras. Nozīme, kura izsaka saturu jeb simbolizējamo, attiecas uz garīgo sfēru. Simbola saturs parasti ir plašāks par tā izteiksmi. Reliģiskajā dzejā ir sastopami simboli, kuriem ir vairākas un pat ļoti daudzas nozīmes.

Kāpēc simbols ir viens no būtiskākajiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem reliģiskajā dzejā? Pirmkārt, vārdu krājums kā laicīgās, tā arī garīgās pasaules izteikšanai ir viens un tas pats. Otrkārt, laicīgajā sfērā nemitīgi notiek pārmaiņas. Īpaši 20. gadsimtā zinātnes straujās attīstības un vēsturisko notikumu ietekmē ir mainījusies cilvēka domāšana, viņa attieksme pret Dievu, bet ne mūžīgās vērtības. Sakrālā sfēra ir konservatīvāka par profāno. Simbols mūžīgās domas atklāj attiecīgās kultūras kontekstā. Reliģiskajā dzejā ir notikusi strauja akcenta pārbīde no reliģiski didaktiskā uz reliģiski psiholoģisko. Treškārt, Latvijā padomju periodā valdīja sabiedriski politiskie apstākļi, kuros dzejniekiem nebija atļauts atklāti izteikt savas reliģiskās izjūtas. Tika pausta ticība gaismai, saulei, lielajai elpai, dzīvībai, mīlestībai. Ceturtkārt, latviešu reliģiskās dzejas vēsturē ir dzejnieki, kuri iet garīgo un reliģisko meklējumu ceļu. Viņi savā dzejā reliģiskos jēdzienus nevis nedrīkst, bet vēl nevar nosaukt īstajos vārdos, jo nav tos atraduši. Valda robežstāvokļa izjūta — "ne zemes vairs, ne debess vēl", kā to atzīst dzejniece L. Vēze krājumā "Cerību radišana". Dzejnieki ir vilušies iepriekšējā laika vērtību sistēmā un atrodas garīgo koordināšu meklējumu ceļā. Tādi ir I. Ziedonis, D. Dreika, V. Krile, L. Briedis, J. Rokpelnis u. c.

Simbolu avoti lielākoties ir dabas parādības un procesi, zemes virsmas daļas un vielas, augu un dzīvnieku pasaule. Mazāk izmantoti cilvēka darinātie priekšmeti un lietas, profesiju un nodarbošanos, kā arī ķermeņa daļu nosaukumi. Būtisks simbolu avots ir arī krāsas un skaitļi.

Kosmiskās likumības atklāj debess spīdekļi. Visaugstākā redzamā realitāte simbolizē visaugstāko neredzamo.

SAULE — viens no nozīmīgākajiem simboliem — tiek salīdzināta ar Dievu. Reliģiskajā dzejā ir minēta dzīvības, mūža, tava saule. A. Brigaderes un M. Urnežus dzejoļos ir sastopama sauļu saule.

Bez mēra visums Tu, bez mēra mērs sev Pats,
Tu Sauļu Saule, es tik uzņēmēja acs!

A. Brigadere. Kur Tevi meklēt?

Ticu es saulei, mūžīgai, lielai,
Kura ne strādā, ne mākoņus šķir.

I. Ziedonis. Nejaušā saule, ne tišām, ne tišām...

ZVAIGZNE ir gaismas nesēja vistumšākajā naktī, raksturīga Ziemassvētku dzejā. Biežāk sastopama ir Betlēmes, Dieva un Kristus zvaigzne.

Šai naktī asais ienaidis rimis,
Jo tev pār galvu Kristus zvaigzne mirdz.

L. Sāgameža-Nāgele. Ziemassvētki svešumā

Gaisma, tumsa un debess, zeme ir divi kosmiskie divpretstatu simboliskie pāri.

GAISMA, GAIŠUMS — nematerialitātes, gara un Dieva simbols. Raksturīga ir mūžīgā, aizsaules, svētā, dvēseļu, Dieva, debesu, miera un lielā gaisma.

Turpu gaismā pacelties
Atkal gribas man,
Mūžībā, kur klusē Dievs,
Zvaigžņu kori skan.

A. Bārda. Gaisma

TUMSA, TUMSĪBA — neziņas, bezvērtības, nāves, tukšuma simbolizētāja.

Tumsa ienāk dzejoļos, kuri raksturo Lielo Piektdienu, cilvēka grēkapziņu, reliģiskās domas nebrīvību, dievtāluma izjūtu, kā arī garīgos un reliģiskos meklējumus.

Tumsībai izdota pasaule,
Vajāšanām un baismai.

Mūžības mājokļos, Domine,
Spīdēt liec mūžīgai gaismai.

B. Martuževa. Labas ir noietnes...

Lai redzu gaismu, dodī tumsu man
Un slēpi ceļu, iekāms pats to rodu.

Fr. Dziesma. Lūgšana pēc grūtuma

DEBESIS simbolizē dievišķo sfēru. Simbola lietojuma biežumu veicina tas, ka latviešu valodā debesīm (gan astronomiskā, gan reliģiskā nozīmē) ir viens vārds salīdzinājumā, piemēram, ar angļu valodu, kurā ir divi vārdi — "heaven" un "sky". Debesis simboliskajās vārdkopās reliģiskajā dzejā pārsvarā ir atkarīgais komponents, kuram līdzās vērojama liela neatkarīgo komponentu dažādība. Tie ir ņemti no laicīgās sfēras — valdnieks, telpa, pagalms, telts, dārzs, jūra, lauks, mājas, ugunis, aiza u. c.

Vai panāca ko manas ciņas
Uz pasaules, kur nīku es?
Tik mīlestība, mīlestība
Vien garu debess telpā nes.

J. Poruks. Uz augšu

Debesis tukšas,
Neviena dieva.
Mēness spundi man neizsist.
Debesis nemīl,
Nedz nievā.
Bet es gribu debesis krist.

J. Rokpelnis. Debesis tukšas

ZEME ir visa laicīgā simbols, cilvēka darbības raksturotājs horizontālajā sfērā. Cilvēks ir "zemes bērns", viņam pieder "zemes mūžs", un viņu tura "zemes svars".

Tek pavediens tik smalks kā gaismas plīva,
Un neredzama roka tajā mezglus sien,

Lai ir kur turēties, jo zemes dzīvi
Ar sausām kājām neviens neizbrien.

A. Lice. Tek pavediens...

Simboliskās nozīmes var skatīt arī tematiskajā aspektā.

Dievs — galvenais tēls reliģiskajā dzejā kā konkrēts termins ir grūti izprotams, tādēļ tiek minētas konkrētas reālijas, kas varētu norādīt uz adresātu. Cilvēks Dievu var izzināt tik tālu, cik viņš izprot konkrēto reāliju nozīmi.

Dieva esību un darbību simbolizē dažādu profesiju, nodarbošanos un cilvēcisko attieksmju nosaukumi — sējējs, mākslinieks, valdnieks, sargs, gans, dārznieks, gleznotājs, dzejnieks, kalvis; viesis, draugs. Latviešu reliģiskajā dzejā šie un citi simboli, kuri norāda uz Dievu, tiek rakstīti ar lielo sākuma burtu, lai panāktu absolūtā gara nošķiršanu no profānās esamības.

No krāsām mūžīgām
Tiek katram sava daļa.
Mums Kosma Gleznotājs
Liek starot krāsu priekā.

M. Urnežus. Kosmiskā ainava

Tie paši vārdi, bet cik skaisti Sējējs
Tos kaisa tīrumā, kas jau no sniega brīvs.

A. Lice. Kur mīlestība krustojas ar sāpēm

Uz Dieva vadību cilvēka dzīvē un dabā norāda cilvēka ķermeņa daļu nosaukumi — acs, roka, plauksta, vaigs, sauja.

Ir ķiršu ziedēšanas laiks,
Kad gribas apstāties
Un skatīties, kā Dieva vaigs
Pie zemes pieglaudies.

K. Zāle Ķiršu ziedēšana

Es jūtu — tieši tagad Viņš nes mani savās saužās,
Tieši tagad manas pēdas pārtrūkst smiltīs pie jūras.

R. Losāne. Es jūtu — tieši tagad...

Interesants Dieva rūpju lauka simbolizētājs cilvēkā un pasaulē ir dārzs. Dzejnieces Liesmas krājumā "Dieva dārzi" tam ir rodama piecas nozīmes — visa pasaule, draudze, cilvēka sirds, mana sirds, mans mūžs.

Dabas parādības — zibens, pērkons, vilņi, vētra raksturo Dieva bardzību, sodu un visspēcību (V. Strēlertes dzejoli "Tu, stiprais, atriebīgais jūdu Dievs", V. Damberga dzejoli "Grēcinieku dvēseles"), kā arī indivīda garīgās stabilitātes meklējumus un tās izjūtu (R. Bērziņa dzejolis "Nav vairs ēna, nav vairs maldi"). Mikrokosms un makrokosms reliģiskajā dzejā ir cieši saistīts. Dvēsele kā mikrokosms ir neizsmēlama bagātība, tajā iemīt vesels universs.

Cilvēka atjaunotni, garīgo atdzimšanu simbolizē vārdi ar dinamisku sēmu, kuri nāk no dabas, un vārdi, kas saistīti ar cilvēka darbības procesu vai vietu — asns, sēkla, grauds, māls, kalvis, veseris, smēde.

Šī sirds ar nāvi nesalīgs!
Kaut asnā viņa celsies augšām!

L. Breikšs. Sirds negrib nomirt

Ar uguns veseri Tu sagrauj vecu jaunā,
Tu, lielais Kalvi!

A. Brigadere. Lielais Kalvis

Nu esi māls tā Kunga rokās.

K. Dāle. Pārtapšana

Cilvēka dvēseles tiekšanos pāri savai empīriskai esamībai, pēc būtiskākā, pēc Dieva sevī un pasaulē raksturo dziļuma dimensijas simbolizētāji — avots, dzelme, dzile, aka, kodols, sakne, serde. Cilvēka imanentais gars glabā ilgas pēc absolūtā transcendentālā gara. Liriskais varonis cenšas ieskatīties "dvēseles dziļumos", "pasaules dzelmē", savas "sirds visdziļākajā dzilē".

Uz iekšu vērsts mana skats,
Jo ārienei maz svara.

Man tikas kodols pats,
Bet nevis kāda skara.

A. Austrīņš. Mans skats

Mani bērni no prieka avotiem smels
Un dzers no dzīvības akas.

R. Štelmahere. Prieks

Reliģiskajā dzejā var saskatīt simbolus — *vidutājus* starp laicīgo un garīgo pasauli. Visraksturīgākie ir redzes simboli. Ciešo saistību starp zemi un dievišķo pasauli izsaka putni.

Pa putna dziesmu
Ieeju debesīs.

K. Zāle. Pa putna dziesmu

Biežāk minētie putni ir ūbele un dūja — tie raksturo dvēseli, kas tiecas pretī dievišķajam vai izjūt sevišķu Dieva klātbūtni.

Paceļas lūgšanu dūju bars, meklējot Tevi.

I. Viksna. Svētās nakts lūgšana

Privileģēts putns latviešu reliģiskajā dzejā ir balodis. Jādomā, ka tas ir saistīts ar biblisko svētā gara simbolu (A. Voitkāna dzejolis "Baloži"). Zīle lielākoties ir sastopama dzejoļos par nāves tēmu, piemēram, Fr. Dziesmas "Kapu zīlē".

Simboliska nozīme ir putna ķermeņa daļai — spārnam, galvenokārt attiecinot to uz eņģeļa spārnu.

Tur, baltos spārnus klusi saglauduši,
Uz ceļiem eņģeļi stāv, galvas noliekuši.

K. Skalbe. Ziemas miers

Zīmīgs saistības rādītājs ir ziedi. Visbiežāk minētie ziedi ir lilijas, kas ir Dievmātes simbols.

Zieds ir pēdējais tulks
Starp šo sauli un viņsauli.

M. Čuibe. Zieds

Augstu pār pasauli nozied
Dievmātes liliju dārzs.

B. Martuževa. Svētvakars

Telpisko dimensiju raksturo ceļš, durvis, vārti, logs, jumts,
siena, sliekšnis, norādot uz dievtuvumu vai dievtālumu, atvērtu
vai slēgtu telpu starp laicīgo un garīgo pasauli.

Drīz — atskārsme. Vienreiz tiks nojumts
No galvas tas — spiedīgais — jumts.
Un pārplūdīs debesu uzšalkojums
Kā paisums — labdarot mums.

D. Dreika. Ko tu tur darini, sprēslic

Visiem, kas pārbaudēs netika lauzti,
Mūžības saulausmā vārti tiek vērti.

A. Brigadere. Meklē sev pats

Ceļš izsaka cilvēka dzīves gaitu, veidu, ievirzi, pakāpenisku
tuvošanos dievišķajam. Reliģiskajā dzejā cilvēks diezgan bieži ir
ceļotājs, ceļinieks, vietām — svētceļotājs.

Dzīvot — nozīmē lēnām iet
pa ceļu uz gaismas pusi,
pie kuras pienākot tuvu
acis vairs neatvēršu.

A. Rancāne. Tevi meklēju, Dievs

Zemes un debesu vienotību atklāj viens no būtiskākajiem
simboliem reliģiskajā dzejā — krusts.

Uz loga ir krusts,
Uz sienas ir krusts,

Krusts vidū debesīm stīdz,
Vidū zemei.

I. Miezīte. Uz loga ir krusts

Krusts ir arī cilvēka ciešanu, piedošanas un pabeigtības zīme. Raksturīgākās vietas, kurās cilvēks vieglāk var tuvoties Dievam, ir kalns un tuksnesis. Kalnā var pacelties tuvāk debesīm, vienoties ar tām, izjust sevī alkas pēc garīgas pilnveidošanās.

Kas augstu kalna galā kāpis,
Tas ielejā vairs nepaliek.
Kam karsti nemirstības slāpis,
Tam vairs ar dzīvi nepietiek.

V. Strēlerte. Mūžības alcējs

Kāpsim vakariņot kalna galā.
Paņem roku manu,
Ieliec savējā.
Ticot uzkāpsim tai kalnā
Kaut sirmām galvām.

R. Losāne. Kāpsim vakariņot kalna galā

Tuksnesis ir ambivalents simbols. Tā ir gan pamestības un atšķirtības vieta no Dieva, gan vieta, kur Dievam tuvoties.

Tuksnesī satiku Tevi
Tavas acis ir oāzes
ar augļu kokiem
un avotiem.

M. Zviedre. Tuksnesī

Dzirdes simbols — zvans mudina cilvēku ieklausīties dievišķajā harmonijā, apstāties savā ikdienas gaitā. Zvans aicina uz lūgšanu un ir neiztrūkstošs visu lielāko Baznīcas svētku — it īpaši Ziemassvētku reliģiskajā dzejā.

Krāsu un skaitļu raksturīgākās simboliskās nozīmes aplūkošu atsevišķi.

Krāsas ir svarīgs poētiskās sistēmas elements un kā sakrālās pasaules būtisks izteicējs saglabājas reliģiskajā dzejā. Visbiežāk sastopamās krāsas ir baltā — melnā binārais pretstats.

BALTAJAI krāsai ir vairākas nozīmes.

I. Baltā latviešu reliģiskajā dzejā, līdzīgi kā tautasdziesmās, raksturo debesu dievību. P. Ērmaņa dzejolī "Baltais Dievs" balts ir attiecināts uz pašu Dievu. H. Vīkas dzejolī "Dieviņa atnākšana", kurš pieder pie spilgtākajiem folkloristiskās dievizjūtas dzejoļiem, Dievam ir balta bārdiņa, balts mētelītis. Balts ir dievišķās nojaušanas krāsa.

Reiz likās — tās ir ilgas,
Kas sirdī kvēlo tā;
Nu zinu isto vārdu:
Tā baltā mūžība.

J. Jaunsudrabiņš. Mūžība

aug manī iekšā kāds
balts koks vai balts kāds stāds
it kā man pāri nāks
kā grāmatai balts vāks.

I. Ziedonis. nu esmu es tik gaišs

Balts ir dievišķās atribūtikas simbolisks krāsu epitets.

Ūbele balta bez viltus
Dvēsele paceļas man.

M. Čuibe. Ērģeles

Balts balodis lidos tur palodas skars
Visvarenais, cēlais, dievišķais Gars.

A. Austrīņš. Svētvakars

Simboliskajā vārdkopā "baltā avs" krāsu epitetam pieder izšķirošā nozīme. Baltā avs apzīmē svēto, nevainīgo pretstatā melnajai avij, kas simbolizē grēcinieku, vainīgo Dieva priekšā.

Cik miera pilns ir gaismas templis Tavs
Un balto avju pulki viņa vārtos.
Es ēnā slēpjos, lai tiem nepieskartos,
Jo, Kungs, es esmu Tava melnā avs.

V. Mora. Melnā avs

2. Baltā ir cilvēka garīgās attīrīšanās, šķīstīšanās, pateicības un dievilgu krāsa. M. Kaudzītes, A. Saulieša, J. Poruka reliģiskajā dzejā raksturīgs ir "balto drānu" tēls, kas izsaka uzvaru pār laicīgo un miesīgo.

3. Baltā ir bērības, nevainības krāsa, tā atrodama gandrīz katrā Ziemassvētku dzejolī. Balts ir dzīves pārbaudījumu neskartais, tas, kas vēl nav izjutis ciešanas.

Man gribas tik mīļai un labai,
Tik tīrai kā baltajam sniedziņam kļūt.

A. Riekste. Bērības Ziemassvētki

Ai, māmiņa, tik laba tu,
Tu mani baltu mazgāji, [...]
Ai, māmiņa, vai mūžīgi
Es varēšu tāds skaidrs būt?

J. Poruks. No baznīcas braucot Ziemassvētku vakarā

MELNS ir otra biežāk lietotā krāsa reliģiskajā dzejā.

1. Melnā ir sastopama dzejoļos, kuros atklātas Kristus ciešanas, īpaši Klusās nedēļas notikumi. Tā ir nāves, sēru, bēdu un skumju krāsa.

Tikai tad, kad veru melnos vārtus es,
Tās otrās gaismā ieiet dvēseles.

P. Ērmanis. Nāve un mūžība

2. Melnā krāsa raksturo grēkapziņu.

Gar dvēseles akačiem melniem
Kā spigana dejoja grēks.

N. Kalniņš. Grēcinieka apziņa

3. Runājot uz cilvēka dzīves jēgu, uzdevumu, melnais apzīmē nezināmo. L. Breikšs dzejoli "Aklie ceļinieki" to nosauc par "melno miklu".

4. Melnā izsaka nebrīvību, melus, kā arī ticības aizliegumu padomju laikā.

Pus pasaules smacē Jauns verdzības lāsts,
Un Dievu grib aprakt melns melu klāsts.

M. Urnežus. Laipa

ZELTA ir diezgan bieži sastopama krāsa reliģiskajā dzejā. Tā raksturo dievišķo pasauli, tās nojausmu, kuru cilvēks gūst dabā, dievnamā vai citur, īpašus dievatklāsmes brīžus. Zelta ir saules stari, pīpene, roze, kronis, asni, avots, klusums, tvans, saulespuķe, pavediens, grāmata, spārni.

Nav taisnība, ka Dievs ir vecs.
Viņš mūžam jauns iet debess lokā
Ar zelta saulespuķi rokā.

J. Jaunsudrabiņš. Nav taisnība, ka Dievs ir vecs

ZILS ir lietota, raksturojot sakrālo pasauli.

1. Zilā krāsa simbolizē tālumu, bezgalību, ilgas, pārpasaulīgo. Zils ir debess lauks, debesu aiza, novakare, zvaigznāji, ēnas, mūžība. Zilā izsaka arī cilvēka spēju skatīties uz laicīgo mūžības kontekstā.

Dievs, dod man zilu lakatiņu,
ar kuru acis aizsiet ciet!
Es vaļā acīm un bez viņa
vairs tālāk nezinu, kur iet.

I. Ziedonis. Dievs, dod man zilu lakatiņu

Tev vien gaismā stāvēt ļauts,
Zilā bezgalības telti.

P. Bārda. Dievam

2. Ar zilo krāsu apzīmē patiesību, uzticību un ticību. K. Skalbe dzejolī "Latgalei" raksta par "zilo ticības puķi".

PELĒKS attiecas uz visu profāno — ikdienišķo, vienmuļo, drūmo, no dievišķās pasaules attālināto. Pelēks latviešu reliģiskajā dzejā biežāk ir sastopams, kad tiek raksturota garīgā un reliģiskā situācija padomju laikā.

Atkal ar pelēku palagu
debesis aizvilktas ciet.

J. Baltvilks. Zem pelēka palaga

ZAĻĀ ir dzīvības, atdzimšanas, atjaunošanās un augšāmcelšanās krāsa, zīmīga Lieldienu dzejoļos.

Lielās nemirstības dzīvei dota sakne zaļā.

A. Tore. Miršana tēvu zemes žēlabās

Balts celiņš —
Bērniņš mums rokās,
Vējā asniņi tric.
Kāds pelēku pasauli pieraksta
Ar zaļu mūžības kritu.

R. Štelmahere. Balts celiņš

SARKANĀ raksturo ciešanas, tā sastopama dzejoļos, kuros atklātas Kristus ciešanas pie krusta, arī latviešu tautas ciešanas traģiskajos vēsturiskajos notikumos. Tā ir svētupura krāsa, retāk — garīgās rītausmas apzīmētāja. Sarkanā izsaka arī kaislības, dēmoniskās varas cilvēkā.

Zemes dēls ar zvaigžņu dvēseli —
kam tu vairāk, dziļāk piederi:
mūžam baltai debess skaidrībai
jeb vai zemes liesmai sarkanai?
Kam pavisam beigās atdosies?
Kas tavs valdnieks: Lucifers vai Dievs?

Fr. Bārda. Rozes

Latviešu reliģiskajā dzejā ir sastopamas arī citas krāsas, nokrāsas un krāsu salikteņi, kuriem ir sava nozīme — rožains, zeltains, purpura, sirms, zilgs, baltpelēks, sniegbalts, zilganzeltains, tumšzilgans, gaiši zaļš. Sarkanbrūns ir rūsas krāsa un apzīmē garīgās un reliģiskās dzīves apsikumu, materiālistiskās pasaules uzskata dominantu.

Cik sāpīgi, cik bezjēdzīgi,
Cik sarkanbrūni mana zeme rūs.

V. Kaltiņa. nav veco grēku nometusi

Zeltains ir ļoti bieži lietots sinonīms zelta krāsai.

Viņš atgriežas pie Dievišķīgās krūts,
Kur laiks un telpa top kā zeltains tvans.

R. Rudzītis. Krustā sistais

Ar dažādām nokrāsām bagāta ir Fr. Bārdas dzeja.

Tad svēti Dievs pasauli, klādams pār viņu
tumšzilganu, pārjotu naktsmiera segu.

Fr. Bārda. Ik vakaru, diena no zemes kad šķiras

Retāk krāsu simboli ir lietoti salīdzināmajās pakāpēs — melna, melnāka, vismelnākā; balta, baltāka, visbaltākā, tādējādi izceļot emocionālā pārdzīvojumā gradāciju.

Dvēsele tava varbūt
baltākos dārzos iet.

I. Gubiņa. Snieg

Latviešu reliģiskajā dzejā nozīmīgs satura izteicējs ir *skaitlis*. Biežāk lietotie skaitļi ir viens, tūkstotis, miljons, miljards, divi, trīs, retāk sastopami ir četri un septiņi. Reliģiskajā dzejā skaitļu lietojums ir atšķirīgs no latviešu tautas dzejas, kurā, piemēram, skaitlis viens ir atrodams diezgan reti.

Skaitlim VIENS latviešu reliģiskajā dzejā ir visvairāk nozīmju.

1. Viens apzīmē pašu Dievu, pirmatnējo vienību, visas pasaules radītāju un valdnieku, visuma tēvu, par kuru nekā nav augstāka.

Jo ir tik Viens, kas nepazūd un pastāv.
Tas Mūžīgais, no kura gaišām mājām
Reiz sūtīti mēs esam šajā saulē.

L. Breikšs. Mana ticība

Viens ir, kas valda šeit un tālās malās,
Zemē un jūrās, svešu tautu salās.

L. Bērziņš. Tuvums un tālums

Šajā nozīmē skaitlis viens bieži tiek rakstīts ar lielo sākuma burtu.

2. Viens izsaka Dieva un cilvēka kopdarbību, kopesamību, nedalāmību, saistību.

Vai stundas šīs es varu saukt par savām,
Kad visas sāpes, visas vēlēšanās,
Kas modušās no jauna krūtīs manās,
Kā vienā vītnē vijušās ar tavām.

K. Krūza. Vienā vītnē

3. Viens ir attiecināts uz cilvēku vienotību kopīgā ticībā Dievam.

Bet ticība mūs vieno
Kā mūžīgs pavediens,
Ko glabā Dieva roka
Un Dieva likums viens.

V. Mora. Ticība

4. Skaitlis viens dažkārt simbolizē vientulību un vienatni.

Vientuļš ir Kristus savās ciešanās. Tas vairāk atklājas dzejoļos par Klusās nedēļas notikumiem.

Mācekļi ir aizmiguši,
Piekusuši tie pa dienu —
Dzīlā naktī atstājuši
Mokām Pestītāju vienu...

A. Saulietis. Klusā nedēļā

Viņš iet pa dzestro nakti skumju sirdi.
Cik viens, cik vientuļviens ir Tas!

Līgotņu Jēkabs. Kristus leģenda

Viens un vientuļš ir arī cilvēks savā patiesajā sarunā ar Dievu,
savos garīgajos meklējumos.

Tur viens ar Tevi būšu
Ar sevi divatā.

A. Ķeniņš. Lūgšana

5. Viens ir liktenis, cilvēka mūža apzīmējums.

Un cauri viens mūžs un pagalam.
Un jaunu Dievs jaunam dod.

P. Bārda. Tuvākais

Man mūžība tik viena —
Laiks — dzīvoju ko es,
Pirms mani citos veidos
Caur dzīvi nāve nes.

J. Grots. Mūžība

6. Viens izteic cilvēka vislielāko sapni, visaugstākās ilgas pēc
arvien lielāka dievtuvuma izjūtas un garīgās harmonijas. Tās
iegūst nepiepildāmo ilgu noskaņu, pēc kurām cilvēks var visu
mūžu tiekties, bet nekad pilnībā nerasnīgt.

Iet gadi, iet gari gadi —
Viens sapnis tik nenorimst.

A. Saulietis. Sirds Lieldienas rīta gaida

7. Viens raksturo pretnostatījumu starp to laiku, kuru cilvēks izmanto laicīgām rūpēm, un to, kuru viņš velta Dievam, savām garīgajām nodarbēm.

Tikai viens mirklis pie Tevis
Lūgšanā — laime man šķiet;
Ceļinieks mūžīgās alkās
Tālāk pret vakariem iet.

K. Eliass. Madonnai

8. Viens lieto, lai uzsvērtu pēkšņu dievatklāsmes brīdi cilvēka dvēselē.

Vienā mirklī tā piedzima dvēselē,
Vienā mirklī tā pacēlās aizsaulē.

Liesma. Lūgšana

9. Retāk viens ir attiecināts uz konkrētiem lielākajiem svētkiem — īpaši Ziemassvētkiem, lai izceltu to vietu, savdabību citu svētku un ikdienu vidū.

Aizdedz sveci, Dievu lūdz,
Svētā nakts ir tikai viena.

Liesma. Aizdedz sveci

10. Reliģiskajos dzejoļos, kuros ir spēcīga tautas likteņtēmas atklāsmē, viens kļūst par latviešu tautas vienotības raksturotājskaitli.

Triju zvaigžņu gaismu
Nakts vairs neaizsegs,
Ja mums visiem krūtīs
Viena liesma degs.

M. Urnežus. Triju zvaigžņu gaisma

Jāpiebilst, ka skaitlim VIENS dažkārt vērojamas arī vairākas nozīmes vienā dzejolī.

Es esmu viens. Es esmu neskaitāms.
Es skaitīju un nonācu pie Viena.
Jūs varat pārbaudīt, tur ir mans nams
un mana izskaitītā vakardiēna.

I. Ziedonis. Es esmu viens. Es esmu neskaitāms

Pirmajā gadījumā viens ir attiecināts uz cilvēku, kurš iet garīgo meklējumu ceļu, bet otrajā — norāda uz Dievu.

Skaitļiem TŪKSTOTIS, MILJONS, MILJARDS, SIMTS dzejā ir vienas un tās pašas nozīmes, tiem ir arī kopīga etimoloģija. Tūkstotis "pamatā ir indoeiropiešu *tēu-* : *tū-* 'tūkt' (no kā arī latviešu tūkt). Vairākās valodās no šās saknes veidots saliktenis ar vārda simts seno formu, tātad izsakot jēgumu 'pietūcis simts', resp., 'lielais simts'.³ Bezgalību izsaka nulle, kura ietilpst šo skaitļu sastāvā. "Tas ir skaitlis, kuram nav ne parametru, ne robežu, ne lieluma."⁴

1. Tūkstotis, miljons, miljards, simts ir jēdziena 'joti daudz' simbolisks apzīmējums. Tas attiecas gan uz cilvēku skaitu, gan uz cilvēka pārdzīvojumu pakāpi.

Tūkstošiem dvēseļu mirst.
Tūkstošiem dzīvo.

V. Strēlerte. Vakara dziesma

Miljoniem cietēju lūgdamies vērsa skatu debesīs augstās —
Žēlabu plosītu sirdi viņš savu vaigu paslēpa plaukstās.

A. Tore. Ieskaņa

Dievs mani pārmāca,
Sit viņa rikte barga.
Tā dvēselē man tūkstoš vainas dzeļ.

E. Ķezbere. Dievs mani pārmāca

2. Skaitļiem ir nozīme 'joti ilgi'. Tie raksturo Dieva darbību kā mūžīgu, nebeidzamu, laikā neierobežotu.

Jau mūžu mūžiem ilgi
Dievs zemei zvaigznes dedz;

Jau simtu tūkstsots gadu
Gars gaismā Dievu redz.

A. *Ķeniņš*. Ziemassvētku vakarā

Kā ēnas aiziet Tev miljoni gadi.

A. *Saulietis*. Smagā laikā

3. Skaitļi izsaka arī Dieva darbības neierobežotību telpā. Tie ir sastopami ar nozīmi 'loti plaši', 'loti tālu', 'loti augstu'.

Šai burvju lokā dievišķā, ai, sirds,
Kur paveries — tev tūkstoš sauļu mirdz.

A. *Brigadere*. Burvju lokā

Miljonu gaismas gadu attālums
Šai vētrā nav ne sprīdis.

V. *Pelēcis*. Dieva putekļi

Pirmajam daļamajam skaitlim DIVI latviešu reliģiskajā dzejā ir vairākas nozīmes.

1. Divi ir dialoga skaitlis un raksturīgs dzejoļos, kuros noris cilvēka saruna ar Dievu.

Mēs divi vien — es, Kristus tavs, un tu.

P. *Ērmanis*. Kristus vārds jaunam mūkam

2. Līdzīgi kā latviešu folklorā, divi ir saistīts ar ciklisko nomiršanas un atdzimšanas ideju. Tas simbolizē divus nozīmīgus punktus cilvēka dzīvē. Pirmkārt, tā ir piedzimšana un nomiršana. Šinī gadījumā divi izsaka pabeigtību cilvēka laicīgai dzīvei. Otrkārt, tā ir piedzimšana un garīgā atdzimšana — cilvēka pievēršanās Dievam, kas tiek iezīmēta kā jauns attīstības loks viņa dzīves gaitā, daudzviet saukta par otrreizējo piedzimšanu.

Šī dzīvība
Izredzēts gājiens

Starp diviem klēpjiem —
Mātes un zemes.

V. Toma. Nāve

No pirmā klusuma šai saulē acis vēru,
Lai gaismā paceltos un nirtu atvaros. [..]
Nāk otrais klusums tad, kas žēlo un kas taupa,
Liek gaismai mūžīgai pār tevi izstarot.

M. Urnežus. Divi klusumi

3. Divi apzīmē pretstatus starp laicīgo un mūžīgo, "zemes un debesu dzīvi", reliģisko meklējumu dzejā — starp Dieva esības un nolieguma izjūtu.

Tas briesmīgais tukšums starp "jā" un "nē".

Tas tukšums starp "plus" un "mīnus".

Un kāpēc es esmu šai pasaulē,

Un kāpēc (par ko?) es te cīnos?

Divas gaismas aust, divas saulec lec -

Katra savā virsotnē.

Mans labais plecs un mans kreisais plecs,

Un mans tukšums starp "jā" un "nē".

I. Ziedonis Šaubas

TRĪS latviešu reliģiskajā dzejā ir lietots retāk nekā iepriekš minētie skaitļi.

1. Trīs ir sakrālais skaitlis un apzīmē dinamisko pabeigtību laikā un telpā.

Trīs lietas mani moka no mazotnes:

Kas biju, kas būšu un esmu kas es?

Fr. Bārda. Es

Raksturīgs ir kārtas skaitlis trešais, kurā saskatāma atsaukšanās uz biblisko 'trešo dienu'.

Trešais lēks,
kad otrā nebūs
rīts.

Katram rītam ir
savs rēbuss
Sarežģīts.

Trešā vēsma
kokos nošalks
modināt.

To, kas nožņaugts,
to, kas nošauts,
godināt.

O. Vācietis. Trešais lēks

2. Trīs ir zīmīgs skaitlis iniciācijas rituālā, kurā uzsvars tiek likts uz trešo. Ja pirmie divi simbolizē horizontālo sfēru, tad trešais — dievišķo vertikāli. Iesvētāmais iegūst "trešo aci" — garīgo redzi, kura liek ieskatīties citādā galveno vērtību izpratnē.

Re, trejaci, tev dvēsele, tev acis trīs,
nu redzi — viss mans progresīvais bars,
bez sajēgas, re, sola: vagu dzīs,
bez sajēgas, re, ars un ars, un ars ...

I. Ziedonis. Lielais C

3. Trīs izsaka būtisku, cilvēkam nepieciešamu īpašību kopu, raksturīgākās ir — ticība, cerība, mīlestība.

Uz Latgales mīļīgiem kalniem
Trīs Kristus puķes zied.

Tur zilā ticības puķe
Un sarkanais ciešanu zieds,
Un pazemība baltā
Pie zemes galvu liec.

K. Skalbe. Latgalei

4. Trīs ir nacionāls simbols reliģiski patriotiskajā dzejā.

Mazo latvju tautu
Izredzējis Dievs
Lielām sāpēm pāri
Lielai pacelties.

Triju zvaigžņu ilgas
Vieno mūs un sien.
Brīvību, kas ņemta,
Prasīsim arvien.

M. Urnežus. Triju zvaigžņu gaismai

Trīs sveces virs sarkanbaltsarkanā karoga brīvību kvēl —
Virš debesjuma mūžam necilvēcības baismību liecinās vēl.

A. Tore. Trīs sveces

Savu vietu latviešu reliģiskajā dzejā ieņem arī skaitļi, kuri dzejoļos ienāk Bībeles reminiscenču veidā: trīsdesmit sudraba graši, trīs gudrie, divpadsmit kurvju drusku, divi zivis, piecas maizes u. c.

Kad vairāk uztura jūs zinājāt
par divi zivīm, piecām miežu maizēm —
un tomēr sevi atradinājāt
caur mūžu iet ar zūdišanās raizēm.

Fr. Dziesma. Zvejnieku Svētais Vakarēdiens

Reliģiskajā dzejā ir sastopami skaitļi, kuri ir saistīti ar dzejnieku biogrāfiskajiem datiem un konkrētu dievnamu gadskārtām. A. Līces dzejā bieži ir atrodamī gada skaitļi un datumi, V. Pelēcis piemin piecas ziemas un trīsdesmit verstis ("Manā naktī"), M. Urnežus ar strautiem salīdzina savus dēlus ("Četri strauti"), V. Cedriņš atceras kādas baznīcas divdesmit septiņus gadus ("Aizmirstā baznīcas dziesma").

Simboli caurvij un saista redzamo pasauli ar neredzamo un līdzās Bībeles reminiscencēm pieder pie būtiskākajiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem latviešu reliģiskajā dzejā.

PIEZĪMES

- ¹ *Dāle P.* Par reliģisko jūtu irradiācijas (izstarojuma) parādībām // Reliģiski filozofiski raksti. — R.: A. Gulbis, 1930. — 3. sēj. — 188., 189. lpp.
- ² *Лотман Ю.* Символ в системе культуры // Труды по знаковым системам. — Тарту, 1987. — Т. 21. — С. 10, 11.
- ³ *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. — R.: Avots, 1992. — 2. sēj. — 436. lpp.
- ⁴ *Диксон О.* Символика чисел. — Рефл.-бук., 1996. — С. 42.

AVOTI

1. *Babre J.* Meditācijas. — Čikāga: J. Širmants, 1968.
2. *Baltvilks J.* Kāds putns. — R.: Liesma, 1992.
3. *Bārda A.* Mūžīgā vasara. — R.: Liesma, 1981.
4. *Bārda Fr.* Kopoti raksti. — R.: Liesma, 1992. — 2. sēj.
5. *Bārda P.* Vakarsaulē. — R.: Liesma, 1982.
6. *Breikšs L.* Dziesmas zemei un debesīm; *Strēlerte V.* Lietus lāse. — R.: Rota, 1994.
7. *Breikšs L.* Dzīve un darbi. — R.: Enigma, 1998. — 1. sēj.
8. *Breikšs L.* Gaismas ceļš. — R.: Liesma, 1991.
9. *Brigādere A.* Kalngali. — R.: Valters un Rapa, 1934.
10. *Cēdiriņš V.* Mūži un maiņas. — R.: Teātra anekdotes, 1994.
11. *Dāle K.* Laika rasa. — Gricburga: Latvija, 1950.
12. Dieva kokle: Latviešu reliģiskās dzejas antoloģija / Sast. Fr. Dziesma. — Stokholma: Daugava, 1969.
13. *Dreika D.* Delta. — R.: Liesma, 1982.
14. *Dreika D.* Priekšsvētkvakars. — R.: Artava, 1994.
15. *Dziesma Fr.* Livzeme. — Ventspils: CZB, 1991.
16. *Grots J.* Kopoti raksti. — R.: Liesma, 1969. — 3. sēj.
17. *Gubiņa I., Janovskis J.* Vai ilgi vēl. — Toronto, 1989.
18. *Jaunsudrabiņš J.* No rudens kalna. — Aizkraukle: Staburags, 1992.
19. *Kaltiņa V.* Liktenstāsts un 33 liktenīgi dzejoļi. — R.: Liktenstāsti, 1997.
20. *Krone-Lauriņa A., Losāne R.* Sirdsklavvējamais. Dieva asarā. — R.: Garā pupa, 1998.
21. *Liesma.* Dieva dārzi. — Toronto: Amerikas Latviešu Baptistu apv., 1958.
22. *Līce A.* Dzīvesstāsts un 33 nepublicēti dzejoļi. — R.: Liktenstāsti, 1996.
23. *Līce A.* Un pārvērsties ziedputeksnī. — R.: Teātra anekdotes, 1994.

24. *Lūgšana*. — R.: Raiņa Lit. un mākslas vēst. muzejs, 1990.
25. *Martuževa B.* Gaismas lāse. — R.: Garā pupa, 1994.
26. *Miezīte I.* Mūžības aicinājums. — R.: I. Zemzars, 1995.
27. *Mora V.* Jāsteidzas dzīvot. — R.: Preses nams, 1997.
28. Mūžība: Reliģiskās dzejas antoloģija / Sast. A. Lūsis. — R.: Latvju Grāmata, 1943.
29. Pie svētavota: Reliģiskas oriģināldzejas krājums / Sakop. A. Vītols. — R.: J. Roze, 1926.
30. *Poruks J.* Kopoti raksti. — R.: J. Roze, 1929. — 13., 14. sēj.
31. *Rancāne A.* Advente. — R.: Liesma, 1991.
32. *Rancāne A.* Aizlūgums. — R.: Preses nams, 1997.
33. *Riekste A.* Mierinājums. — Vestfāle: T. Dārziņš, 1960.
34. *Rokpelnis J.* Līme. — R.: Liesma, 1991.
35. *Rudzītis R.* Daiļajai dvēselei. — R.: Bērziņa grām. spiestuve, 1933.
36. *Sāgameža-Nāgale L.* Caur laiku varām. — Valmiera: Liesma, 1992.
37. *Skalbe K.* Dzejas izlase. — R.: Rota, 1994.
38. *Strēlerte V.* Mans laiks. — R.: Liesma, 1992.
39. *Štelmahere R.* Ieskaties sēklai acīs. — Rēzekne: Latgales Kultūras centrs, 1998.
40. *Toma V.* Maize no mājām. — R.: Liesma, 1980.
41. *Tore A.* Maijas grāmata. — R.: Svētdienas Rīts, 1994.
42. *Urnežus M.* Atsedzot plīvurus gaismai. — R.: ARKA, 1994.
43. *Urnežus M.* Plīvurs. — Čikāga: Kolla kult. birojs, 1963.
44. *Uzņezus M.* Torņi liesmās. — Eslinga: Latvija, 1950.
45. *Vācietis O.* Nolemtība. — R.: Liesma, 1985.
46. *Vēze L.* Cerību radišana. — R.: Liesma, 1985.
47. *Zāle K.* Kodola alkas. — Newtona: LaRa grāmatu klubs, 1992.
48. *Zāle K.* Rožābele. — Bruklina: Grāmatu Draugs, 1966.
49. *Ziedonis I.* Es skaitīju un nonācu pie VIENA. — R.: Svētdienas Rīts, 1996.
50. *Ziedonis I.* Re, kā. — R.: Liesma, 1981.
51. *Ziedonis I.* Viegli. — R.: Preses nams, 1993.
52. *Zviedre M.* Saules sildīts sliekšnis. — Ķekava, 1992.

IEVA KALNIŅA

R. BLAUMAŅA HUMORISTISKI SATĪRISKĀ DZEJA TRIJOS POSMOS

Rūdolfā Blaumaņa humoristiskā un satīriskā dzeja latviešu literatūras vēsturē ir atzīta, bet maz pētīta. Laikabiedros tā izraisījusi dažādu reakciju — tikusi gan slavēta, gan pelta.

R. Blaumaņa humoristiski satīriskā dzeja sacerēta 19./20. gadsimta mijā, kad presē vēl stingri tiek dalīti “augstie” un “zemie” žanri, — liriskā dzeja pieder pie “augstā” žanra, to var publicēt jebkurā lappusē. Humoristiskā un satīriskā dzeja pieder pie “zemā” žanra, tā jāizvieto speciālās nodaļās vai vismaz jānorāda, ka dzejolis nav jāuztver nopietni.

Tomēr R. Blaumaņa dzejoļu publicējumos šajā ziņā atrodams viens izņēmums. Tas ir populārais dzejolis “Tālavas taurētājs”, kas publicēts “Pēterburgas Avīžu” satīriskajā pielikumā “Purva malā” (1902. gada 6. februārī). Iespējams, ka dzejoļa atrašanās šajā nodaļā norāda uz autora sākotnējo ieceri — uzrakstīt parodiju par tautiskā romantisma dzeju, parādot, ka viņš spēj atdarināt jebkuru stilu (spilgts piemērs te cikls “Kas tie tādi, kas dziedāja”). Turklāt jāņem vērā, ka viena no R. Blaumaņa 90. gadu dzejoļa pamattēmām ir satīra par sava laika literatūru, īpaši tautiskā romantisma epigonismu un naturālismu. R. Blaumanis tautiskā romantisma epigoņus dzejā dēvēja par kumeliņa perioda dzejniekiem. Protams, dzejolim “Tālavas taurētājs” nav konsekventa parodijas rakstura. Bet 1902. gadā dzejot par augstāko egles galu, kurā taurētājs spiego pēc ienaidnieka, un dzirdēt, ka *slepeni soļi čab*, domāt par svaidītām liesmām, kas apņēm varoni, vairs nebija pieņemts.

Pirms R. Blaumaņa dzejoli “Taurētājs” par kareivja varonīgo rīcību bija jau uzrakstījis Jānis Frīdenberģis (Frīdenberģu Jānis), te gan darbība norit Kurzemē un taurētājs pamodina kuršus. R. Blau-

maņa dzejoli darbība noris Tālavā, tātad Vidzemē, Miervalža pils tuvumā. 19. gadsimtā vienlīdz tāla un neskaidra bija gan Tālava, gan Beverīna. Ausekļa dzejoli "Beverīnas dziedonis" Beverīnā valda Tālivaldis, R. Blaumanim Tālavā — Miervaldis. Fridenbergu Jāņa dzejoli taurētājs kāpj garā priedē, R. Blaumanim *augstākās egles galā*. Atšķirības ir abu taurētāju atbildēs:

*Tēvu zeme dārgāka
Nekā manta, dzīvība.*
(Fridenbergu Jānis)

*Mans zelts ir mana tauta,
Mans gods ir viņas gods,
Kas postidams viņu šauta,
Uz pekli lai rauj to jods!*
(Rūdolfs Blaumanis)

R. Blaumaņa dzejoli īpaši tautiski un sirsnīgi rādīta varoņa apglabāšana — liesmas ir svaidītas, sārta vieta tiek kaisīta dzintara gabaliem, episkajā skatā apvienojas raudas un slavas dziesmas.

R. Blaumaņa "Tālavas taurētāja" tapšanas laikā — 1902. gadā Aspazija saraksta dzejoļus "Pasaciņa", J. Poruks "Vienu šausmīgu dziesmu", Rainis "Zeltītās lapas", "Vienīgā zvaigzne" u. c. Tieši dzejas konteksts norāda uz R. Blaumaņa dzejoļa parodisko raksturu — idealizētā senatnes vienotība, kad vienotības vairs nav, varoņa likteņa skaidrais zīmējums un viengabalainība pret 20. gadsimta vientuļo, sašķelto cilvēku. Zaudējot laikmeta kontekstu, "Tālavas taurētājs" 20 gadus pēc tautiskā romantisma laikmeta kļūst par spilgtāko tautiskā romantisma dzejoli latviešu literatūrā — te rādīti senlatviešu varoņi, idealizēta senatne, piesaukti dievi, notikusi varoņa saplūšana ar tautu, ir tiešs varoņa, tautas un goda saistījums, dzejoļa autors pārvērties par objektīvu un tautiskas jūsmas pārņemtu stāstītāju.

R. Blaumaņa humoristiski satīrisko dzeju lasot, vienmēr rodas jautājums, cik liela loma tās radīšanā ir pašam autoram un cik liela izdevumam, kurā viņš strādāja. Ne velti R. Blaumaņa nozīmīgākie pseidonīmi ir atšķirīgi: "Mājas Viesa Mēnešrakstā" nodaļā "Zobgala paspārnē" — Zobgals, Zodgals, "Pēterburgas Avižu" nodaļā "Purva malā" — Grāvracis, laikrakstā "Latvija" — Puliers. Pseidonīmu maiņa nav saistīta tikai ar izdevuma maiņu, bet arī ar dzejoļu tēmu, satīrisko paņēmieni maiņu.

Strādājot P. Zāliša izdevumos "Mājas Viesa Mēnešraksts" un "Dienas Lapa" (1896—1901), R. Blaumaņa dzejoļos dominē divas pamattēmas — sava laika literāro strāvojumu kritika un angļubūru karš. Jāatzīst, ka Dienvidāfrikas motīvi saista abas šīs tēmas. Dzejoļu "Ozoli Baltijā", "Pie hotentotiem", "Hotentotu ubagu gaudas" centrā ir ironija par tautiskā romantisma epigoņu un naturālisma programmām, saukļiem un kalpošanu tautai. Dzejoļos "Nedziedējama kaite", "Neatzītas dzejnieces lūgšana", "Nelaimīgas mīlestības alegoristiem" — jauno autoru vēlme dzejot un publicēties. Arī literatūrai veltītajos dzejoļos iezīmējas R. Blaumaņa šī perioda iemīļotie Āfrikas tēli — hotentoti, dromedāri un kaferi. Kas tad tie ir? Hotentoti ir Dienvidāfrikas pamatiedzīvotāji — tauta, kas dzīvo Namībijas ziemeļrietumos, vidienē un dienvidos, daļēji arī Dienvidāfrikas Republikā. Kaferi, kafri, arī amakosi ir tauta, kas dzīvo Dienvidāfrikas Republikā, dromedāri — vienkuprainie kamieļi. Plašs svešvārdu, arī vācu, krievu vārdu tiešas transkripcijas izmantojums latviešu valodā ir viens no komiskā veidošanas līdzekļiem R. Blaumaņa dzejā. Otrā pamattēma — angļubūru karš ir aktuāla tā laika presē un politikā. P. Zāliša izdevumos attieksme pret angļiem un Lielbritānijas politiku ir rezervēta — pasaules tirgos tā ir konkurence, bet preses izdevumi ar populāriem kara aprakstiem pelna sev naudu. R. Blaumaņa dzejā attiecības starp angļiem un būriem (holandiešu, vācu, franču pēctečiem) tēlotas kā mazas tautas pretošanās lielajai impērijai. Dzejoļos "Čemberlen! Čemberlen!", "Būrs ar pletizeri", "Džona Bula uzvaras gājiens pa Dienvidusāfriku" tēloti angļubūru kara (1899—1902) dažādi notikumi. Zināšanas par karu R. Blaumanis smeļas savas redakcijas izdevuma rakstos. Dažbrīd dzejoli var saprast, tikai siki zinot kara norises. Piemēram, būriem bija veicies labāk kalnu cīņās, un R. Blaumanis raksta:

*Bet šie [būri] dod tam pa segu nu,
Met cilpu tam ap degunu,
Stiep to uz klinšu kubla,
Nu rāpu resnais kulcenē!
Drīz kalnā, drīzi pakalnē
Tek viņa asins sula!*

R. Blaumaņa pieminētās vietas un fakti (Glenko, Ladismina, ģenerālis Veits u. c.) viegli atrodami to dienu avīzēs. Jāatzīst, ka R. Blaumanis visvairāk ir vilinājis svešo vārdu dīvainība un pievilcība. Dzejoļos viz kaferi, bečuāņi, Sudāna, Fašeta, Bramaputra, Meneliks, un izveidojas savdabīgs satīrisks paņēmieni.

Tāpat dzejoļos vairākkārt pieminēts Čemberlens. Jozefs Čemberlens bija Lielbritānijas koloniju ministrs (1895—1903) un aktīvākais angļu politikas īstenotājs Āfrikā. Dzejoļos par angļu-būru karu parādās arī Džona Bula vārds. Džons Buls ir angļa un angļu tautas personifikācija, kas pirmoreiz lietota Anglijā 1712. gadā. Pēc 1905. gada R. Blaumaņa dzejā parādās Miķelis, arī lielais un mazais Miķelis, kas ir vācu tautas personifikācija, lietota arī H. Heines dzejā.

Spēju ikdienas notikumu atbalsis izmantot savos dzejoļos R. Blaumanis saglabā visā dzīves laikā, tāpēc arī viņu labprāt grib redzēt avīžu pastāvīgo līdzstrādnieku vidū.

P. Zālītes izdevumos R. Blaumanis kā humorists rūpējas par latviešu literatūras attīstību, tēlojot parādības, bet neminot personības vārdā, kā arī atsaucas uz politiskiem notikumiem. Viņa dzeja atbilst P. Zālītes izdevumu kulturālajam un izvairīgajam stilam.

Situācija mainās, kad R. Blaumanis sāk strādāt "Pēterburgas Avīzēs". O. Rāviņa izdevums nejūtas saistīts ar Rīgas publiku, ir brīvs no cenzūras un atrodas opozīcijā visiem pārējiem izdevumiem. Šajā laikā iesākās R. Blaumaņa vēšanās pret konkrētām personām. Jāatzīst, ka, neraugoties uz dzejoļu daudzumu, R. Blaumaņa dzejā aizskarto personu loks nav liels, toties ir pastāvīgs. "Pēterburgas Avīžu" laikā tie ir Pēteris Zālīte, Andrejs Kundrats, Puriņu Klāvs, Roberts Knoke, Fallijs un Kārlis Jēkabsons. Ja kāds cilvēks krietni par upuri R. Blaumaņa satīrai (ne humoram), tad tas tur paliek uz visiem laikiem. Arī dzīvē R. Blaumaņa attieksme pret saviem draugiem ir tāda pati — kad A. Niedra, E. Melngailis, A. Būmanis zaudē cieņu viņa acīs, neviena norma vārda par viņiem R. Blaumanis vairs nav teicis.

Kad 1901. gadā R. Blaumanis, atstājis P. Zālītes vadītos izdevumus, pāriet strādāt "Pēterburgas Avīzēs", sākas abu pušu

regulāri savstarpēji uzbrukumi, pie tam sācējs ir R. Blaumanis. Jau "Pēterburgas Avīžu" paraugnumurā ievietots R. Blaumaņa dzelolis "Nav ko bēdāt!":

*Stutēts no Liesmas un Latas,
Un no Sofijas ar,
Redaktors nākotnē skatās
Droši viņš darīt to var.*

*Dzejos jaunkundzes smukās,
Pantus kā lietin lies.
Filozofs atkal tos drukās,
Šepte, kā gājuse, ies.*

Dzejoļa melnraksts precīzi atsedz, ka ar redaktoru un filozofu domāts P. Zālīte, ar Latu un Sofiju — Birznieku Latīņa un Sofija.

P. Zālīte saukts gan par redaktoru, gan filozofu, dakteri, tāpat minēts, ka viņš rentē muižu, lepojas ar filozofa izglītību, nevar beigt studijas Pēterburgā, nespēj vadīt "Dienas Lapu", jauc latviešu vienprātību un pakļaujas sievai:

*Un vienprātība izjūk, un pretinieks gaviļēt var,
Tas dzied sev slavas dziesmas un dakterkungam ar,
Un madāma uz bodi iet, priekā kUSDama,
Pirkt sarkana plīša kleitu un nes to tUSDama.
Un plīša kleitas vietā tik parķis palicis,
Un smago frazu maisu drīz žīds būs aiznesis.
Un daktera vairs neteiks nedz dziesma, ne ar stāsts,
Viņš Jēkabmiesta rentnieks. Šāds vēlētāju lāsts.*

Laikraksts "Dienas Lapa", protams, atbild R. Blaumanim:

Rd. Bl., nemeklējiet savu mūzu vēja mātes ledainos brunčos, nemeklējat to plīša kleitās, kad dzelzs roka Jūs saplacina, meklējat to labāk pazudušā dēla uzvalkā. — Kamēr izlīdzinoša taisnība nebūs apspīdējuse Jūsu sirdī, Jūs arī sfinksas mīklu neuzminēsāt, drīzāk sfinksa Jūs apēdīs.

"Dienas Lapas" vēstulē ir atsauces uz R. Blaumaņa dzejoļiem "Salā" un "Vienas dziesmas gribētos". Laikraksta atbildes rakstniekam ir arī nepārtrauktās sliktās atsauksmes par lugu "Skroder-

dienas Silmačos". To peļ gan J. Asars, gan "vienkārši lauku skatītāji", ievietots pat īpašs "Židiņu dialogs, attiecoties uz Rīgas Latviešu teātrī izrādīto "slaveno" lielo dziedāšanas lugu "Skroderdienas Silmačos"".

Otrs, gan ne tik populārs, R. Blaumaņa satīras objekts ir Kundratu Andrejs ("Kundratu Andrejam...", "Mūsu orfeji"), viņš pieminēts arī vēstulē "Kas līdzēja Kundratu Andrejam, ka tas daudz gadu no vietas "Balsī" vai katrā numurā vaidēja?" (vēstule L. Laicenam 1904. gada 17. oktobrī). Savukārt Rūdolfis Knoke dzejolī "Vajātais dzejnieks jeb daudz ienaidnieku, daudz goda" izsmiets par daudzpusīgo, ne sevišķi talantīgo darbību, īpaši lugu "Alūksnes skaistule", un vēlmi tikt pieminētam Konversācijas vārdnīcā. Fallijam veltīti dzejoli "Es" (1902), "FallioEgliāde" (publ. 1916. g.), R. Blaumanim nepatīk ne viņa darbi, ne raksturs (līdzīgi ir arī ar K. Jēkabsonu). Pārspilētība, ekstravagance, egocentrisms R. Blaumanim bija pilnīgi nepieņemamas īpašības:

*Mūza, tu sniedzi man vaiņagu,
Bet es to metu pie kāķa!
Es labāk jums žūkšņus taisīšu
No apgāztā žagaru blāķa.*

*Nu sukas no vīra pa muguru līs,
Kas darbu sev gudri ir dalījis!
Viens bullēns ko nespēj, to padaris trīs:
Mužiks, Felikss un Fallijs!*

Te R. Blaumanis aspēlē Fallija uzvārdus un pseidonīmus. Puriņu Klāva un R. Blaumaņa attiecības būtu kāda cita raksta vērtas, bet tieši "Pēterburgas Avīzēs" sākas pret viņu vērsti dzejoli: "Cietri rieksti", "Blikšķis iz kramenīcas". R. Blaumanis vēršas pret Puriņu Klāvu gan kā pret "Baltijas Vēstneša" līdzstrādnieku, gan dramaturgu, gan aforismu dzejnieku, viņš nepieņem Puriņu Klāva lugu pamatideju — latviešu un baltvācu savstarpējās satiecības sludināšanu.

Nodaļās "Purva malā" R. Blaumanis publicē arī pirmās politiskās satīras "Pa deičiski", "Lēnings". Dzejolī "Pa deičiski" R. Blaumanis izmanto Rīgas vācu un krievu valodas mistrojumu,

kuru mūsdienās izlasīt un iztulkot latviešu valodā ir neiespējami, līdzīgi sarakstītas arī Madam Eiķ un madam Birķ sarunas.

Spilgtākie R. Blaumaņa dzejoļi "Purva malā" ir tie, kuros viņš attēlo ikdienas dzīves sīkumus, — "Labrīts", "Kā šo vasaru pavadījat", te nav jūtami redakciju strīdi, bet prieks par dzīves divainībām, rūpēm un priekiem.

Taču kopumā R. Blaumaņa satīriskā dzeja šai laikā ir tikpat raiba un nevienmērīga kā visas "Pēterburgas Avižu" nodaļas.

No 1906. gada maija līdz 1907. gada 16. jūlijam R. Blaumanis ir laikraksta "Latvija" redaktors, 1906.—1908. gadā viņš vada Literārisko nodaļu ar satīrisko pielikumu "Skaidiena". O. Nonācs "Skaidienu" dēvē par politisko feļetonu. Laikraksts "Latvija" ir Konstitucionāli demokrātiskās partijas avīze, tās redaktors pauž partijas uzskatus. R. Blaumaņa dzejoļi šajā laikā papildina avīzes ievadrakstus un politisko daļu. Tā Krievijā skandaloza bija badacietēju naudas izsaimniekotāju Gurko—Lidvala lieta. Konstitucionāli demokrātiskā partija to visu laiku uzmanīja, kamēr "Rīgas Avīzes" skandālu centās pieklusināt. Vispirms "Latvija" par šo lietu publicē rakstus, tad tā pieminēta R. Blaumaņa dzejoļos. Īpašā uzmanības centrā šajā laikā ir Valsts domes vēlēšanas un sēdes. R. Blaumaņa dzejoļos parādās gan ironiski tverti atgadījumi no domes dzīves, gan īpatnēji deputāti. Tā dzejoļi "Birokrāts un modinātājs" atgādināta situācija, kad 1907. gada 2. (15.) martā otrās Valsts domes laikā īsi pirms sēdes sākuma Taurijas pili iebruka griesti, sadauzot kroņlukturi un salaužot 200 sēdekļus. Šis notikums bija aprakstīts visās avīzēs. R. Blaumaņa dzejoļi "Kruševans" savukārt tēlots II Valsts domes deputāts, Krievu tautas savienības dibinātājs, antisemīts, ar kuru gribēja sadarboties daļa no baltvāciešiem. Kruševans bija pazīstams savu garo ūsu un ekstravagantās uzvedības dēļ. Politiskajos komentāros Kruševana darbība tika analizēta nopietni, bet R. Blaumanis šo deputātu padarīja komisku.

Laikraksta uzmanības centrā, protams, bija Latvijas dzīve. Šajā laikā R. Blaumaņa dzejā parādās atsaucis uz konkrētiem notikumiem atbilstoši laikraksta "Latvija" politiskajai ievirzei. Tā aktuāla ir vērsšanās pret dažādiem baltvāciešu centieniem nostiprināt savu

stāvokli pēc 1905. gada revolūcijas. Dzejolī "Lielais Miķelis un mazie Miķeļi jeb par velti mēģināts" izsmieta vāciešu vēlme ar kolonistu palīdzību padarīt Kurzemi vāciskāku. Dzejolī "Bazars Maldus miestīnā" savukārt rādīts mēģinājums vienoties vācu tautības dažādiem sociālajiem slāņiem. Pret visiem šiem mēģinājumiem laikraksts "Latvija" izturas noraidoši. Daudzi raksti un arī R. Blaumaņa dzejolī aizstāv latviešu valodas lietojumu skolā un pauž bažas par skolotāju sastāvu (daudzi skolotāji bija nošauti vai emigrējuši), piemēram, "Čučī, guli, lāča bērns". Aktuāls bija jautājums par lauku mācītāju vēlēšanu kārtību, R. Blaumanis līdz ar avīzi uzskatīja, ka zemnieki paši var vēlē savus mācītājus ("Dziesma par patronātu"). Protams, visaktuālākais bija jautājums par vēlēšanām, arī tās rādītas pielikumā "Skaidiena". Šī perioda dzejoļos R. Blaumanis neizsmej personības, bet viņu aizstāvētos uzskatus, pauž noteiktu politisku pārliecību. Strādājot laikrakstā "Latvija", R. Blaumanis saraksta ļoti maz dzejoļu, kas humoristiski skatītu ikdienu. Humoristiski satīrisko dzeju nevar aplūkot ārpus laikraksta "Latvija" politiskā virziena.

R. Blaumaņa humoristiski satīriskā dzeja, sadaloties trīs posmos, rāda avīžu tendences, politisko ievirzi. Bet viņa spēks ir lauku un ikdienas pilsētas dzīves tēlojumā, politiskā ziņā viņš pauž zemniecības aizstāvību, baltvāciešu tiesību ierobežošanu, latviešu valodas nostiprināšanos, aizstāv 1905. gada revolūcijas upurus.

VELTA KNOSPE

LATVIJAS RAKSTNIEKI UN "PROMETEJS"

(A. Upīts, E. Birznieks-Upītis, P. Rozītis,
J. Jaunsudrabiņš, A. Kurcijs)

Piecu Latvijas rakstnieku septiņas vēstules. No 1936. gada 3. marta līdz 1937. gada 12. janvārim. Tātad saistītas ar Maskavas "Prometeja" izdevējdarbību viena gada laikā un daļēji arī turpmākiem plāniem. Šo vēstuļu oriģināli laikam gan gājuši zudībā reizē ar "Prometeja" arhīva lielum lielo daļu. Un nez vai autori glabāja šo vēstuļu uzmetumus.

Bet saglabājušās vēstuļu kopijas.¹ Kur? Kominternes latviešu sekcijas arhīva fondos. Kāpēc tur? Un vispār — kāpēc?

Atbilde rodama šīs ietekmīgās organizācijas (Kominternes) un "Prometeja" vēsturē, kā arī abu to nebūt ne vienkāršajās savstarpējās attiecībās, kas sākušas saasināties trīsdesmito gadu vidū.

"Prometejs" — tā bija unikāla biedrība, droši vien parasta tās dibināšanas laikā 20. gados, t. s. nepa (jaunās ekonomiskās politikas) apstākļos, bet gluži neiederīga vēlākajā padomju plānveida ekonomiskajā situācijā 30. gadu vidū. Kāpēc tā varēja saglabāties un pastāvēt? No Maskavas padomes pakļautības tā jau kopš 1929. gada atradās Tautas Komisāru Padomes pārziņā. Un tas nozīmēja ļoti daudz, jo "Prometeja" goda priekšsēdētājs bija Jānis Rudzutaks (1887—1938), 1935. gadā arī TKP priekšsēdētāja vietnieks. Savukārt valdes priekšsēdētājs bija Jūlijs Daniševskis (1884—1938) — vadošs Mežu komisariāta darbinieks.² Bet viens no "Prometeja" biedriem — Vilis Knoriņš (1890—1938) — tobrīd VK(b)P CK Aģitācijas un propagandas nodaļas vadītāja vietnieks. Varena aizmugure! (Varena — kamēr bija pie varas...) Praktiskā "Prometeja" vadība bija direktora rīkotāja Friča Bernovska (1889—1938) rokās.

Līdzīga situācija bija Krievijas latviešu rakstnieku organizācijā: priekšsēdētājs gan Roberts Eidemanis (1895—1937), faktiskais vadītājs — Pauls Viksne (1894—1938).

Dibināta 1923. gadā, kooperatīvā kultūrizglītības biedrība "Prometejs" veiksmīgi bija atradusi izdevīgu kancelejas un kultūrpreču ražošanas nišu. Tai nebija vajadzīgas plašas telpas un sarežģīta tehnoloģija, toties šie ražojumi un tirdzniecība ar tiem deva labus ienākumus. Trīsdesmito gadu vidū "Prometejam" piederēja piecas nelielas fabrikas, divas darbnīcas, sava tipogrāfija, vairāki kancelejas preču veikali, divas grāmatnīcas. Bija arī pašu uzceltais nams Smoļenskas bulvārī un divas vasarnīcas. Tā nu biedrība varēja finansēt latviešu teātrus, izdot žurnālus un laikrakstus, mācību grāmatas un daļi literatūru, piešķirt pabalstus un apmaksāt radošus komandējumus rakstniekiem, rīkot seminārus un kursus lauku speciālistiem, kultūras darbiniekiem, kā arī jaunajiem literātiem un korespondentiem.

Tomēr jau 30. gadu vidū parādījās biedrības likvidēšanas draudi. Tad diezgan divdomīga, varbūt pareizāk būtu sacīt — divkosīga izrādījās Kominternes latviešu sekcijas attieksme. Oficiālais sekcijas vadītājs gan skaitījās Jānis Krūmiņš (Pilāts) (1894—1938), tomēr visu melno darbu — melno tiešā un pārnestā nozīmē — savās rokās ilgāku laiku bija pārņēmis vietnieks, kurš pats istā vārda vietā bija pieņēmis citu, visai zīmīgu — Salna. Šis Rūdolfs Salna (1892—1942?) tad nu vienpersoniski daudz ko izlēmis, sarakstījis gan ar Kominternes vadību un atsevišķiem tās vadošiem darbiniekiem, gan MOPR'u ("Sarkanā palīdzība") un, protams, arī ar drošības orgānu pārstāvjiem.

Tā nu J. Krūmiņš (Pilāts) ar "Prometeja" aizstāvības materiāliem devies pie minētajām augstajām amatpersonām, savukārt R. Salna vācis "kompromitējošus" materiālus gan par direktoru F. Bernovski, gan citiem prometejiešiem, to skaitā pat par vietējo partijas komiteju. Par to pats Salna atstājis ar savu roku rakstītas liecības...

Piemēram, 1936. gada 12. septembrī R. Salna aicināts uz partijas komitejas un valdes partijas grupas kopīgu sēdi, jo 22. augustā viņš teicis, nemotivējot pārmetumus ne ar vienu konkrētu faktu, ka

“Prometejā” nav tādas vadības, kura būtu spējīga nodrošināt pareizas partijas līnijas izvešanu, un, ja šinī ziņā neizdošoties neko grozīt, tad [...] būšot daudz labāk, ja “Prometejs” tikšot likvidēts”³.

Tad nu R. Salna sastādījis veselu sarakstu, kurā uzskaitīti konkrēti fakti — pavisam 19 “Prometeja” un partijas komitejas “grēki”.⁴

Uz citas lapas izklāstīta kāda vēlāka telefona saruna ar J. Daniševski. Tas izlicies Salnu nepazīstam, nācies trīs reizes atkārtot, kas zvana. Un uz pārmetumu, kāpēc kāds valdes lēmums nav saskaņots ar sekciju, J. Daniševskis atcirtis: “Jums jau pašiem sava CK, mums atkal sava.” Un vēl piebildis, ka par šādas saskaņošanas nepieciešamību pirmo reizi dzirdot.⁵

Šādu saspīlētu attiecību dēļ laikam tika pieprasīti gan “Prometeja” tālaika darbības pārskati, gan citi dokumenti, to skaitā arī sarakste ar Latvijas rakstniekiem. Varbūt cerot arī tajā kaut ko nosodāmu atrast...

Bija jau vēl arī citas — klajākas vai slēptākas — pretišķības. Un pat konflikti. Piemēram, starp Maskavas un Ļeņingradas literatūr-kritiķiem, kaut vai Andreja Upīša un Andreja Kurcija novērtējumā. Tāpat ar partijas mākslīgi izveidoto Latvijas revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienību, kas jutās aizvainota, ka “Prometejs” nepublicē tās biedru darbus un apvienību pietiekami neatbalsta.

Tāda īsumā bija situācija Maskavā tajā laikā, kad pieci Latvijas rakstnieki nosūtīja septiņas vēstules “Prometeja” izdevniecībai. Tajās daudz konkrētas informācijas, bet ne mazāk interesanti ir salīdzināt, kā šādā nebūt ne personiskā, bet diezgan oficiālā, lietišķā sarakstē izpaužies katra rakstnieka izteiksmes stils, mentalitāte, raksturs.

Nez vai, piemēram, Andrejs Upīts varētu vēstuli beigt ar teikumu: “Mīļas labdienas no Daugavas krastiem!” — kā to darījis J. Jaunsudrabiņš. A. Upīša stilā neiederētos arī šādi vārdi: “Sirsnīgs sveiciens visiem tautiešiem, kas tālumā nav aizmirsuši mīļo un dārgo bērnu dienu valodu un vēl tagad lasa latviešu grāmatas.” Bet nav jāšaubās, ka tā varētu sacīt E. Birznieks-Upītis.

Tikai divas vēstules no septiņām adresētas konkrētai personai — "Prometeja" neperiodisko izdevumu nodaļas vadītājam Jānim Hermanim (1884—1938), pārējās — biedrībai vispār. Vēstulēs skartos jautājumus var iedalīt vairākās tematiskās grupās.

Pirmais šādu jautājumu loks — par jau izdotajām grāmatām, ieskaitot arī to vērtējumu.

Pāvils Rozītis cienītajam J. Hermaņa kungam raksta:

"Pateicos par "Сепџа" eksemplāru. Ārējais ietērps tiešām jauks un sagādā acij prieku. Var redzēt, ka V. Samsonovs labs mākslinieks. Papīrs grāmatai varēja būt labāks, kaut gan arī tagad nav peļams. Kopiespaids no grāmatas ļoti labs."

Tomēr rakstnieks neiztiek arī bez kritiskām piezīmēm: "Tad par tiem krieviskajiem uzrakstiem otrajā lappusē. Man domāt, vajadzēja Павел, bet ne Павел, jo franču Жан taču nepārtaisa par Иван un tā tālāk."

Vēstule par stāstu krājuma "Cilvēcīgie lopi" izdošanu Andrejam Kurcijam pienākusi ātrāk nekā autora eksemplāri, tāpēc "par tiem pagaidām nekā nevaru sacīt".

Līdzīgi arī Andrejs Upītis: "Jūsu vēstuli saņēmu — "Jāņa Robežnieka pārnākšanu" vēl ne, bet katrā ziņā to dabūšu šinīs dienās, pēc tam Jums rakstīšu, ja būs kas sakāms sakarā ar pārdrūkājumu."

Šī ir vienīgā šajā arhīva fondā saglabājusies A. Upīša vēstule, kaut gan toreiz rakstnieka sadarbība ar "Prometeju" bija visai plaša.

J. Jaunsudrabiņš 1936. gadā bija mainījis dzīvesvietu un bažījās, ka grāmatu sūtījums varētu būt noklīdis. "'Baltās grāmatas" latgaļu izdevuma neesmu saņēmis, kaut gan sakāties izsūtījuši. Es gan lūgtu sūtījumu atkārtot. Vienu eksemplāru vai divi, ne vairāk. Kad būs gatava "Aija"?"

E. Birznieks-Upītis vēstuli "Prometejam" rakstījis novembra otrajā pusē: "Patlaban saņēmu Jūsu sen izsūtītos 10 autora eksemplārus. Ļoti pateicos visiem, visiem, kas veicinājuši šo mana darba parādīšanos klajā. Sevišķs paldies kritiķim Dermaņa kungam par izjusto un silto ievadu, kura dēļ gan grāmatas saņemšana uz laicīgu aizkavējās."

Sen izsūtīta... Bet uz laiciņu aizkavējusies...

Varētu domāt, ka modrajām acīm, kas pārbaudīja pasta sūtījumu, aizdomīgs varēja būt tikai Dermaņa uzvārds vien. Taču palasīsim, ko tad "Dermaņa kungs" izjustajā un siltajā ievadā rakstījis:

".. Arī viss te jau iepriekš apcerētais viņa [t. i., E. Birznieka-Upīša. — *Aut.*] daiļdarbu sociālais raksturs un virziens liecina, ka [tālākais izcelts ar retinātiem burtiem. — *Aut.*] Birznieks-Upītis kā rakstnieks ir tuvs strādnieku šķīrai un tāpēc pieder latviešu darba tautai. Tāpēc viņš pieder arī mums ZPRS latvju darbaļaudīm.." — un mazliet tālāk vēl šādi vārdi: "Gribu tomēr izteikt cerību, ka šis ļoti īpatnējais rakstnieks atradīs vēl ceļu no jauna sniegt vismaz dažus vērtīgus ražojumus latviešu darba ļaudīm, ņemot vielu no Latvijas tagadnes."⁶

Protams, šāda ievada dēļ E. Birzniekam-Upītim droši vien nācās iet un skaidroties, vai tikai viņš, tajos gados apklusis, patiešām neraksta kaut ko ķecerīgu "no Latvijas tagadnes"...

Viss labi beidzies, grāmatas saņemtas, rakstnieks it kā neko nepārmet... Jo viņš sava veida kritiku pratis paslēpt pateicības vārdos...

Otrs vēstulēs atspoguļotais temats — nākotnes ieceres. Gan atsaukšanās "Prometeja" ierosinājumiem, gan pašu rakstnieku piedāvājumi un vēlmes.

Otrajā, maija vidū izsūtītajā vēstulē A. Kurcijs raksta:

"Sakarā ar Jūsu uzaicinājumu nosūtu šeit klāt pielikto dzeju izlasi, kuru varat pārkārtot, eventuāli saīsināt, ja tas izrādītos par vajadzīgu."

Striktu prasību vēstulē nav, vienīgi vēlmes: ".. Rakstības veidu (vai strofu sākt ar mazo vai lielo burtu, kā arī ortogrāfiju) jūs noņemsat paši [...] Lūdzu piegriezt vajadzīgo vērību, lai nebūtu drukas kļūdu. Dzejām arī papīrs un iesējums vēlams pēc iespējas, labāks."

"Gadījumā, ja Jūs vispār esat paredzējuši kādu ievadu, lūdzu griezties pie b. R. Pelšes. Ceru, ka viņš šo darbu nenoraidīs."

R. Pelše patiešām to nebija noraidījis. Savukārt A. Kurcijam nevarēja rasties sarežģījumi ar autoreksemplāru saņemšanu, jo atšķi-

ribā no Dermaņa kunga biedrs Pelše vērtējumam bija atradis gluži citādus vārdus:

"A. Kurcijs ir viens no tiem godīgiem inteligentiem, kuri spēj domāt dziļi patstāvīgi un droši. Tāpēc Andreja Kurcija dzeja, tērpta spilgtā formā, mums tuva, kā dzejnieka dvēseles lielu sāpju un varenu cerību vēstījums."⁷

Re, nu! Bet pirms gadiem taču kā A. Kurcijs, tā vēl vairāk A. Upīts tika apsaukāti gan par sociālfašistiem, gan citādos nelāgos vārdos... Tiesa gan, to jau nedarija R. Pelše, bet kāds cits kritiķis — P. Viksne, vēl arī citi. Nu tiem vajadzēja klusēt un pieciest vēl nesen populgotu rakstnieku atzišanu.

J. Jaunsudrabiņam nācās atvainoties, ka vasaras klejotumu dēļ nokavējies "tepat veselu mēnesi". Bet nu "puslīdz norikojies atkal ziemas mītnē" un domājot sākt strādāt.

"Pirmais darbs tad arī bij — izskatīt "Aiju" cauri, ko saņemsiet reizē ar šo vēstuli kā ierakstītu sūtījumu. Es neko negrozīju, izņemot vārdus "kurš" un "kas", "bij" un "bija". Pēdējais ir grozīts tikai valodas ritma dēļ." Vēl šajā vēstulē ir šādas rindas: "Es nezinu, kā tulkot tādu teikumu no Jūsu vēstules: "Tāpat gribētos zināt Jūsu domas par mūsu ierosinājumu uz jauniem darbiem un lugām..." Vai nebūs kāda vēstule ceļā pazudusi? Vai Jums ir pazīstama mana traģikomēdija "Invalids un Ralla"? Es varētu likt to nosūtīt."

Par šo lāgā neizprasto acīmredzot viss noskaidrots, jo jau pēc pāris mēnešiem J. Jaunsudrabiņš nākamajā vēstulē atbild stingri un noteikti: "Rakstīt kaut ko speciēli "Prometejam" gan nebūs iespējams. Jūs sapratīsiet, ka pirmās tiesības uz manu darbu taču pieder tai zemei, kurā dzīvoju."

P. Rozītis savas vēstules beigās it kā starp citu bija rakstījis: "Pie gadījuma nosūtīšu Jums savu jauniznākušo romānu "Valmieras puikas"."

Šie vārdi rakstīti 1936. gada 22. novembrī. Pagāja kāds laiciņš, līdz vēstule nonāca Maskavā un tad no turienes — atbilde. Tad vēl — kamēr "Valmieras puikas" saņēma "Prometejā". Apbrīnas vērtā ir maskaviešu operativitāte: 20. aprīlī romāns parakstīts salikšanai un jau 7. jūnijā — iespiešanai. Rakstnieks šo savas

grāmatas izdevumu vairs nesagaidīja. Un "Valmieras puikas", iespējams, bija ja ne pats pēdējais, tad viens no pēdējiem "Prometeja" izdevumiem. Varbūt, jūtot tuvojamies likvidēšanas brīdi, prometejieši centās izdevējdarbību īpaši steidzināt.

Par turpmāko sadarbību nopietni domājis arī A. Upīts: "Ja esat nodomājuši izdot manu noveļu krājumu, tad varētu ieteikt šādu kopojumu, kas, pēc manām domām, noderētu arī tulkojumam krievu valodā (ja tāds būtu paredzēts)."

Seko sacerējumu uzskaitījums — no krājumiem "Metamorfoses", "Stāsti par mācītājiem" un "Kailā dzīvība". Vēl arī piebilde: "Man nav nekas pretī, ja krājuma titulam ņem arī kādas atsevišķas noveles virsrakstu — tikai tad šai novelei jāstāv krājuma pirmajā vietā.

Jaunu darbu, kas Jums noderētu, man patlaban nav. Šinīs dienās iznāks Tolstoja "Pētera Pirmā" otrais sējums Oļģerta Kurmja tulkojumā [tāds tajos gados bija A. Upīša pseidonīms. — *Aut.*], to nosūtīšu Jums ieskatam."

Vēl kāds vēstulēs skartais jautājums — par honorāriem. Ne A. Kurcijs, ne E. Birznieks-Upītis par to nemin ne vārda. Viskategoriskākais ir P. Rozītis: "Savā 1935. gada 15. novembra vēstulē par "Cepļa" izdošanu Jūs man rakstījāt: "Par darbu maksāsim attiecīgu honorāru, izejot no še pieņemtajām normām, 400—500 rubļu par autora drukas loksni." Vai Jūs tagad nebūtu tik laipni un neatsūtītu man izdevniecības vārdā aprēķinu, cik man pienākas par "Cepli", un vai tā nauda izdevniecībā glabājas uz mana konta, cik ilgi viņa skaitīsies manā rīcībā, un vai varu cedēt tiesības citai personai saņemt."

Un mazliet tālāk: "Vispār tas honorāra jautājums tagadējā veidā ir sāpīgs, ja viņš paliek nenokārtots. Tas arī šķērslis tam, ka nevaru sekmīgi nodoties nodomātajām turpmākajām daļām. Tādas pašas neskaidrības dēļ man taču gājis zudībā arī gandrīz viss honorārs par "Cepļa" krievisko tulkojumu."

Visai interesants izrādās A. Upīša honorāru ceļš: "No Nujorkas saņēmu vēstuli, ka izsūtījuši man vēl 50 dolārus honorāra uz "Ziemeļu vēja" pārdrūkšanas konta. Naudas pārvedumi no turienes līdz mums nāk apmēram 2 mēnešus."

J. Jaunsudrabiņš otrajā vēstulē raksta tā: "Visubeidzot lūdzu no honorāra konta aizsūtīt divsimts (200) rubļus E. O. Seļivanovai Voronežā, kā reiz jau sūtījāt."

Runa varēja būt par "Baltās grāmatas" latgalisko izdevumu. Tajā gan tikai 27 tēlojumi (latviskajā, agrāk izdotajā — 51). Abas grāmatas iznāca ar paša J. Jaunsudrabiņa ilustrācijām. Daudz tas vai maz — 200 rubļi, ko rakstnieks vēlējis uz Voronežu sūtīt? Salīdzinājumam: Eduards Salenieks (1900—1977), "Komunāru Cīņas" literārais līdzstrādnieks, toreiz mēnesī pelnīja 250 rubļus, žurnāla "Celtne" redaktora vietniece Jūlija Janele-Viena (1894—1938) — 350 rubļus.⁸ Bet kas tā tāda — E. Seļivanova?

J. Jaunsudrabiņa novadniece Lūcija Ķuzāne raksta, ka tā bijusi Mildas Ozolas jaunākā māsa, kas juku laikos palikusi Krievijā. Bet Milda — savulaik J. Jaundrabiņam tuvs cilvēks, romānā "Neskaties saulē" viņa attēlota ar māsas Antonijas vārdu.

No L. Ķuzānes raksta:

"Uzzinājusi Mildas nodomu ar Jaunsudrabiņu apprecēties, māsa raksta: "...Vai tu iedomā, kāds būs tavš mūžs pie tik veca vīra? Mēs vēl bijām mazas meitenes, kad *Jaunības tekās* jau lasījām viņa stāstiņus. Vai esi prātu maizē apēdusi?" Naudu voronežiete tomēr nenoraida un raksta, ka 400 rubļus saņēmusi."⁹

J. Jaunsudrabiņš vēstulē arī bija minējis, ka reiz jau lūdzis naudu uz Voronežu sūtīt. Un vēl Milda Ozola stāstījusi, ka viņš no "Aijas" honorāra avansa 800 rubļus atstājis "Prometejam" glabāšanā līdz tam laikam, kad pats aizbrauks ekskursijā uz Padomju Savienību.

Honorāra avanss un ceļojuma plāni — patīkamas lietas. Bet "Aijas" Maskavas izdevumam bijušas arī citādas sekas. No Mildas Ozolas stāstītā Lūcijai Ķuzānei: "Latvijas preses biedrība Jaunsudrabiņu tincina, vai viņš iepriekš zinājis, ka *Prometejs* izdošanai gatavo *Aiju* ar īpašu ievadu, ko sarakstījis sarkanais profesors Pauls Viksne, Jaunsudrabiņš atbild ar stingru nē, taču nepatikšanu tikpat pilna cēpure."

Tincināšanai iemesls bija, jo P. Viksne jau pirmajā ievada rindkopā ne no šā, ne no tā atsācis ierasto ķengāšanos par Latvijas rakstniekiem: "Tagad Latvijā literatūras politiku nosaka tādi

elementi, kuri carisma laikā bija sīki ierēdnīši ar saliektu, protams, gan ļoti lunkanu mugurkaulu — un ne vairāk. Tādi latvju literatūras postītāji un apgānītāji ir visi šie J. Druvas, J. Lapiņi, J. Grīni, A. Grīni, Ed. Virzas u. t. t.”¹⁰

Nodoms aizbraukt uz PSRS J. Jaunsudrabiņam tiešām bijis, par to liecina viņa vēstule:

“Trīsdesmitā decembrī man bija īsta svētku noskaņa, kaut atrados tālu no Jums. [Tad notika rakstniekam veltīts sarīkojums. — *Aut.*] Aizbraukt uz Maskavu neiespēju, jo vēstuli saņēmu tikai pāris dienas pirms mana vakara. [...] Ceru Jūs apciemot uz vasaras, kad būs iekrājies vairāk honorāra. Tad man patiktos aizlaisties arī līdz Kaukāzam, pēc kura aizvien ilgojos.”

Tas — par vēstulēm. Bet kā ar šo piecu rakstnieku darbu izdošanu veicies “Prometejam”?

1935. gadā Maskavā klajā nāca vienīgi A. Upīša “Ziemeļa vējš”, bet 1936. gadā — jau 9 grāmatas, to skaitā A. Upītim trīs. Un krietni īsākā laikā — 1937. gada sešos mēnešos — jau septiņas visiem pieciem minētajiem rakstniekiem.

Tieši tad sākās represiju lavīna. 1937. gada 12. jūnijā nošāva iepriekšējā dienā uz nāvi notiesāto Krievijas latviešu rakstnieku organizācijas vadītāju Robertu Eidemani, un jau jūlijā tika likvidēta biedrība “Prometejs”. Kas zina, cik un kādas latviešu rakstnieku grāmatas iestrēga pusgatavas pie redaktoriem vai tipogrāfijā? Varbūt tur bija A. Upīša noveļu izlase, varbūt P. Rozīša “Skaidas”.

Ja nebūtu bijis 1937. un 1938. gada notikumu, daudzie latvieši, kas tolaik dzīvoja Padomju Savienībā, būtu saņēmuši krietnu skaitu labu daiļliteratūras grāmatu. Bet “Prometejam” bija lemts aiziet bojā tieši tad, kad tā izdevējdarbība sasniedza zenītu. Latvijas rakstnieku grāmatu metiens gan nebija liels — prozas izdevumi pa 2 tūkstošiem, A. Kurcija dzeja un J. Jaunsudrabiņa “Baltās grāmatas” latgaļu izdevums — pa tūkstotim. Un tomēr...

Pusotra gada Krievijas latviešiem bija atvēries logs uz latviešu literatūras bagātībām. Un tad tas aizcirtās — skaļi, smagi un sāpīgi.

PIEZĪMES

- ¹ Sk. vēstules pielikumā.
- ² LVA PA, 240. f., 2. apr., 1109. l., 12. lpp.
- ³ Turpat, 240. f., 2. apr., 1110. l., 20. lpp.
- ⁴ Turpat, 22. lpp.
- ⁵ Turpat, 23. lpp.
- ⁶ *Dermanis V. Birznieka-Upīša stāstu izdevumam // Birznieks-Upīts E. Rakstu izlase.* — Maskava: Prometejs, 1936. — 10.—11. lpp.
- ⁷ *Pelše R. A. Kurcijs savā dzejā // Kurcijs A. Asins vaina.* — Maskava: Prometejs, 1936. — 7. lpp.
- ⁸ LVA PA, 240. f., 2. apr., 1109. l., 1. lpp.
- ⁹ *Ķuzāne L. Māsa Antonija // Neatkarīgā Rīta Avīze, pielikums.* — 1977. — 25. sept. — 12. lpp.
- ¹⁰ *Viksne P. [Priekšvārds] // Jaunsudrabiņš J. Aija.* — Maskava: Prometejs, 1937. — 111. lpp.

PIELIKUMS

Rīgā, 3. III 36.

Izdevniecībai "Prometejs"

Jūsu vēstuli no 23. februāra š. g., kurā Jūs ziņojat par "Cilvēcisko lopu" iespiedumu Jūsu izdevniecībā, saņēmu. Tikai no Jums minētie autora eksemplāri gan vēl nav pienākuši, un tātd par tiem pagaidām nekā nevaru sacīt.

Dzeju izlasi nosūtīšu drīzumā ar nākošo iespējamību. Ja dzejām būtu vajadzīgs kāds ievads, par to gan Jums būtu jā rūpējas pašiem.

Izlietojot gadījumu, griežos pie Jums ar sekošu ierosinājumu. Esmu uzrakstījis kādas 10 loksnes biezu stāstu vai romanu par 1905. gadu. Vai Jums principā iespējamība un griba to iespīest vēl šai gadā? Jūsu domas šai lietā lūdzu paziņot.

Pateicos Jums ļoti par maniem darbiem piegriezto vērību.

Jūs cienīdams,

A. Kurcijs

LVA PA, 240. f., 1. apr., 632. l., 5. lpp.

Rīgā, 20. IV 1936.

E. Hermanim Maskavā,
 "Prometeja" izdevniecībā

Jūsu vēstuli saņēmu — "Jāņa Robežnieka pārnākšanu" vēl nē, bet katrā ziņā to dabūšu šinīs dienās, pēc tam Jums rakstišu, ja būs kas sakams sakarā ar pārdrūkājumu. No Ņujorkas saņēmu vēstuli, ka izsūtījuši man vēl 50 dolārus hon[orāra] uz "Ziemeļu vēja" pārdr[ukāšanas] konta. Naudas pārvedumi no turienes līdz mums nāk apm[ēram] 2 mēnešus.

Ja esat nodomājuši izdot manu noveļu krājumu, tad varētu ieteikt šādu kopoju, kas, pēc manām domām, noderētu arī tulkojumam krievu valodā (ja tāds būtu paredzēts): no krājuma "Metamorfozes" 1) Le Trésor des humbles, 2) Žurdens un Bigonets, 3) Atgriestais, 4) Dr. Mārtiņš un velns. — No "Stāsti par mācītājiem": 1) Stāsts par mācītājiem, 2) Bezdievis, 3) Dieva pirksts, 5) Ēnas mēnesnīcā, 6) Imitatio Christi. No "Kailā dzīvība": (visu, vai pēc izvēles, cik telpas atļauj). Virsrakstu, pēc manām domām, varētu ņemt vai nu "Metamorfozes", vai "Kailā dzīvība". Man nav nekas pretī, ja krājuma titulam ņem arī kādas atsevišķas noveles virsrakstu, — tikai tad šai novelei jāstāv krājuma pirmajā vietā.

Jaunu darbu, kas Jums noderētu, man patlaban nav. Šinīs dienās iznāks Tolstoja "Pētera Pirmā" otrais sējums Oļģerta Kurmjā tulkojumā, to nosūtīšu Jums ieskatam.

Augstscienībā

Andrejs Upīts

LVA PA, 240. f., 1. apr., 632. l., 6. lpp.

Kopija

Braģiskos, 1936. 3/IX
 Caur Lielborni

Sveicināti!

Nu man jāatvainojas, ka tepat veselu mēnesi esmu nokavējis atbildi. Vainīgas tur manas vasaras klejošanas. Tagad esmu jau puslīdz norikojies atkal ziemas mītnē un domāju sākt strādāt. Pirmais darbs tad arī bij — izskatīt

"Aiju" cauri, ko saņemsiet reizē ar šo vēstuli kā ierakstītu sūtījumu. Es neko negrozīju, izņemot vārdus "kurš" un "kas", "bij" un "bija". Pēdējais ir grozīts tikai valodas ritma dēļ. Es nezinu, kā tulkot tādu teikumu no Jūsu vēstules: "Tāpat gribētos zināt Jūsu domas par mūsu ierosinājumu uz jauniem darbiem un lugām..." Vai nebūs kāda vēstule ceļā zudusi? Vai Jums ir pazīstama mana traģikomēdija "Invalids un Ralla"? Es varētu likt to aizsūtīt.

Ļoti pateicos, ka esat paklausījuši manu lūgumu un nolaiduši sūtījumus Seļivanovai, ko viņa arī jau saņēmusi. Gaidu ar nepacietību latgaļu "Balto grāmatu" un tad "Aiju", kad tā būs iespiesta.

Mīļas labdienas no Daugavas krastiem!

Jūsu

J. Jaunsudrabiņš

LVA PA, 240. f., 1. apr., 632. l., 21. lpp.

Kopija

Ļoti god[ātai] Izglītības biedrībai "Prometejs"

Patlaban saņēmu Jūsu sen izsūtītos 10 autora brīveksemplārus. Ļoti pateicos visiem, visiem, kas veicinājuši šo mana darba parādīšanos klajā. Sevišķs paldies kritiķim Dermaņa kungam par izjusto un silto ievadu, kura dēļ gan grāmatas saņemšana uz laiciņu nokavējās.

Miļš paldies arī visiem darba kolēģiem, latvju padomju rakstniekiem, par uzaicinājumu uz 30. novembri, kad nodomājuši manis atcerēties. Garā būšu Jūsu vidū, tomēr personīgi nevarēšu ierasties, jo mans veselības stāvoklis pēdējā laikā ir visai nelabvēlīgs: sākušas tūkt kājas, un pie visniecīgākā uztraukuma sirds sāk galīgi trakot un temperatūra stipri celties: tā, piemēram, pēc Jūsu vēstulju saņemšanas, kad paziņojāt, ka grāmata iznākusi, un kad laipni uzaicinājāt uz jubileju — abas reizes biju nosvīdis pavisam slapjš.

Sirsniņš sveiciens visiem tautiešiem, kas tālumā nav aizmirsuši mīļo un dārgo bērnu dienu valodu un vēl tagad lasa latviešu grāmatas.

Visā cienībā

Jūsu E. Birznieks-Upīts

Rīgā, 20. nov. 1936.

LVA PA, 240. f., 1. apr., 632. l., 23. lpp.

Ļoti cienītai izdevniecībai
"Prometejs" — Maskavā

No visas sirds pateicos par man veltīto uzmanību un godu. Trīsdesmitā decembrī man bija īsta svētku noskaņa, kaut atrados tālu no Jums. Aizbraukt uz Maskavu neiespēju, jo vēstuli saņēmu tikai pāris dienas pirms mana vakara. Vainīgs tas apstākļi, ka esmu pārnācis uz Rīgu dzīvot, bet Jūsu aicinājums bija gājis uz laukiem, uz veco dzīves vietu. Ceru Jūs apciemot uz vasaras, kad būs iekrājies vairāk honorāra. Tad man patiktos aizlaisties arī līdz Kaukāzam, pēc kura aizvien ilgojos. "Baltās grāmatas" latgaļu izdevumu neesmu saņēmis, kaut gan sakāties izsūtījuši. Es gan lūgtu sūtījumu atkārtot. Vienu eksemplāru vai divi, ne vairāk. Kad būs gatava "Aija"? — Rakstīt kaut ko speciēli "Prometejam" gan nebūs iespējams. Jūs sapratīsiet, ka pirmās tiesības uz manu darbu taču pieder tai zemei, kurā dzīvoju. — Sakait daudz paldies Maskavas kollēgām. Lapas ar tik daudziem mīļiem parakstiem man ir dārgākā dāvana, ko varējāt atsūtīt.

Visubeidzot lūdzu no honorāra konta aizsūtīt divsimts (200) rubļus
b. Э. О. Селивановой, ул. 9-го января № 43 кв. 4, Воронеж, kā reiz jau sūtījāt.
Sveicināti

Jūsu J. Jaunsudrabiņš

LVA PA, 240. f., 1. apr., 645. l., 1. lpp.

Cienītais Hermaņa kungs!

Pateicos par "Сепļa" eksemplāru. Ārējais ietērps tiešām jauks un sagādā acij prieku. Var redzēt, ka V. Samsonovs labs mākslinieks. Papīrs grāmatai varēja būt labāks, kaut gan arī tagad nav peļams. Kopiespaids no grāmatas ļoti labs.

Tad par tiem krieviskajiem uzrakstiem 2. lappusē. Man domāt, vajadzēja Павил, bet ne Павел, jo franču Жан taču nepārtaisa par Иван utt. Varbūt vajadzēja arī aizrādīt, ka romānu 1932. gadā Госиздат izdevis krieviski ar virsrakstu "Делец". Tas nu viss varēja tā būt, bet arī tagad var iztikt.

Savā 1935. gada 15. novembra vēstulē par "Сепļa" izdošanu Jūs man rakstījāt: "Par darbu maksāsim attiecīgu honorāru, izejot no šē pieņemtajām normām, 400—500 rub[ju] par autora drukas loksni." Vai Jūs tagad nebūtu tik laipni un neatsūtītu man izdevniecības vārdā aprēķinu, cik man pienākas par

"Cepli", un vai tā nauda izdevniecībā glabājas uz mana konta, cik ilgi viņa skaitīsies manā rīcībā, un vai varu cedēt tiesības citai personai saņemt.

Kādu daļu honorāra varbūt Jums izdotos ieslēgt abu valstu klīringā un pārvest man uz Rīgu. Vispār tas honorāra jautājums tagadējā veidā ir sāpīgs, ja viņš paliek nenokārtots. Tas arī šķērslis tam, ka nevaru sekmīgi nodoties nodomātajām turpmākām daļām. Tādas pašas neskaidrības dēļ man taču gājis zudībā arī gandrīz viss honorārs par "Ceplja" krievisko tulkojumu. Tādēļ ļoti vēlams, ka honorāru izmaksas ziņā būtu kāda noteikta skaidrība, tad varētu arī priecāties par "Skaidu" varbūtējo izdevumu. Pie gadījuma nosūtīšu Jums savu jauniznākušo romānu "Valmieras puikas".

Varbūt atrakstat man arī, kā lasa "Cepli" un kā uzņem. Gaidīšu uz šo vēstuli drīzu atbildi.

Visu labu

Pavils Rozītis

Rīgā, 22. novembrī 1936.

LVP PA, 240. f., 1. apr., 632. l., 24 lpp.

Kopija

Izd[evniecībai] "Prometejs"

Sakarā ar Jūsu uzaicinājumu nosūtu šeit klāt pielikto dzeju izlasi, kuru varat pārkārtot, event[uāli] saīsināt, ja tas izrādītos par vajadzīgu.

Pielieku atsevišķiem dzejoļiem klāt hronoloģiskus datus. Liekas, tie būtu piepaturami. Gadījumā, ja Jūs vispār esat paredzējuši kādu ievadu, lūdzu griezties pie b. R. Pelšes. Ceru, ka viņš šo darbu nenoraidīs.

Rakstības veidu (vai strofu sākt ar mazo vai lielo burtu, kā arī ortogrāfiju) Jūs noteiksāt paši. (Brīvā pantā rakstītās dzejas gan būtu rakstāmas kā līdzšinējos izdevumos.)

Lūdzu piegriezt vajadzīgo vērību, lai nebūtu drukas kļūdu. Dzejām arī papīrs un iesējums vēlams pēc iespējas labāks.

Ar sveicienu

A. Kurcijs

15.V 36.

LVA PA, 240. f., 1. apr., 632. l., 14. lpp.

BENITA SMILKTIŅA

PĀVILS KLĀNS (P. KOVAĻEVSKIS) —
ROMANTISKAIS PRAGMATIĶIS

Trīsdesmitajos gados Pāvilu Klānu pazina galvenokārt kā koncertu dzīves recenzentu, pāris publicētie viņa stāsti palika neievēroti. Jāņa Grīna skubināts, 1940. gada pavasarī, īsi pirms Latvijas okupācijas, izdod savu pirmo stāstu un noveļu krājumu "Pusnakts viesis". Autors, kurš tolaik tuvojas jau trīsdesmit gadu robežai, tomēr piederīgs pašai pēdējai pirmskara literātu paaudzei.

Nedaudz par šo rakstnieku paaudzi kopējā literārās dzīves kontekstā. Trīsdesmito gadu beigās vērojama zināma spēku pārgrupēšanās. Maz vairs to, kas pazīstami kļuva pirms Pirmā pasaules kara. No dzīves šķīrušies A. Brigadere, J. Akuraters, J. Ezeriņš, Rainis un vēl citi. Jau piemirsti arī divdesmito gadu karstie cīņiņi starp "jaunajiem" (zaļvārniesiem, trauksminiekiem) un "vecajiem" (par neglābjami novecojušiem tolaik dēvēja arī K. Skalbi un V. Plūdoni). Zināmās mierizlīguma pozīcijās atgājuši bija arī tā dēvētie pozitīvistu jeb nacionālo ideju, tautiskuma aizstāvji (A. Grīns, J. Medenis, A. Niedra, A. Sprūdžs u.c.) un negatīvistu jeb jaunie nīknie intelektuāļi: A. Eglītis, A. Čaks, E. Ādamsons. Pavisam pieklusuši bija divdesmito gadu kreisie radikāļi. P. Ķikuts, L. Laicens "laimes zemi" centās atrast Padomju Savienībā, A. Upīts savukārt pievērsās senai vēsturei vai arī aprakstīja vājā egocentriņa Oļģerta Kurmjā kataklizmas ("Smaidošā lapa" u.c.).

Un tad pašā trīsdesmito gadu nogalē literārajā dzīvē bez lieka trokšņa, bez deklarācijām un manifestiem ienāk jauna, talantīga rakstnieku kopa, kuru vieno dziļš patriotisms un valstiskuma apziņa. Kā vēlāk rakstījis P. Klāns savā romānā "Kadet, uguni!" —

paaudze, kas izauga pat sakāpināti nacionālā domāšanā un jušanā un gatava bija jebkurā brīdī "uz ežiņas galvu likt".

Starp tolaik jaunajiem jāmin: Jānis Klīdzējs, Uldis Ģermanis, Andrejs Johansons, Velta Toma, Andrejs Eglītis, Irma Grebzde, Ilze Kalnāre, Alfreds Dziļums un arī Pāvils Klāns.

Tā jau ir otrā Latvijas brīvvalsts laikā izaugusi literātu paaudze, ieguvusi labu izglītību, bet kurai diemžēl savā tēvu zemē nebija lemts ilgi uzkavēties. Nosacīti viņus varētu dēvēt par pēdējiem romantiķiem kaujas laukā, jo, tikko ienākuši literatūrā, visi viņi tiešāk vai netiešāk tiek ierauti kara dzirnās.

Tā bija īstena "zudusi paaudze", kura pēc kara visai mokoši un ilgstoši meklēja savu vietu miera laika apstākļos. "Zudušās paaudzes" problemātika spilgtu atainojumu guva jau trimdā rakstītajos G. Janovska ("Pār Trentu kāpj migla", "Sōla"), G. Zariņa ("Trimdas augstā dziesma") un citu romānos, arī dzejā.

Ja stipriem izdevās laikmeta pretišķībās kļūt varbūt vēl stiprākiem, tad vājākie dažkārt arī salūza kā garīgi, tā fiziski. Piemēram var minēt kaut vai divus vārdus: Ilona Leimane un Ilze Kalnāre, kuru spoži sāktā dzīve aprāvās traģiskā vientulībā un gara apsīkumā.

Arī par P. Klāna dzīves gaitām (dzimis 1912. gadā), kas papildinās negaidītiem pavērsieniem, arī kļūmīgiem likločiem, varētu sarakstīt aizraujošu romānu. Jau Pirmā pasaules kara bēgļu ceļos bija izbraucis visu Krieviju un piedzīvojis patiesas šausmas: badu, nāves draudus, tēva nošaušanu. Pēc visiem pēckara smagajiem gadiem tomēr rada iespēju studēt juridiskās zinības un mācīties Kara skolā. Bijis kaislīgs ceļotājs, vienmēr jaunu iespaidu alcējs, kuram allaž šķitis, ka dzīve viņam steidz garām un viņš tajā kaut ko būtisku nokavēs. Apceļojis vai puspasaules un atzinis, ka skaistu vietu zem saules ir daudz, tomēr visu ceļu galā vienmēr redzēja savu tēvu zemi. Un par tās brīvību un neatkarību iestājās konsekvēnti kā rakstnieks, žurnālists, publicists. Nekad nezaudēja cerību piedzīvot tos "žēlastības gadus, kad pār pleciem gulst vectēva Zemgales mājas klusums [...] kad aiz muguras sprakst tepat augušu egļu dzīvā uguns un spalvas ritēšanai ir mājas svētība"¹.

Tomēr atšķirībā no trimdas vairākuma vienmēr apzinājās, ka šis mājupceļš būs ilgstošs un sarežģīts, ne visiem to būs lemts iet. Un tieši tāpēc bija aktīvas darbības un rīcības aizstāvis, jo atzina: "Kamēr tālā nākotne nav kļuvusi par tagadni, ir daudz ko darīt."²

Laikabiedri P. Klānu raksturojuši kā ļoti inteliģentu, erudītu sarunu biedru, kurš vienlīdz lietpratīgi pārzinājis literatūru, mākslu, politiku, bet atturīgu savstarpējās attiecībās. Arī viņš pats ir teicis: ".. es mīlu cilvēkus, bet arī vairošos no viņiem."³ Savas dzīves pēdējos divdesmit gadus dzīvodams Dānijā (miris 1979. gadā), viņš tā arī nerada ciešāku saskarsmi ar tur dzīvojošiem latviešiem, bet daudz labāk iejutās dāņu intelektuāļu (žurnālistu, mākslinieku) sabiedrībā.

Kā Dānijas Ārlietu ministrijas akreditēts žurnālists aktīvi sadarbojās ar dāņu un vācu preses izdevumiem. Sadarbības rezultātā sešdesmitajos gados tika iekļauts dāņu—vācu radio un televīzijas grupas sastāvā un piedalījās gadu ilgā ekspedīcijā pa Āfriku. Tālā, eksotiskā zeme tiek izbraukta krustu šķērsu, un Āfriku P. Klāns atklāj kā brīnumu un pārsteigumu zemi, kas spēj cilvēku savaldzināt un turēt arī mūža gūstā.

Top divas apjomīgas, bagātīgi ilustrētas ceļojumu grāmatas — "Sveicināta, Āfrika" (1963) un "Safari" (1964). Lietišķais izziņas materiāls, reportāžas stils tajās prasmīgi saliedēts ar tēlainu, pārdomu bagātu vēstījumu.

Vācijas perioda korespondence (ar J. Jaunsudrabiņu, K. Pelēci, K. Dziļumu, V. Kārkliņu), tāpat kā rakstītie "pašportreti", ļauj saskatīt visai nevienmērīgas personības veidolu. Ar spēju ātri aizrauties un tikpat spējīgi atsalt, ar tieksmi pēc tuviem, sirsnīgiem kontaktiem un vienlīdz stipru atsvešinātības apziņu. Tai pašā laikā P. Klāns lieliski sevī savienoja latviešiem tipisko pragmatismu jeb sīkstos izdzīvošanas spēju ar romantiķa jūtīgo dvēseli.

Visilgāko draudzību P. Klāns garajos trimdas gados saglabāja ar Austrālijā dzīvojošo literātu un grāmatu izdevēju Arvīdu Plaudī. Abu sarakste divdesmit gadu garumā, kur maz skarts sadzīviskais, nereti atgādina it kā no dienasgrāmatām izrautas lapas. Tik daudz tur personisku pārdzīvojumu, vilšanās, pat izmisuma, pārspriedumu par savu un citu radošo darbu.

Lai arī tik daudzas P. Klāna ieceres nepiepildījās, tomēr allaž bija jaunu plānu kaldinātājs jeb, kā pats izteicās, cēla "gaisa pilis". Pat dzīves vismelnākajos brīžos pratis atrast kaut ko nezūdošu un dvēseli veldzējošu; nekad nezaudēja ticību, ka "prieks par šīs dzīves un šīs zemes lieliskumu atveras tam, kas to meklē"⁴. Pastāvība un harmonija, viņaprāt, valda mākslā, dabā. Tā, piemēram, paceļoties kādreiz sporta lidmašīnā augstu pāri sniegotām kalnu virsotnēm, "„ kur Dievs lika nojaust, ka mīt vēl daudz dziļākos, nesasniedzamos augstumos [..], kur zeme leja atvērās kā grāmata – te varēja pārliecināties, ka glābšanās panteismā ir vienīgā iespēja [..] cilvēkam neatkrīst no reliģijas. Jo Dievs ir dabā un mēs viņā."⁵ Apveltīts vienlaikus ar lielisku dabas izjūtu un prātniecisku garu, viņu daudz nodarbinājuši mūžības un cilvēka esības jautājumi. Tādējādi prasmīgi savienojis intelektuālo un emocionālo uztvērumu.

Izvērstais P. Klāna personības jeb "garīgās struktūras" raksturojums ir mēģinājums pietuvoties, manuprāt, rosinošajai un mūsu literatūrzinātnē samērā reti skartajai psiholoģiskās stilistikas problēmai.

Problēmas būtība – kā stilā atklājās rakstnieka garīgā seja, protams, ja stilu neskatām tikai kā ārējās izteiksmes, bet kā autora būtības, viņa pasaulskatījuma izpausmi.

P. Klāna daiļrade šai ziņā ir pateicīgs pētījuma objekts. Daudz ko no piedzīvotā un pārdzīvotā, pat konkrētus dzīves faktus rakstnieks atklājis savos ļoti autobiogrāfiskajos romānos — "Sirilundas atgriešanās" (1957), "Kadet, uguni!" (1975), "Rūsa". Par pēdējo darbu pēc tā iznākšanas 1954. gadā Anšlavs Eglītis rakstīja, ka tas "pieder labākajam, ko devusi mūsu trimdas literatūra"⁶.

Nekavējoties pie plašas un detalizētas romānu analīzes, tomēr jāatzīst, ka arī šos darbus (tāpat kā stāstus, miniatūras) lielās līnijās vieno motīvs par indivīda vientulību līdzcilvēku vidū, par to atsevišķības sienu, kas neļauj izveidot siltas, atklātas savstarpējās attiecības. Romāna "Sirilundas atgriešanās" centrālais varonis, pēc svešatnības gadiem atgriezies dzimtenē, tā arī nespēj rast ciešākus kontaktus ar senajiem draugiem, iemīļoto sievieti. "„ jūs un es. Vidū ir kāda bezgalība, kurai es netieku pāri. Kāda stikla siena allaž paliek,"⁷ ar patiesu rūgtumu viņš atzīst.

Arī P. Klāna īsprozā ("Pusnakts viesis", 1940; "Sikums", 1942) izjūtama liela vientulība, atšķirtība, arī kāda nebeidzama gaidīšana. Stāstu darbība visbiežāk noris nakts vai miglas aizsegā, kādās puspamestās lauku mājās, kur mīt kāds no visa un visiem atsvešinājies sirmgalvis; citkārt tā ir vētras neaizsargāta zvejnieku būdiņa, kurā vientuļa sieviete kādu cerīgi gaida. Pārsvarā vientuļas, nesaprastas vai arī nedaudz dīvainas dvēseles savas bēdas un pārdzīvojumus uztic nejaušam ceļa gājējam. Tādējādi pēc sava strukturālā zīmējuma visbiežāk tie ir grēksūdzes tipa stāsti.

Grēksūdzes elements, kur cilvēks dažkārt pat visai nesaudzīgi atklāj savu dvēseli, spēcīgs arī romānos, protams, atbilstoši žanra specifikai.

Romānā "Rūsa", kura darbība aptver pēdējo Otrā pasaules kara beigu gadu, skaudros un nežēlīgos apstākļos tiek ierauti trīs atšķirīgi cilvēki ar dažādiem likteņiem. Tomēr šo cilvēku trijotne veido savdabīgu koptēlu, kurā ne tikai daudz no paša autora pieredzētā, bet visai skaidri jaušama saruna ar savu sirdsapziņu. Pati saistošākā ir romāna gaisotne: it kā elektrizēta, ar kādu iekšēju, nenoteiktu gaidu un cerību piepildījumu un tikpat spēju apātiju, posta apjautu.

Emocionālo piesātinājumu, kas ir raksturīgs P. Klāna prozai, veicina ļoti tiešā dabas klātesamība. Daba, tāpat kā vide, neeksistē nekad pati par sevi, bet ir personāža jūtu, domu atbalss. Daba kļūst par poētiskās atmosfēras nesēju. Lasot P. Klāna darbus, vienmēr var izjust, ka autoram tuva un saprotama glezniecība un mūzika, ir laba krāsu un it īpaši — ritma izjūta. Tāpēc arī A. Plaudis, raksturojot P. Klāna miniatūras, tās savulaik salīdzinājis ar krāsu bagātām ērģeļu improvizācijām klusā krēslas stundā, kad mūzikas skaņas atraisa un paceļ no zemes un iešūpo atmiņās, izjūtās, pārdzīvojumos.

P. Klāna miniatūras, kas apkopotas divos krājumos ("Dzimtenes ainavas", 1946; "Greizie Rati", 1949), rakstītas pirmajos, pašam autoram vissmagākajos trimdas gados. Sieva, māksliniece Erna Geistaute, visu P. Klāna grāmatu mākslinieciskā noformētāja un vairāku ceļojumu līdzgaitniece, ilgstoši slimo, jo nepanes Dienvidvācijas sauso klimatu, bet atļauja izbraukt daudzus gadus kavējas.

Tuvākie draugi un līdzgaitnieki cits pēc cita izceļo uz Kanādu, ASV, veltas arī P. Klāna cerības studēt mākslas vēsturi un filozofiju, jo pārāk saspringts ir "maizes darbs" laikraksta "Latvija" redakcijā.

Un tieši šo mazo, bet nebūt ne vieglo un populāro žanru autors izvēlēties, lai savus personiskos pārdzīvojumus iekausētu ļoti poētiskā, bet no sentimenta atbrīvotā izteiksmē. Miniaturām ir izteikti lirisks un reizē kontemplatīvs raksturs. Kavējoties galvenokārt pagātnes atmiņās, nekļūst vājš, bet rod garīgu spēcīgumu. Cilvēka dzīvē, kā atzinis autors, viss ir relatīvs, pārejošs. Arī atmiņas ir kā viegli, nedaudz rūgti dūmi. Dažkārt, kā jau dūmi, tie iekož acīs, bet tikpat viegli arī izgaist ("Dūmi"). Tais brīžos, kad upe naktīs klusi un noslēpumaini sarunājas ar mēnesi ("Ūdens iela"), domas raisās viegli un arī atmiņas ir dzīvas un spēcinošas.

Visbiežāk autors skata konkrētas dzimtenes ainavas, atceras kādu nejausu tikšanos pie Lielupes vai meža ielokā, citkārt tā ir šķietami pamesta, aizmirsta dzelzceļa stacija ("Ceļā"). Tajā iekļūst kāds ceļotājs, kurš ir "likteņa un gaidīšanas varā". Tomēr arī šai gaidīšanā un neziņā ir kāda burvība, jo cilvēka ticība labajam ir visspēcīgā un nezūdoša. Arī mazā, drebošā uguntiņa starp sliežu ceļiem vieš pārliecību, ka nakts vilciens tomēr pienāks un uzņems visus gaidītājus.

Pasaules uztverē būdams tuvs impresionistiem, negremdējas pārliecīgās ciešanās, apiet melna izmisuma akačus. Ieved lasītāju tai pasaulē, kur valda mazo lietu un acumirkļa burvība, kur labas un dziļas jūtas var rosināt arī viegla, garām slidoša pieskaršanās ("Zem kokiem") vai īslaicīga sastapšanās ("Grāmatveikalā"), saules stars vai tālas zvaigznes mirgojums ("Greizie Rati").

Līdz šim par impresionisma izpausmēm mūsu literatūrā runāts, pieminot 19./20. gs. miju, un visvairāk tā dēvētajos reakcijas gados: ap 1908.—1909. gadu. Arī par to, ka virziena ietekme samana galvenokārt Raiņa, K. Skalbes, J. Akuratera dzejā. Kā klasisks piemērs visur un vienmēr ticis minēts P. Birkerta romāns "Pedagoģi", jau daudz retāk A. Baltpurviņa sacerējumi gadsimta sākumā.

Par impresionismu, protams, nevis kā par noteiktu literāru virzienu, bet kā rakstnieka pasaules skatījuma un līdz ar to kā viņa

individuālā stila izpausmi noteikti var runāt līdz pat šodienai. Trīsdesmito un vēlāko gadu latviešu impresionistiem (J. Akuraters, J. Vainovskis, V. Veldre, K. Lesiņš) piederīgs arī P. Klāns.

Trīsdesmito gadu beigās, kad mūsu literatūrā visspēcīgāk (īpaši prozā) izjūtama franču un īpaši angļu literārās ietekmes, arī skandināvu, P. Klāns ir uzticīgs K. Hamsuna tradīciju kopējs (par to liecinājis arī viņš pats). Rakstnieku nav saistījis ne franču bodlēriskais ļaunuma skaistums, ne angļu paradoksu stils. Tuvāks viņam bijis cilvēka dvēseles pustoņu zīmējums ar lirisku zemstrāvu.

P. Klāna stāstos un novelēs ir konkrētā laika reālijas — tā ir 20./30. gadu Zemgale, visbiežāk Lielupes krastos, vai Kurzemes jūrmalas attāli ciemati ar tur mītošajiem zvejniekiem, koku pludinātājiem, lauciniekiem. Tomēr visai šai realitātei pāri klājas kāds tikko jaušams noslēpumainības, it kā vieglas miglas plīvurs. Kaut kas vārdos neizteikts, zināma mistika, pat nolemtība jūtama visā atmosfērā un noskaņās.

Cilvēka mūžs, pēc autora atzinuma, ir "dīvains režģu muskulis. Pēkšņi atšķetinās viens pavediens, mezgls citā vietā savelkas ciešāk. Nāk kāds un ar nazi pārgriež kamolu pašā vidū pušu."⁸ Šis "kāds" jeb liktenis nereti cilvēku ierauj gluži neapreķināmā straumē, jo "dzīve ir pilna nezināmā un nejaušā, mēs neviens nezinām, kad tas mūs pārsteigs"⁹.

Dzīve kā nejaušību virkne un cilvēka savas eksistenciālās situācijas skaudra apzināšanās raksturīga, protams, visai 20. gadsimta modernisma mākslai. Tomēr P. Klānam tuvāks ir impresionistiem raksturīgais pieņēmums, ka īstā dzīve — tie ir īsi, bet neaizmirstami mirkļi, kas vienmēr paliek atmiņā. Tāpēc arī viņa noveles (tāpat kā romāns "Kadet, uguni!") visbiežāk veidotas kā atmiņu stāsti. Pats notikums tad jau zaudējis savu sākotnējo asumu, reljefās kontūras, bet dominē kādreiz pārdzīvotā mirkļa atspulgs. Un "tāds mirklis iespiežas dvēselē ar milzīgu spēku un dzīvo tur pat gadiem ilgi"¹⁰, atzīst kāds cilvēks, kuram senos jaunības gados nejauši sastaptā meitene ar savu vijoles spēli izmainījusi visu viņa turpmāko dzīvi.

Interesants ir P. Klāna trīs stāstu cikls "Dieva doti ļaudis", savdabīgs J. Poruka stāsta "Ubagi gada tirgū" modernizēts variants.

Īpaši pievilcīgs ir cikla stāsts "Krišs gājuputns". Krišs — bezmāju klaidonis, kurš iet no mājas uz māju, ar savu vijoles spēli iepriecinādams ļaudis, atgādinādams tiem par kādas citas — brīnumainas, noslēpumainas pasaules esamību. Kādās Zemgales lauku mājās viņš gluži necerēti aizkavējās visu ziemu un vasaru, ir izpalīdzīgs, atsaucīgs. Bet tad miglāinā rudens dienā, vēlā augusta pēcpusdienā, kāds "gaišs, ātri skrejošs saules stars uz mirkli nolija pār lauku, atplaiksnīdams to zeltainā gaismā"¹¹. Krišs, pavēries negaidītā gaišuma apmirdzētajā tālumā, ne no viena neatvadījies, neatskatīdamies, pasitis savu vijoli padusē, dodas uz šo nu jau apdzisušo zeltīto staru, ".. attālinādamies un gaisdams ar katru soli un beidzot nozudis putekļainajā ceļa līkumā, kur liela vīksna meta ēnu pāri grāvim uz dzeltenajiem rugājiem"¹².

Stāstā it kā nekas nenotiek: kāds svešinieks nejauši atnāk un tikpat nejauši aiziet, tomēr kāda cita cilvēka sirdī viņš ir iededzis nemiera dzirksti.

Trauslas gaismēnu pārejas, varonis, kura dvēselē iemājo kādas dīvainas balsis, "kas aizvien sauca to kaut kur prom — kā kādu putnu bezgalīgos lidojumos, svešos ļaudīs, svešās zemēs" ("Sieva")¹³, — tas viss P. Klāna prozas vēstījumam piešķir nesaistošu vieglumu un reizē daudznozīmību. Pats autors, iepazīnis vientulību, skumjas, vilšanos, nekad nezaudēja dzīves vērtības izjūtu.

PIEZĪMES

¹ Klāns P. Kur sākts, tur jānobeidz // Pašportreti. — Grāmatu Draugs, 1965. — 168. lpp.

² Turpat.

³ Trimdas rakstnieku vēstules. — Austrālija, 1982. — 2. sēj. — 118. lpp.

⁴ Klāns P. Kur sākts, tur jānobeidz. — 165. lpp.

⁵ Turpat. — 166. lpp.

⁶ Eglītis Anšl. Esejas. — [Newton], 1991. — 1. d. — 112. lpp.

⁷ Klāns P. Sirilundas atgriešanās. — Kopenhāgena, 1957. — 244. lpp.

⁸ Klāns P. Pusnakts viesis. — R., 1942. — 268. lpp.

⁹ Turpat. — 63. lpp.

¹⁰ Klāns P. Sikums. — R., 1943. — 6. lpp.

¹¹ Turpat. — 252. lpp.

¹² Turpat. — 253. lpp.

¹³ Klāns P. Pusnakts viesis. — 63. lpp.

BENEDIKTS KALNAČS

EDVARDS VULFS 20. GADSIMTA SĀKUMA DRĀMAS KONTEKSTĀ

Edvards Vulfs (1886—1919) ir viens no talantīgākajiem 20. gadsimta sākuma jaunienācējiem latviešu drāmā. Viņš pārstāv ap 1880. gadu dzimušo autoru paaudzi, kas literatūrā (arī tēlotājā mākslā un mūzikā) ienāk agri un savos darbos atspoguļo gadsimta sākuma sociālo un garīgo procesu intensitāti. Kaut arī E. Vulfa daiļradē iezīmējas šī laika mākslai kopējas tendences, viņam ir sava īpatnēja vieta latviešu drāmas kontekstā. E. Vulfa dramatisko darbu raksturīgas iezīmes ir:

- a) māksliniecisko meklējumu intensitāte un sazarotība,
- b) pievēršanās zemapziņā slēptajam, neizzināmajam, mainīgam indivīda psihē,
- c) ar skatuves praksi saistīti drāmas izveides mākslinieciskie meklējumi.

Garīga nesātība, meklējumu daudzveidība ir šim laikposmam raksturīga iezīme dažādās mākslas jomās. Latviešu literatūrā tā atspoguļojas kā sasauce ar modernisma literatūras tendencēm citviet Eiropā, vēlēšanās ietiekties nezināmās, arī līdz tam par tabu uzskatītās cilvēka psihes jomās, atsegt indivīda eksistences dramatisko sarežģītību un pretrunīgumu, aizstāvēt cilvēka dzīvības vērtību, viņa brīvības neaizskaramību (kas joprojām nereti tiek saistīta arī ar nacionāliem un sociāliem ideāliem kā sabiedrības kopēju virzišanos uz jaunu realitāti). Bet šī laika noskaņas ir arī šaubu, neziņas, vilšanās un izmisuma izjūtām pārbagātas. Tiek novērtēts mūža īsuma dramatisms, tagadnes esība nesaraujami saistīta ar atskatu pagātnē un pagātnes pārvērtējumu.

Radošās personības centrālo lomu apliecina arī fakts, ka bieži zūd stingrās mākslas veidu un žanru robežas, radošajā vidē notiek

intensīvi savstarpēji kontakti un uzskatu apmaiņa. Laiks tiecas uz sintēzi, kurā ik fragments vienlaikus ir arī veseluma atspoguļotājs un izteicējs.

Edvards Vulfs ir viens no šīs daudzveidīgās radošās brālības locekļiem, žurnālists, prozaikis, liriķis, taču viņa radošās enerģijas lielākā daļa veltīta meklējumiem drāmā. E. Vulfs, kurš nodzīvo tikai 33 gadus, nesasniedz šai literatūras veidā augstākās iespējamības robežas, bet viņa darbos uzskatāmi atspoguļojas jaunie, modernajai drāmai gadsimta sākumā raksturīgie procesi.

Līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei nozīmīgākie drāmas autori lielākoties ir vienam virzienam, vienam mākslinieciskajam tipam piederīgi, kas parasti ir nemainīgs visā viņu daiļrades gaitā. To var attiecināt tiklab uz lielajiem literatūras virzieniem — klasicismu, apgaismi, romantismu un to izpausmēm drāmā, kā arī uz populārās drāmas — farsu, "labi veidoto lugu", melodrāmu autoriem. 19. gadsimta beigās pirmo reizi tik izteikti sevi apliecina drāmas autori, kas cīnās ar sevi un pārspēj sevi, strauji mainīgajā realitātē ejot kopsolī ar laiku (vai izraujoties tam priekšā) un atspoguļojot jaunās iezīmes, kas ik pa brīdīm raksturo cilvēka eksistences un apziņas atklāsmes līmeņus. Henriks Ibsens, Augusts Strindbergs, Gerhards Hauptmanis pieder pie nozīmīgākajiem autoriem, kas savā daiļradē gan secīgi, gan pat vienlaikus rada ļoti dažādas stilistiskas ievirzes darbus, uzskatāmi atklājot neiespējamību piederēt vienam stabilam, nemainīgam virzienam, mākslinieciskajam tipam.

Šai parādībai ir universāls raksturs. Piemēram, Janīna Kursīte monogrāfijā par Raiņa dzejas poētiku uzsver nepieciešamību runāt par vairākiem tajā dominējošā mākslinieciskā tipa apakštipiem.¹ Līdzīgi no dažādo māksliniecisko sistēmu koeksistences viedokļa Eduards Kļaviņš vērtē gleznotāja Jaņa Rozentāla darbību tikai vienā — portreta žanrā: "Viņš sāka kā provinciāls diletants, kurš saskāries ar lokālo amatnieku tradīciju, apguva akadēmisko skolu, pievērsās 19. gs. reālismam, vēlāk lietoja impresionistisko metodi, kas apvienojās ar jūgendstila dekoratīvismu."² Savukārt kultūrvēsturnieks Arnolds Hauzers uzsver, ka literatūras vēsturē "līdz pat 18. gadsimtam autori nav nekas cits kā noteiktas publikas uzskatu paudēji. [..]

Viņi akceptē un apstiprina vispāratzītus morāles principus kā gaumes kritērijus; viņi tos neizgudro un neizmaina. Viņi rada darbus skaidri noteiktai un norobežotai publikai un nepūlas iegūt sev jaunus lasītājus. Nepastāv nekāds spriegums starp reālo un ideālo lasītāju. [...] Tikai 19. gadsimtā publika iedalās divās norobežotās sociālās nometnēs. [...] Te rakstniekam jāizvēlas starp nostiprinātām, tradicionālām vērtībām un jaunām.”³

20. gadsimts izvēles situācijas griežus saasina vēl daudz lielākā mērā. Tādējādi arī viena žanra ietvaros māksliniecisko atšķirību, individuālo rokrakstu savdabību ir daudz vairāk nekā agrākā posmā. E. Vulfa būtiska atšķirība no citiem jaunajiem dramatiķiem ir tā, ka viņš saskata konkrētam virzienam, žanram piemītošas īpatnības, atsevišķos darbos tiecas tās padarīt par savām, citviet — arī stilizēt, parodēt, izmantojot raksturīgus mākslinieciskās valodas elementus. Citiem jaunajiem rakstniekiem drāma ir tikai viena, parasti — savrupa viņu izteikšanās forma, radot literārus darbus ar drāmas ārējām pazīmēm. E. Vulfa gadījumā jārūnā par mērķtiecīgu noteiktu māksliniecisku paņēmieni kopuma izlietojumu, arī spēli ar tiem. Citi jaunās drāmas autori (V. Eglītis, Fallijs, H. Eldgasts) sliecas absolutizēt atsevišķus šajā laikā populārus atzinumus (piemēram, pievēršanos iekšējo procesu tēlojumam individuā). E. Vulfs to sintezē ar drāmas uzbūves tradicionālajām likumībām, konfliktu asumu un mērķtiecību. E. Vulfs ir vienlaikus novators un māceklis, tradīciju respektētājs, un tas viņu izceļ šī grūtā žanra kontekstā. Te var runāt par E. Vulfa tuvību gan latviešu, gan Eiropas drāmas tradīcijai. Rakstnieku interesē gan latviešu drāmas ētiskā problemātika, gan simbolisma drāma, gan klasiskās drāmas tradīcija, gan delartiskā komēdija (t.i., gan agrākas, gan aktuālas, gan latviešu drāmā tikai vēlāk izkoptas parādības).

E. Vulfs ir moderns rakstnieks, tāpēc īpaši interesanta ir viņa saistība ar latviešu drāmas tradīciju, kas parādās vairākās lūgās, un te viņš izmēģina dažādu stilistisku ievirzi.

Agrīns darbs ir E. Vulfa viencēliens “Jēkabs Krauklis”, kas tapis pēc 1905. gada revolūcijas. Tajā tēlots, kā soda ekspedīcija meklē zemnieku, kurš nogalinājis baronu. Tā ir skaudra psiholoģiska

luga, kas vienlaikus iezīmē tradicionāli reālistisku pieeju materiālu atlasē, bet tajā pašā laikā savā garīgajā piesātinājumā it kā raugās uz priekšu laikā. Darbību rakstnieks lokalizējis latviešu saimnieka Krasta sētā, kur iebēg viņa agrākais kalps Jēkabs Krauklis, tagadējais barona slepkava. Jaunais, laikmetīgais tradicionāli ievirzītajā lugā visnoteiktāk ienāk ar Kraukļa rīcības vērtējuma neviennozīmību. Psiholoģiski asākā izšķiršanās situācija, ko piedāvā dramaturgs, saistās ar Kraukļa ierosinājumu kādreizējam saimniekam nodot viņu soda ekspedīcijai un saņemt par to solīto izpirkuma maksu, jo cerību izglābties tik un tā nav. Ne barona nonāvēšanai, ne Kraukļa piedāvājumam, ne saimnieka šaubām (nauda varētu palīdzēt nostādīt saimniecību uz drošām kājām) te vairs nav viennozīmīgas nolieguma vai atzinuma iedabas. E. Vulfs būtiski paplašina reālistiskās drāmas iespējas, ievirzot to sarežģītu, ētiski grūti atbildamu jautājumu lokā.

Tautas lugu "Tapiņa atgriešana" (1913) savukārt it kā rakstījis pavisam cits autors. "Tā ir rotaļāšanās ar savā ziņā pazīstamu sižetu," autors pats uzsver piezīmē lugas sākumā, un tas arī ir tradicionālais precību sižets, kad parupjas komikas iekrāsotā lauku vidē padzīvojušais atraitnis Tapiņš prec nevis pilsētas jaunkundzi Adelgundi Feldman, bet pats savu dūšīgo saimnieci Annu, kas, lai nokļūtu pie mērķa, it labi prot likt lietā savu sievietes viltību. Orientieris lasītājam ir tikai ārēji neuzsvērtais, savrupais smaids, ar kādu E. Vulfs nolūkojas uz šo situāciju, varbūt arī viņa daiļrades kopējās intonācijas.

Nepabeigto lugu "Zemnieka dēls" rakstnieks nodēvējis par "dramatisku pasaku", kurā izmantots arī jau daudz variētais trešā tēva dēla motīvs. Te, liekas, ir situācija, kad rakstnieks pats nav bijis skaidrībā ne par izvēlēto stilistiku, ne centrālo motīvu attīstību, un luga palikusi neizstrādāta.

Savukārt parodija "Greizsirdība" (1914) veidota kā ironiska dažādu tradīciju apspēle, kur viena no centrālajām vietām ierādīta variācijai "allunāniski blaumaniskā" garā. Atceroties E. Vulfa agrāko aso konfliktu ar R. Blaumani, var teikt, ka rakstnieka ironija te visā visumā labvēlīga. E. Vulfs gan, kā uzsver G. Bibers, "ne bez dzēlīguma smejas par sentimentālajām mīlestības ainām un blīkšķiem iz

kramenīcas savu priekšteču lugās, par "Skroderdienās Silmačos" rādīto iluzoro Auces un Pičuka laimi pirtiņā, par Ābramu ar viņa nelabojamo žargonu un tieksmi savas noskaņas izteikt ziņgē vai kuplejā"⁴. Taču vienlaikus ironiskās situācijas rakstnieks zīmē ar līdzdalības izjūtu, pat ar tādu kā maigumu atskatoties uz zināmu naivitāti latviešu drāmas, varbūt arī latviešu sabiedrības rītausmā. E. Vulfa laikmetīgā satīra viņa paša vēlākajās lugās ir daudz tumšāka, rūgtāka, varbūt — modernāka, viņa ceļš drāmā — daudz plašāk sazarots.

Pie minētajām stilistiskajām ievirzēm Vulfs neapstājas. Līdzīgi citiem jaunajiem rakstniekiem viņu interesē cittautu mākslā aktuālās individuālās psihs tik tikko manāmās kustības, varbūt visvairāk tas, kā merkantila aprēķina pārvaldītā pasaulē jūtas garīgu interešu cilvēki, kam "dvēsele ir kā dievu laists ezers". E. Vulfa raksturīgākajām šī tipa lugām, kas sarakstītas ap 1905., 1906. gadu — "Mēs esam cilvēki", "Rožainās dienas", "Tea Moreni", "Klusuma bērni", "Rītos, kad sapņi dzied", "Svešas krāsas", "Ea" —, ir vistiešākie saskares punkti ar citu jaunās paaudzes autoru sacerējumiem un ne tikai viņu darbiem vien.

Izvērtējot latviešu jaunās drāmas autoru darbus, jāatzīst, ka viņu deklarētos principus praksē nereti veiksmīgāk, konsekventāk papildīja rakstnieki, kas šķietami balstījās daudz klasiskākā tradīcijā. No gadsimtu mijas lielās latviešu dramatiķu trijotnes — Raiņa, Aspazijas, R. Blaumaņa — vistālāk šai ziņā aiziet Rainis, kura radītais Jāzeps ir izcilākais piemērs indivīda psihs iekšējo procesu tēlojumam gadsimta sākuma drāmā. Arī R. Blaumaņa, Aspazijas darbos jaunā, modernā psiholoģija neuzbāzīgi ienāk ar tradīcijas starpniecību. Līdzīga tradīciju un novatorisma mijiedarbe ir, piemēram, latviešu glezniecības šī laika lielās trijotnes — J. Rozentāla, V. Purviša, J. Valtera — daiļradē.

Zīmīga ir atzīto meistaruru reakcija uz J. Jaunsudrabiņa lugas "Traģēdija" pirmizrādi 1906. gadā. Paša Jaunsudrabiņa atmiņās lasām par tikšanos ar R. Blaumani. "Viņš spieda man roku un teica: "Tur ir skaistas vietas, bet tehniskā ziņā tu tik vāji turies uz kājām kā tikko radies teļš." Viņš ieplēta kājas un rādīja, kā grīļojas tikko radies teļš un mana drāmas tehnika. Tad viņš man apsoliņa iedot tādu vācu grāmatu, kuru izlasījis es rakstīšot pavisam citādi."⁵ J. Rozentāls žurnālā

"Zalktis" pauž uzskatu, ka galvenā persona ir spītīgs un vienus pusīgi probežots cilvēks.

J. Jaunsudrabiņu interesējusi ideja, problēma par mākslinieka likteni sabiedrībā, viņu vada vēlēšanās atklāt indivīda psiholoģijas tuvplānus, saasināt detaļas; R. Blaumani un J. Rozentālu nodarbina formas stabilitāte, uzticība dzīves atspoguļojuma koptēla ticamībai, tikai uz šī fona atklājoties tēlojuma niansēm. Atskatā redzams, ka daudzi viņu darbi mākslinieciski labāk sabalansēti, bet jauno ceļu gājēji nereti palikuši pusceļā, tikai iezīmējot mākslas tālākās virzības iespējas.

E. Vulfa gadsimta sākumā rakstītās lugas, līdzīgi J. Jaunsudrabiņa un citu laikabiedru darbiem, vispirms piesaista ar ļoti jauno autoru asi izjustu, personisku ieinteresētību tēlotajā. E. Vulfs, tāpat kā J. Jaunsudrabiņš, skar savu un savas paaudzes pieredzi, un nereti tas atsver vienu otru tehniskas dabas trūkumu. Zīmīgi E. Vulfs par minēto J. Jaunsudrabiņa darbu rakstīja: *"Ka "Traģēdija" atstāj tādu neparastu siltuma iespaidu, tas tikai liecina, ka viņa nav vis tikai "uzrakstīta", bet vārda pilnā nozīmē, izdzīvota."*⁶ Taču māksla vienlaikus nozīmē arī grūtu, nogurdinošu ikdienas darbu. E. Vulfam īpaši tuvs motīvs bija pretstats starp garīga ideāla izvirzījumu, radošas personības vēlmi sevi piepildīt, izteikt un samierināšanos, vieglākā ceļa izvēli mākslā, iztopot materiāli nodrošinātās publikas daļas pieprasījumam.

Zīmīgu pretstatu lugā "Rītos, kad sapņi dziest" (1906), kuras darbība risinās Pēterburgā, ietver divu mākslinieku — Ernesta Rogas un Jāņa Meldera dzīves gājumu. Meldera kādreizējās mērķtiecības vietā stājusies pieticība un konformisms, gatavība iztapt jebkurām darbu pircēju vēlmēm. *"Visi taču nevar būt tādi ideālisti kā tu un dzīvot vienīgi no "mākslas" un sajūtas, ka "ražo","* Melders sludina Rogam. *"Negribu būt par tādu "īstu" mākslinieku, kurš ražo tikai priekš sevis un mirst badā. Man jālauž ceļš uz priekšu, un tādēļ man atļauti visi līdzekļi. Tikai tādā ceļā var iegūt vārdu un maizi."*⁷ Rogas tēlā iezīmējas sāpīga sevi nerealizējuša, kritikas noraidīta, no sabiedrības izstumta un pārāgri aizlauzta mākslinieka likteņa tēma. *"Un daudz, daudz ir tādu, kas izbaudījuši to pašu, ko es. Daži no viņiem pagurst, nav spējīgi tālāk turēties un pārdod savu pārliecību. Tie tiek uz*

augšu. Bet citi, tāpat kā es, paliek pie saviem principiēm, cieš badu un beidzot nogrimst "dibenā". Daudz mums ir tādu noklīdušu "talantu"..."⁸

E. Vulfs jau savos pirmajos darbos, it kā paredzēdams arī pats savu likteni, runā par laimes īslaicīgumu, tās zūdamību. Saprāšanās, harmonija, radoša piepildījuma sajūta sasniedzama grūti, bet izgaist pēkšņi, negaidīti, kā mirāža. E. Vulfa varoņiem dzīve ir pārdzīvojums, viņos ir vēlēšanās piepildīt mūžu, likteni, bet vienlaikus tikai pussolis viņus šķir no vieglākā ceļa izvēles, savas būtības nodošanas. Lugā "Rožainās dienas" (teātrī 1906), kur personu pārdzīvojumi tēloti Rīgas jūrmalā uz pavasara, plaukstošas un mulsinošas jūrmalas dabas fona, E. Vulfs, līdzīgi citiem šī laika autoriem, tiecas rādīt, ka tikai ciešanās cilvēks var saglabāt personības lielumu, viengabalainību. Ciešanas un spēja tās pārvarēt, kā uzsver Ieva Kalniņa, šī laika drāmā ir varoņa stipruma pārbaudītājas un rādītājas.⁹ Pretstatā ētiski skaidrajam — un nedziedināmi slimajam — inženierim Āram rakstnieka tēlotie mākslinieki, tenors Strāls un gleznotājs Upīts, vairs tikai šķietami ir jauno centienu iemiesotāji. E. Vulfa veidoto dialogu intonācijā nomanāms rakstnieka netiešs pārmetums ērtākas dzīves tieksmēs.

"Strāls. Jaunā māksla.. Tu taču pats neesi sev noskaidrojis, ko nozīmē šis vārds... Tu domā kā daudzi citi, ka viss, kas nepareizs un neparasts, ir dekadentisks. Tu turies pie šī sava principa arī savās gleznās. To, lūk, es nevaru ieredzēt. Tādi pavirši cilvēki kā tu arī ir vainīgi, ka jaunā māksla, tā saucamais dekadentisms, ir tapis smieklīgs ļaužu acīs... Ja tu neesi spējīgs dot nekā jauna, oriģināla, tad ej pa to pašu ceļu, pa kuru jau citi priekš tevis gājuši. Ja jūti sevī cik necik talanta. Bet neuzdrošiniies kaitēt mākslas labajai slavai.

Upīts. Tā var runāt tikai tāds prozaiķis kā tu. .. Mēs, īstie mākslinieki, skatāmies uz to lietu ar pavisam citādām acīm...

Strāls. Atkal jau "mēs", "īstie mākslinieki"... Vai tad tu nemaz nesaproti, cik smieklīga ir tāda pašlielīšanās... Tie ļaudis, kuri ir tā "īstā tauta", ar riebumu noklausīsies tāda "latviešu" mākslinieka runās, kāds tu esi...

Upīts. Tu man laikam gribi pārmest, ka es nestrādāju priekš tautas, ka es grozos tikai birģeļu aprindās... Bet, mans mīlais,— ja es tur negrozītos, tad man būtu jāmirst badā... Tā "īstā tauta", par kuru tu

runā, manas gleznas nepirks... Un ja es gribu, lai "birģeļi" manas gleznas pārķ, tad man arī jādara tā, kā viņi dara, jādomā tā, kā viņi domā... Tā taču tik vienkārša loģika... Un tu pats, savās partijās uzstādamies, dziedī arī ne vien priekš "īstās tautas", bet arī priekš birģeļiem, kuri galvenā kārtā apmeklē mūsu teātrus..."¹⁰

Tajā pašā laikā var apgalvot, ka tuvi E. Vulfam ir viņa agrīno lugu ideālistu garīgie centieni. Te atspoguļojas arī viņa darbos ļoti agri iezīmētā vēlme eksperimentēt ar atšķirīgām Eiropas drāmas tradīcijām, izmantot dažādu autoru poētisko pieredzi. Kā dažus raksturīgākos piemērus te var minēt E. Vulfa lugu saistību ar A. Čehova, M. Māterlinka, S. Pšibiševska, H. Ibsena sacerējumu māksliniecisko izveidi.

Viens no pirmajiem E. Vulfa tulkojumiem 1904. gadā ir A. Čehova lugas "Ivanovs" latviskojums (pirmuzvedums 1906. gadā Jelgavā). Zīmīgi ir Āru iemīlējušās varones Oļas vārdi "Rožainajās dienās": "Es kā Čehova Saša atzīstu, ka labāki ir mīlēt slimu, cietēju vīrieti nekā veselu un laimīgu."¹¹ Un, līdzīgi citām savu darbu epizodēm, čehoviskiem pustoņiem E. Vulfs liek skanēt arī šīs lugas finālā: "Oļa nosēžas viņam blakus, apkampj viņu ar rokām, gļauda: Mīlais... Mīlais... Neraudi, mīlais... (Dzied paklusu šūpuļa dziesmu "Aijā, žūžū, lāča bērni".) Nē, labāk celies, celies — tādā naktī nedrīkst gulēt... Nāc līdzī, turpu, pie jūras... Paskaties!... Kas par jauku naktī... Tss... Klausies, dziesma skan... (Ārā vēl skaļāki atskan dziesma.)"¹²

A. Čehova lugas galvenā varoņa Ivanova liktenim līdzīga tēma iezīmējas E. Vulfa agri vīlušos inteliģentu likteņos, un arī viņiem nav dzīves vidusceļa, viņu lejupslīde ir strauja un neatgriezeniska. Viņi ir dzīves "dibenā" (kā M. Gorkija lugu varoņi), par viņu biedriem kļūst dziļāko pazemojumu un apvainojumu skartie (kā tas notiek F. Dostojevskā darbos). Vēlākajās lugās (un stāstos) E. Vulfs vēl vairāk tuvinās A. Čehova smalki ironiskajam pasaules skatījumam, kur cilvēka likteņa dramatisms, vēlēšanās nodzīvot citādu, labāku dzīvi aizvien pretstatīta viņa pašā interešu sekulumam, rakstura vājumam, neaizbildinoties tikai ar apstākļu gūstu.

E. Vulfa pirmajās lugās ciešanu raksturs kopumā abstraktāks, vispārīgāks, cilvēka pārdzīvojumus rakstnieks tiecas iezīmēt likte-

nīgi iepriekš nolemtus, ietvert tos priekšnojautu vizionārās zīmēs. Viņa izteiksme (īpaši lugā "Klusuma bērni") tuva beļģu dramatiķa M. Māterlinka simbolisko darbu stilistikai. Zīmīgi, ka Vulfs, vēlāk lugā "Greizsirdība" parodējot dažādus izteiksmes modeļus, epizodi "Klusuma bērnu bērni" nosaucis par variāciju "māterlinkiski-vulfiskā garā". Līdzīgas iezīmes piemīt arī poļu rakstnieka S. Pšibiševska darbiem; viņa luga "Laime" gadsimta sākumā izrādīta vienā vakarā ar E. Vulfa viencēlienu "Tea Moreni". Arī S. Pšibiševskis, viena no latviešu jauno dramatiķu autoritātēm drāmas teorijā, uzsver dvēseles, garīgo pārdzīvojumu atklāsmes nozīmi lugā, akcentē iekšējās darbības prioritāti konfliktu veidojumā.

Vēl cita E. Vulfa apzināta drāmas tradīcija ir H. Ibsena darbi. Rakstā "Henriks Ibsens" žurnāla "Dzelme" 1906. gada 3. numurā E. Vulfs sniedzis samērā izvērstu H. Ibsena daiļrades raksturojumu, kur, piemēram, uzsvērts: *"Viņš smalkāki kā jebkurš rakstnieks mūsu dienās prot analizēt cilvēka sirdsapziņas krīzes. Ibsena lugu saturs ir pa lielākaļ daļai gaišā un jaunā dzīves prieka cīņa ar dzīves noliegšanas sāpēm. Ibsens rāda, kā cīnās individuālā apziņa pret sabiedrības despotisko varu, kā viņa mēģina izskaust vēsturiski pieņemtos melus. [...] Nedrīkst cienīt, pat ne atzīt rutīnu. Īstam cilvēkam jāpāceļas pāri par jebkuru morāli."*¹³ Kaut kas no norvēģu rakstnieka drāmu motīviem un struktūras jūtams arī E. Vulfa darbos. Vistuvāk H. Ibsena lugām, iespējams, ir E. Vulfa darbs "Ea" (acīmredzot nosaukums ir parafrāze par Ibsena lugas "Heda Gablere" varones vārdu; lugā darbojas arī Torvalds, kurš nosaukts tāpat kā citas Ibsena lugas "Leļļu nams" varonis¹⁴). Arī Ea (līdzīgi Hedai) pēc laulībā pavadīta posma sastop agrāk mīlētu cilvēku, kurš joprojām nav viņai vienaldzīgs; arī viņai sastapšanās ar kādreizējo mīlestību liek pārvērtēt dzīvē reiz iecerēto un šobrīd reāli iespēto. Šis pārvērtējums būtisks visā latviešu drāmas kontekstā kā cilvēka vēlēšanās iedziļināties pašam sevī un saprast sevi. Tas atspoguļo arī noteiktu sabiedrības attīstības pakāpienu, kas, iespējams, neļauj šai laikā (atšķirībā no mūsdienām) novērtēt A. Čehova drāmas meistarību. Zīmīgi literatūrzinātniece Inga Stīna Evbanka salīdzina A. Čehova un H. Ibsena drāmu: *"Čehovam cilvēki ilgojas būt kas cits*

nekā viņi ir vai atrasties citur (un bieži, kā "Trīs māsās", šīs vēlēšanās saplūst). Ibsena lugās viņi cenšas būt viņi paši, kas nozīmē cenšanos sasniegt viņu iespēju augstāko pakāpi. Čehova raksturi cenšas izvaīrīties no draudošas paškonfrontācijas pārdzīvojuma; Ibsenam viņi cenšas līdz pašiem pamatiem izprast, kas viņi ir, un atklāt, kāpēc viņi ir tādi."¹⁵ H. Ibsena varoņu centieni šī laika latviešu sabiedrībai tuvāki un labāk saprotami.

E. Vulfa lugā Eas un Torvalda dialogi, kuros izceltas viņu attiecību nerealizēšanās sāpīgās zemdegas, ir vieni no pirmajiem izvērstākajiem, mākslinieciski piepildītākajiem indivīda pašanalīzes mēģinājumiem latviešu jaunajā drāmā.

E. Vulfa apgūtā kultūras pieredze, drāmas skola lielā mērā ir faktors, kas ievirza viņa paša lugas skatuviski konkrētu risinājumu meklējumos. Vide, situācija Vulfam vairs nav tik svarīga kā reāla aprakstītās darbības norises vieta, tā pirmkārt ir ar funkcionālu nozīmi drāmas kompozicionālajā veidojumā. Zīmīgi E. Vulfs par savu lugu "Tea Moreni" uzsver, ka pēc viņa ieceres darbība nenotiek Latvijā, bet ārzemēs, pamatojot apzināto idealizāciju un paužot uzskatu, ka Latvijas sabiedrībā tēlotajām līdzīgas attiecības vēl nebūtu iespējamās. E. Vulfa darbu teatrālismam allaž ir vispirms psiholoģiska iedaba, tajā akcentētas iespējas aktieru spēlei, un teātra kā sintētiskas mākslas iespēju apzināšana gadsimta pirmajā desmitgadē Latvijā kopumā arī vēl ir iedīgla stadijā. Modernas izpausmes skatuves mākslā šajā laikā lielā mērā saskatītas vispirms atsevišķu mākslinieku, piemēram, Viļuma Vēvera ekspresīvi modernajā spēles veidā. (Vēveris iestudējis un pats spēlējis līdzī ar E. Vulfa lugās.) E. Vulfu interesējis arī pretstats starp aktiera personību un viņa skatuves eksistenci, ko viņš izmantojis lugās "Greizsirdība" un "Romas degšana". Salīdzinājumā ar daudziem citiem jaunajiem literātiem E. Vulfa personiskās saites ar teātri arī ir daudz ciešākas. Māksliniekus un mākslinieces E. Vulfs atkārtoti tēlojis savos stāstos, šajā ziņā turpinot Esenbergu Jāņa iedibināto tradīciju. E. Vulfa mīlestība — Marta Ozoliņa — bija aktrise, laulības saites viņu vienoja ar Hertu Frišfeldi-Vulfu (vēlāko Kroderi), kura arī bija skatuves māksliniece. Kādu laiku

E. Vulfs strādāja par Rīgas Latviešu teātra dramaturgu, bija cieši saistīts arī ar Jaunā Rīgas teātra mākslinieciskajām aprindām.

Var teikt, ka no saviem priekštečiem latviešu un arī cittautu drāmā E. Vulfs pirmām kārtām manto spilgto skatuviskuma izjūtu, spriegu teatralitāti. Tas piešķir zināmu krāsainību arī īsākas formas darbiem, kur rakstnieku turpina interesēt atsevišķs notikums, māksliniecisks paņēmieni, rakstura nianse. Vairākos viencēlienos viņš izmanto kādu konkrētu situāciju, atklājot tās komiku un varoņu izturēšanās divainības. Taču zināms fragmentārisms vienlaikus kļūst par E. Vulfa daiļradē tikpat kā nepārvaramu barjeru, un pie tās viņš, izņemot tikai dažus darbus, arī apstājas. Arī viena no rakstnieka populārākajām lugām — komēdija "Sensācija" (1916) veidota kā atsevišķu ainu un raksturu tēlojumu savirknējums, kur notikums kalpo tikai par formāli vienojošu faktoru.

"Sensācija" līdzās "Svētkiem Skangalē" un melodrāmāi "Meli" ir E. Vulfa tehniski gatavākās lugas, taču ir zināms pamats gluži nepiekrīst viedoklim, ka te E. Vulfs sasniedzis savas daiļrades virsotni. Viņa sākotnējās lugas ir (varbūt racionāli līdz galam neapzināts) mēģinājums sniegt paaudzes izjūtu sintēzi, tā pasaules skatījuma koptēlu, kas saistīts ar radošu cilvēku jaunajā laikā un laiku cilvēkā. "Sensācijā" un "Svētkos Skangalē" turpretī E. Vulfs profesionāli nevainojami tēlo jau pavisam citas — turīgās pilsonības aprindas.

*"..liekas, stāvam pieglumējuša diķa malā. Tajā iemests akmens uz mirkli sakustina zaļiem ūdensaugiem klāto virsmu. Tas ir uz mazu brītiņu. Tad viss pierimst. Un dramaturga radītā sensācija tikai pierāda, cik stabils ir šis pūstošais miers, radošam garam naidīgā bezdvēseles atmosfēra,"*¹⁶ uzsver G. Bībers. Mazpilsēta šajā darbā iegūst teju vai panorāmiskas aprīses, uzmanība slīd no vienas personas pie citas, rakstnieka atveidojumā zibsnī krāsas, kas vēlāk ievēl dažū raksturīgu vaibstu arī Rīgas pilsoniskās sabiedrības tēlojumā, kam 20. gados pievēršas gan satīrisko komēdiju, gan salonkomēdiju autori un kas lielā mērā aizsākas šajā E. Vulfa lugā. Un tomēr, neraugoties uz atjautīgajiem tipu zīmējumiem, ir mazliet žēl, ka līdz ar nodošanos vienīgi sīku kaislību un intrigu tēlojumam

E. Vulfa māksla zināmā mērā zaudē kaut ko no rakstnieka talantam sākotnēji tik būtiskajiem viņa varoņu garīgajiem meklējumiem.

Edvarda Vulfa biogrāfi (K. Štrāls, A. Bērziņš, A. Stankevičs) viņa portretu sniedz, it kā viegli smeldzīgu skumju aizplīvurotu. Būtībā E. Vulfs netīksminās par negatīvajām iezīmēm sabiedrībā, negūst no tām (vai to izsmiešanas) gandarījumu, viņš cieš to dēļ. Līdzīgi kā viņa komēdijas "Svētki Skangalē" (1916) varonis Bumbiers, kādreizējs aktīvs censonis, kurš, pēc izsūtījuma Sibīrijā atgriezies savā jaunības dienu mazpilsētā, redz tur daudz nepievilcīgu vaibstu, karjerisma diktētas rīcības, kas pavada arī vietējās biedrības svētku sagaidīšanu un norisi.

Taču konsekventi risināt Bumbiera attieksmes ar sabiedrības pilāriem E. Vulfam nav izdevies; savā varonī viņš atklāj galvenokārt komiska, labsirdīgi noskaņota simpātiska večuka iezīmes. Kaut gan E. Vulfa uzskatos, kā to rāda viņa kara gadu raksti un korespondence (īpaši H. Eldgastam 1916. gadā rakstīta vēstule, kur viņš visai kritiski izsakās par tābrīža rakstniecību), vērojama virzība uz sociāli aktīvāku pozīciju, kā mākslas darbā pausta nostāja šīs rakstnieka atziņas tomēr nav konkretizētas. E. Vulfs joprojām, līdzīgi kā to darīja Ā. Alunāns, nostāda sabiedrības priekšā spoguļi — pašnovērtējumam. Tikai lugas "Svētki Skangalē" kopējā intonācija ir smeldzīgāka, varbūt arī personiskāk izjusta nekā "Sensācijā".

E. Vulfa drāmas dziļākā būtība nav izsmeļama ar jokiem, komiku vien, un tieši tāpēc no E. Vulfa pēdējām lugām vistuvāk viņa sākotnēji izvirzītajiem ideāliem, iespējams, ir drāma "Meli". Stāsts par augstākās sabiedrības tikumiem, tās vaļībām un flirtu, kas vienlaikus nozīmē rūgtus pārdzīvojumus citu aprindu cilvēkam — mājskolotājai Ernai Riekstiņai, ir gan teatrāli atraisīts, gan slēpta dramatisma, ilūziju zuduma smeldzes piepildīts. *"Reti kurā citā .. oriģināllugā ar tādu psihologa vērīgumu izdevies parādīt .. procesu, kā godīgs cilvēks zaudē uzticību vispirms tuvam cilvēkam, tad visai sabiedrībai un beidzot arī savas dzīves nepieciešamībai,"*¹⁷ uzsver G. Bībers. E. Vulfs "Melos" prot saskatīt sev tuvo varoņu (Ernas Riekstiņas, skolotāja Ata Robiņa) vājas puses — zināmu eksaltāciju, ierobe-

žošanos savu izjūtu, sāpju sfērā, brīžam pat zināmu koķetēriju ar šīm sāpēm.

Un vienlaikus te ris sāpīgs atklāsmju, jebkādu ilūziju noār-dīšanas process, kas liek apzināties nepārvaramu, varbūt pat eksistenciālas dabas vientulību pasaulē. Te ir jūtami paša E. Vulfa radošā mūža aizritējušie gadi. Rakstnieka skatījums kļuvis daudz skeptiskāks. Un vienlaikus saglabājusies vēlēšanās redzēt ne tikai seklo, ikdienišķo apkārtējā dzīvē un cilvēkos, bet arī vēlēšanās izprast tādu varoņu likteņus, kas E. Vulfa daiļrades sākumā vistiešāk izteica viņa paaudzei būtiskos garīguma ideālus.

PIEZĪMES

- ¹ *Kursīte J.* Raiņa dzejas poētika. — R., 1996. — 180.—182. lpp.
- ² *Kļaviņš E.* Latviešu portreta glezniecība: 1850—1916. — R., 1996. — 94. lpp.
- ³ *Hauser A.* The Social History of Art. Vol. IV: Naturalism, Impressionism, the Film Age. — London, 1993. — P. 4.
- ⁴ *Bībers G.* Meklējot cilvēcības pamatu (E. Vulfa dramaturģija) // Varavīksne, 1986. — R., 1986. — 147. lpp.
- ⁵ *Jaunsudrabiņš J.* Kopoti raksti, 15 sēj. — R., 1985. — 15. sēj. — 47. lpp.
- ⁶ Dzelme. — 1906. — Nr. 10. — 477. lpp.
- ⁷ *Vulfs E.* Kopoti raksti. — R., 1938. — 5. sēj. — 17. lpp.
- ⁸ Turpat. — 33. lpp.
- ⁹ *Kalniņa I.* Tā dēvētā dekadentu dramaturģija latviešu drāmas kontekstā // Karogs. — 1993. — Nr. 6. — 158. lpp.
- ¹⁰ *Vulfs E.* Kopoti raksti. — 5. sēj. — 76., 77. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 97. lpp.
- ¹² Turpat. — 105. lpp.
- ¹³ Dzelme. — 1906. — Nr. 3. — 142. lpp.
- ¹⁴ Jaunākos tulkojumos Tūrvals.
- ¹⁵ *Ewbank I.-S.* Ibsen on the English Stage: "The Proof of the Pudding is in the Eating" // Ibsen and the Theatre / Ed. By E. Durbach. — London, 1980. — P. 32, 33.
- ¹⁶ *Bībers G.* Meklējot cilvēcības pamatu. — 145. lpp.
- ¹⁷ Turpat. — 155. lpp.

BIRUTA GUDRIĶE

ANNA BRIGADERE P. ĒRMAŅA UN Z. MAURIŅAS SKATĪJUMĀ

Annas Brigaderes dzīves gaitu, personību un daiļradi dažādos laikos vērtējuši daudzi latviešu kritiķi un literatūrvēsturnieki. Kompetentākie to vidū — Pēteris Ērmanis un Zenta Mauriņa.

1931. gadā iznāca Pētera Ērmaņa grāmata "Annas Brigaderes dzīve un darbi" ar apakšvirsrakstu "Biogrāfiski literāriski materiāli". Gadu vēlāk (1932) apcerējums ar apakšvirsrakstu "Biogrāfiski literāriska studija" ievietots Annas Brigaderes Rakstu vienpadsmitajā sējumā.

Zentas Mauriņas grāmata "Baltais ceļš" ar apakšvirsrakstu "Studija par Annu Brigaderi" nāca klajā trīs gadus vēlāk — 1935. gadā.

Apjoms: P. Ērmaņa apcerējumam 287 lpp., Z. Mauriņai — 176 lpp., tātad par 100 lpp. mazāk.

Abi kritiķi augstu vērtē A. Brigaderes daiļradi un rakstnieces māksliniecisko meistarību. Taču ir dažas atšķirības.

P. Ērmaņa skatījumā A. Brigadere ir stipra rakstura cilvēks. Viņš pievienojas teātra kritiķes P. Jēgeres-Freimanis (arī viņa apcerējusi A. Brigaderes māksliniecisko personību) apzīmējumam par A. Brigaderi kā ziemiēti.

Z. Mauriņas tēlojumā A. Brigadere ir emocionālāka un raudulīgāka, kas ļoti jūtīgi uztver dzīves negācijas, sevišķi kritiskos spriedumus par saviem darbiem. Lai to pierādītu, Z. Mauriņa, aplūkojot recenzijas par A. Brigaderes daiļradi, akcentē un citē kritiskos izteikumus. P. Ērmanis turpretim galvenokārt norāda uz recenzentu pozitīvajiem vērtējumiem.

Uz kritiķu iebildumiem pamatojoties, Z. Mauriņa nonāk pie secinājuma, ka: "Slava nāca vēlu, lielā slava ļoti vēlu un vislielākā

tikai pēc nāves" (Baltais ceļš. — R., 1935. — 2. iesp. — 17. lpp. — Turpmāk tekstā tikai šā izdevuma lappuses).

Šādam apgalvojumam īsti piekrist nevar. Arī līdz savai nāvei A. Brigadere vērtēta atzinīgi, publicēti visi viņas darbi, izdoti Kopoti raksti 11 sējumos, kuros viņa pati varēja izvēlēties, ko uzņemt, ko ne (jāteic, diezgan daudzus savus darbus viņa tajos paškritiski neietilpināja), visas lugas uzvestas teātros, viņai tika uzdāvināta Sprīdišu māja (1922), piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis, plaši atzīmētas ar rakstiem presē un sarīkojumiem gan 25 gadu literārās darbības (1922), gan 35 gadu darbības (1932) jubilejas. Darbi tulkoti citās valodās, piemēram, pasaku luga "Sprīdītis" — vācu, krievu, angļu, somu, igauņu valodā, Jānis Mediņš to komponējis operā.

Par atsevišķiem vērtējumiem var diskutēt tiklab Z. Mauriņas, kā P. Ērmaņa apcerējumā. Bet tās nav būtiskas atšķirības. Atšķirība ir citur — metodē, pieejā. Te iezīmējas divi atšķirīgi ceļi, kā iespējams tuvoties un atsegt rakstnieka daiļrades un personības savdabības.

P. Ērmanis pārstāv zinātniski analītisko skatījumu, Z. Mauriņa — literāri esejistisko. Abām pieejām ir savas priekšrocības un sava ierobežotība.

P. Ērmanis ir lietišķs un mērķtiecīgs. Viņa apcerējums sadalīts 15 nodaļās. Katrai nodaļai strikts, nepārprotams virsraksts, kas rada skaidru priekšstatu par nodaļas tematiku: Bērnība un pirmā jaunība; Mājskolotājas gaitas Rīgā. Pirmie literāriskie darbi; Ārzemju ceļojums. Tālākā literāriskā darbība; 1905. gada revolūcija. Pēcrevolūcijas gadi; Lielā paisuma gadi; Jaunākais darba un dzīves cēliens; Annas Brigaderes vieta mūsu rakstniecībā un dzejnieces individualitātes pamatvilcieni; Varonīgā sievietība; Sieviete baudiņa; Šķīstīšanas ugunis; Māte un bērns; Vieglā un dziļā vīrišķība; Pasaku un reālistiskie tēli; Annas Brigaderes patriotisms; Annas Brigaderes reliģija.

Sešās pirmajās nodaļās P. Ērmanis ļoti pamatīgi un rūpīgi, soli pa solim, no dzimšanas un bērnības sākot, izseko A. Brigaderes dzīves ceļu: ganu gaitas, šuvējas un pārdevējas darbu, mājskolotājas pienākumus, dzīvi Jelgavā, Rīgā un Maskavā, vērojumus ārzemēs utt. Tā ir jaunās rakstnieces varonīgā laušanās cauri

rupjai, pelēkai ikdienai, savas vietas meklēšana. Tie ir dažādi notikumi, iespaidi, piedzīvojumi, sastapšanās ar daudziem visdažādāko aprindu cilvēkiem. Šāds hronoloģisks apsekojums cieši, neatraujami sasaista rakstnieci ar sabiedrisko dzīvi, ar vēstures griežu notikumiem Latvijā, citiem vārdiem — ar latviešu tautas likteni gan svešu varu jūgā, gan brīvības cīņās. Un P. Ērmanis meklē kopsakarību starp to, kā apkārtnes notikumi, vide impulsējusi rakstnieces iztēli un vēlāk atspoguļojusies daiļradē, iemiesojusies mākslas valodā, mākslas tēlos. Brīvi, nepiespiesti, it kā pati no sevis atklājas A. Brigaderes ētiski estētisko uzskatu sistēma, attieksme pret vēsturiskajām aktualitātēm (1905. gadu, pasaules karu, Oktobra apvērsumu, lielinieku valdīšanu, vācu okupāciju, neatkarīgās Latvijas tapšanu).

P. Ērmanis uzrāda pirmpublicējumus, salīdzina ar vēlākajiem izdevumiem, konstatē labojumus, virsrakstu maiņu, cenzūras aizliegumus, piemēram, nav dota izrādīšanas atļauja viencēlienam "Jumta istabiņa", kas vēlāk izrādīta un iespiesta ar nosaukumu "Atkalredzēšanās". P. Ērmanis atklāj A. Brigaderes talanta veidošanās procesu, parāda, kā attīstās galvenās problemātiskās līnijas un mākslinieciskie paņēmieni. Talanta attīstība nebūt neiet kā viengabala taisne: ir gan žanriska daudzveidība, gan pacēlumi un bedres, izciliem sasniegumiem pa starpu rodas darbi, ko rakstniece, paškritiska būdama, neuzņem Kopotos rakstos. Sniegtas arī ziņas par prototipiem. Piemēram, radnieka un 1905. gada cīnītāja Jāņa Brigadera likteni, ko A. Brigadere apdziedājusi izjustajā, sāpju un cerību piesātinātajā poēmā "Divi ceļinieki". Jānis Brigaders ierosinājis arī drāmas "Ausmā" iecerī. Savukārt miljonāra Siltara prototips lugā "Pie latviešu miljonāra" bijis pazīstamais latviešu filantrops Augusts Dombrovskis.

P. Ērmaņa grāmatu recenzējot, viens no mūsu erudītākajiem literatūrvēsturniekiem Kārlis Egle uzsver, ka P. Ērmaņa sastādītā biogrāfija sniedz "Ļoti daudz jaunu ziņu un materiālu par dzejnieci" (Latvju Grāmata. — 1931. — Nr. 5/6. — 202. lpp.).

Šādā sakarā, piemēram, var minēt dzejoļus, kas nav uzņemti Kopotos rakstos, vācu valodā rakstītos dzejoļus, viencēliena joku lugu "Ritenis", nepabeigtos darbus, piemēram, romānu "Laimes

mediniece", neiespiestus sacerējumus, piemēram, vācu valodā rakstīto romānu "Nocturne", kas tapusi Davosā 19. gs. beigās un kuras galvenā varone Ilga tuva drāmas "Ilga" titulvaronei resp. ir tās priekštece.

Tolaik "jaunas ziņas" ir A. Brigaderes interese par teātri un teātra izrāžu recenzijas bez paraksta 1902. un 1905. gadā, tāpat viņas sīkie feļetoni dzejā un prozā laikraksta "Latvija" pielikumā "Skaidienā" ar pseidonīmiem Tēzejs, Niekalbis, Ziņotājs no Hadesas, Ziņotājs no Olimpa, Ēvelētājs, publicistiskie ievadraksti "Latvijas Vēstnesī" 1920. gadā, informācija par to, kādos periodiskajos izdevumos viņa publicējusies, ar kādiem redaktoriem sadarbojusies. Interesnats, piemēram, fakts, ka "Mājas Viesa Mēnešraksta" redaktors Dr. Pēteris Zālīte pret jauno autori bijis neatsaucīgs, toties pretimnākošs žurnāla "Austrums" literārās nodaļas vadītājs Andrievs Niedra. Pirmais silti atzinīgais un izprotošais viņas daiļrades vērtētājs bijis Andrejs Upīts jau 1908. gadā. Uzrādītas arī A. Brigaderes sabiedriskās aktivitātes (atturības biedrībā "Auseklis", "Skaidienā", gadagrāmatā "Daugava"), kad viņa bijusi ceļa pašķirēja sava laika jaunajiem autoriem. Atsegti atsevišķi radošā darba īpatnību momenti, piemēram, komēdija "Čaukstenes" uzrakstīta stundas laikā, "Princese Gundega" rakstīta divus gadus.

Tieši biogrāfisko daļu, kas ietverta sešās nodaļās un aizņem 184 lappuses jeb 65% no visa P. Ērmaņa apcerējuma, kritika vērtējusi visatzinīgāk. Kārlis Egle: "Viņš labi parāda arī, cik ciešs sakars rakstnieces mākslas tēliem ar viņas pašas pārdzīvojumiem un vērojumiem lielajā, plašajā dzīvē. Sacerējuma stiprā puse tad arī ir *faktu bagātība un jaunums, daudzpusīgā pieeja rakstnieces dzīves un darbu sakariem* [...] Ērmaņa plašais un korektais darbs pelna ievērību. Visi materiāli vākti ar lielu uzmanību un mīlestību, labi sistematizēti" (Latvju Grāmata. — 1931. — Nr.5/6. — 202. lpp.).

Alfrēds Goba: dzīves gaitas un daudzu darbu garās vijas "sakarājums līdz pēdējam sīkumam pa spēkam tikai Pēterim Ērmanim", un tāpēc visa biogrāfija "nu tiešām lasāma kā stāsts, kur nevis papīrs čaukst, bet dzīvība elpo, kur dvēseles dziļumi un plašumi, kur darba rosme" (Daugava. — 1932. — Nr. 4. — 464. lpp.).

Atzinīgi A. Brigaderes biogrāfisko faktu ciešo, organisko sakaušējumu ar viņas darbu ģenētisko aplūkojumu vērtēja arī Kārlis Dziļleja un Žanis Unāms.

Labajām atsauksmēm var tikai pievienoties. Prasmīgais faktogrāfijas apaudzējums ar plašo ētiski estētisko kontekstu, ar rakstnieces personības iezīmēm un daiļrades veidošanās procesu ir vērā ņemams paraugs, no kura vēl šodien var mācīties rakstnieka dzīves un daiļrades iztirzājumu.

Arī Z. Mauriņas "Baltais ceļš" sadalīts nodaļās. Ir septiņas nodaļas bez virsrakstiem, bet ar īsākiem vai garākiem A. Brigaderes dzejas rindu citējumiem moto veidā. Ir tādi citāti, kas ievada lasītāju attiecīgās nodaļas problemātikā, bet daži arī tādi, kas skaidru priekšstatu nerada. Piemēram, 2. nodaļa — "Kas biju, esmu, būšu — daudzstaru kopojušs", 3. nodaļa — "Ne tos vārdus, veiklu roku izdrāztus kā filigrans..."

Nodaļu iekšējo struktūru veido Z. Mauriņas impresijas par A. Brigaderes personībai vai daiļradei raksturīgām īpatnībām. Vēstījumu ļoti bieži papildina subjektīvi iespaidi, kas gūti, personiski kontaktējoties ar rakstnieci. Tie, protams, ir interesanti. Piemēram, aizbraucot kādā ciemošanās reizē no Sprīdišiem, Z. Mauriņa redz rakstnieci vienu stāvam drēgnajā, rudenīgajā vakarā lielceļa malā baltā, pašaustā mētelī: "Vējš plivināja iesirmos matus, viņa māja aizbraucējiem, augsti ceļot abas rokas, — neparasti liels, balts, pasmags putns rudens krēslā" (13. lpp.).

A. Brigaderes biogrāfiju hronoloģiskā secībā Z. Mauriņa neaplūko. Viņa norāda, ka sikāki biogrāfijas dati atrodami "P. Ērmaņa vērtīgajā grāmatā "Annas Brigaderes dzīve un darbi"" (36. lpp.), un savai grāmatai pievieno hronoloģisku tabulu uz četrām lappusēm (177.—180. lpp.) ar svarīgākajiem A. Brigaderes dzīves datiem, nozīmīgāko darbu publicējumiem, lugu iestudējumiem teātros. Apceres tekstā Z. Mauriņa apstājas tikai pie atsevišķām dzīves ceļa epizodēm, kas tieši saistītas ar to vai citu rakstnieces sacerējumu vai personības individualitātes raksturojumu. "Balto ceļu" recenzējot, Ligoṭņu Jēkabs pamatoti norādījis, ka "bez P. Ērmaņa darba, man šķiet, autore nebūtu tik spīdoši izpildījusi savu uzdevumu" (Burtnieks. — 1935. — Nr. 7. — 572. lpp.).

"Baltā ceļā" nodaļu savstarpējā un iekšējā izkārtojumā nav tās kompozicionāli noapaļotās mērķtiecības, kas P. Ērmaņa darbā. Z. Mauriņas apcerējums ir esejisks, kur liela vieta piekrīt subjektīvai uztverei, subjektīvi emocionāliem iespaidiem. Tā, piemēram, 1. nodaļa atspoguļo Z. Mauriņas iespaidus par ciemošanos pie rakstnieces Sprīdišos ar to apkārtnes aprakstu, viesošanos viņas Rīgas istabā brāļa dzīvoklī, nāves ziņas saņemšanu, atrodoties Mūrmuižā, atmiņas par A. Brigaderes viesošanos Mūrmuižā. Un tad pēc 30 lappusēm grāmatas 2. nodaļā tiek plaši izsekotas rakstnieces pēdējās priekšnāves dienas, klusā aizmigšana Jāņu rītā un apbedīšanas norise.

Z. Mauriņas sniegtā A. Brigaderes daiļrades analīze, lai arī izkļiedētāka, ne tik kompakta kā P. Ērmanim un tematiski šaurāka (viņa, piemēram, neaplūko, kā to dara P. Ērmanis, mātes un bērna attiecības, vīriešu tēlus A. Brigaderes darbos u. tml.), tomēr pamatvērtējumos saskan ar P. Ērmaņa uzskatiem.

Atšķirība ir citur. Z. Mauriņas uzmanības centrā ir A. Brigaderes individualitāte, kurā kritiķe saskata A. Brigaderei raksturīgu noslēgtību — personisko, intīmo pārdzīvojumu, sāpju un dvēseles tumšo brīžu neatklāsmi, paturēšanu sevī. Un tā no mazām dienām līdz dzīves pēdējiem brīžiem. "Daudz Anna Brigadere ir teikusi savai tautai," raksta grāmatas autore, "bet vēl vairāk glabājusi sevi; bija vārdi, ko viņa teica tikai vienatnē savam Dievam, to jūtam, lasot viņas grāmatas; tās neizpauž visu, ko rakstniece sevī pārdzīvojusi, un šis neizteiktais piešķir caurspīdīgi dzidrajām grāmatām dziļuma perspektīvu" (42. lpp.). Kā apliecinājums teiktajam seko A. Brigaderes dzejas rindas:

Kas pateiks, ko es ciešu?

To zin tik dziļa nakts,

Šo nastu neatsiešu,

Līdz vēsais kops būs rakts. (42. lpp.)

Kā allaž savos apcerējumos, Z. Mauriņa velk interesantas paralēles, meklē kopīgo, tuvo un atšķirīgo starp A. Brigaderi un citiem — gan latviešu, gan sveštautu rakstniekiem. Visus uzskaitīt

nav nozīmes, minēsim kaut vai R. Blaumani, J. Poruku, K. Skalbi, Aspaziju, F. Bārdi, no cittautu literatūras — A. Puškinu, J. V. Gēti, Z. Lāgerlēvu.

A. Brigadere, Z. Mauriņas vērtējumā, mums tas pats, kas zviedriem Z. Lāgerlēva: "Abas šīs rakstnieces jau pēc savas mākslinieciskās struktūras līdzīgas: viņām abām ir sveša tā saldenība un sīkā juteklība, kas pārāk bieži raksturo sieviešu kārtas autorus. Abas tēlo nevis sevi, bet pasauli ap sevi. Abām ir gaišs pasaules uzskats, kas pozitīviem spēkiem nelabprāt ļauj bojā aiziet. Abas labi pazīst humora atbrīvotāja spēku. Abas vienkāršā, sirsnīgā, atturīgā stila meistares. Abas ir pasaku stāstītājas un reālistes reizē. Kā zviedrietes, tā lielās latvietes māksla ir tā, kas nes svētību jaunatnei un tautai. Kā Zelma Lāgerlefa, tā arī Anna Brigadere slēpj sevī tautas pasaku un tautas dziesmu mantojumu. Abas ir pratušas — un tas varbūt galvenais — ieburt sevā mākslā savas tautas dvēseli" (67., 68. lpp.).

Atsevišķas A. Brigaderes darbu varones salīdzinātas ar H. Ibsena tēlotajām sievietēm: A. Brigaderes Jolanta lugā "Dievišķā seja" "pēc rakstura struktūras radniecīga Hedai Gablerei: liels spēks un lielas spējas bez vērtības" (124. lpp.). Savukārt drāma "Ilga" ir "dziļākais darbs mūsu psiholoģiskā skatuves literatūrā, kas nostādāms līdzās darbiem — kā Ibsena "Rosmersholms" vai "Jūras sieviete"" (135. lpp.).

Gadās pa ekskursam cita rakstnieka daiļradē vai vispār prātojumos, kam nav tieša sakara ar A. Brigaderi. Manuprāt, pārsteidzīgi ir Z. Mauriņas meklējumi par A. Brigaderes saikni ar šveiciešu rakstnieku Konrādu Ferdinandu Meijeru, izsakot hipotēzi, ka "Meijera lapidārais, uz drāmu tiecošais stils varbūt ietekmējis Annu Brigaderi" (44. lpp.). K. F. Meijera grāmatas un grāmatu par K. F. Meijeru mūsu rakstniecei dāvinājis vācu rakstnieks un teologs Augusts Langmesers, ar kuru A. Brigadere iepazinās 1898. gadā, gadus četrus sarakstījās un vēlāk izmantojusi par prototipu ne visai simpātiskajam profesora Zandenburga tēlam lugā "Ilga". Vai visas dāvinātās grāmatas viņa lasījusi, par to Z. Mauriņai drošu ziņu nav, toties Z. Mauriņa apgalvo, ka A. Brigaderes "bibliotēkā uzglabātās grāmatas ir bez piezīmēm un

pasvītrojumiem" (76. lpp.). Z. Mauriņas vienīgais arguments: "Lasot drauga dāvētās grāmatas, sirds un smadzenes, divkāršojot savu uzmanību, uztver katru sīkumu" (44. lpp.). Tas tipiski esejisks domu gājiens, kuram var piekrist, var nepiekrist.

Ir jau interesanti ielūkoties lielu personību intīmajās attiecībās. Mīlestības saites uz laiku sasējās arī starp A. Brigaderi un A. Langmeseru, taču piedēvēt tik lielu nozīmi gan A. Langmesera sarakstītājam, gan viņa dāvinātajām grāmatām diez vai ir attaisnojami. Par tām "Baltajā ceļā" runāts četrās lappusēs un apcerējuma beigās pievienoti divi saraksti: A. Langmesera dāvinātās un A. Langmesera sarakstītās grāmatas. Acīmredzot šo savu pārsteidzību vēlāk atzinusi arī grāmatas autore un 1951. gadā, tas ir, trešajā "Baltā ceļā" izdevumā, ko laida klajā Alfrēds Kalnājs Čikāgā, abus minētos sarakstus atmetusi.

Ievērojot pašas Z. Mauriņas sacīto, ka A. Brigaderes mākslinieciskā personība nebija filozofiski ievirzīta, jāšaubās par A. Langmesera un K. F. Meijera darbu ietekmi. Turklāt Z. Mauriņa apgalvo, ka A. Brigadere "nekad neierakās grāmatās, [...] no grāmatām tikai retumis smēlusi ierosmi savam darbam" (63. lpp.). Un piemēru, kad to darījusi, Z. Mauriņai nav. Tieši otrādi. Ir uzsvērts, "visjūtīgākai rokai neizdosies Annas Brigaderes saaukstā paklājā sataustīt ārzemju pavedienus. [...] Neviens svešzemju vējš, drāzdamies pāri mūsu dzimtenei, neskāra viņu, nespēja samutuļot viņas dzidro skatu" (69. lpp.).

Tāpat var apšaubīt Z. Mauriņas atzinumu, ka A. Brigaderi, līdzīgi J. Porukam un R. Blaumanim, "vistuvākā bija vācu kultūra" (68. lpp.). Jā, vācu rakstnieku darbus viņa ir tulkojusi, jo vācu valodu labi prata. Bet vai tāpēc vācu literatūra bija "vistuvākā"? P. Ērmanim šādu vērojumu nav. Viņš sacījis, ka A. Brigaderi vienmēr sevišķi saistījuši ziemeļnieki, un to vidū minējis H. Ibsenu, B. Bjernsonu, Z. Lāgerlēvu, dāni Hermani Bangu.

Diskutējamu spriedumu, kā jau esejistei, Z. Mauriņas darbā ir daudz. Piemēram, par tragiskā izpratni, kur ieskanas pārcilvēka filozofija: "Tur, kur tēlotais cilvēks nav pietiekoši dižens, kā arī tur, kur viņa bojāeja nav neatvairāma, nevar būt traģēdijas" (85. lpp.). Tātad: "nedižena" cilvēka dzīvē traģēdijas nevar būt?! Daudz arī

esejisku atkāpju, kas interesantas, bet uz A. Brigaderi neattiecas, — par vienpatības veidiem (19. lpp.), par Raiņa darba filozofiju (93., 94. lpp.), par to, kādos apstākļos miruši mūsu lielākie rakstnieki utt., utt. Ne velti Paula Balode recenzijā par “Balto ceļu” rakstīja, ka Zenta Mauriņa ir kritiķe domātāja: “Rakstnieku darbi, ko viņa apskata savos kritiskos apcerējumos, ir pa daļai tikai prizma, kur atspoguļojas kritiķes jūtu un prāta pārdzīvojumi, domas un slēdzieni” (Latviete. — 1935. — Nr. 10. — 169. lpp.).

Un tomēr, neraugoties uz šo esejistisko pozīciju, uz šo, kā Paula Balode saka, subjektīvo prizmu, Z. Mauriņa, tāpat kā P. Ērmanis ar savu zinātniski analītisko metodi, pārliecinoši atklāj A. Brigaderes personību, kuru viņa meklējusi un atradusi rakstnieces darbos. Un šīs personības garīgā vērtība, kā uzsver Z. Mauriņa, ir skaidrības alkas, kas izteicas baltās krāsas simbolikā. Tāpēc arī grāmatai dots nosaukums “Baltais ceļš”. Un baltā ir arī latviskākā krāsa. Un A. Brigadere — latviskākā starp latviešu rakstniekiem.

Manuprāt, viena no Z. Mauriņas lielākajām veiksmeņiem ir tieši tā, ka viņa pārliecinoši un argumentēti atklājusi A. Brigaderes dziļi sakņoto *latviskumu* jeb, šodienas terminoloģiju lietojot, latvisko identitāti. Identitātei nav veltīta atsevišķa nodaļa, jo latviskums vijas cauri visai Z. Mauriņas grāmatai, strāvo no visas rakstnieces personības, izteicas visā viņas daiļradē — dzejā, prozā, pasakās, lugās. Latviskums nāk kā mantojums no seno latviešu kultiskās tuvības zemei un dabai, no tēva — baltā labieša pacietīgā lēnīguma, savaldīguma, zemnieciskā gara aristokrātisma, kas izpaužas apzinīgā un sīkstā izturībā, iekšējā spēkā, darba tikumā. Tieši iekšējais spēks veido tiklab A. Brigaderes rakstura noslēgtību, kā ētisko pasaules uztveri, kurā, tāpat kā mūsu dienās, labais un daiļais sintezējas skaidrības ilgās. Citējot latvju dainu rindas, Z. Mauriņa raksta: “To, kas reizē ir labs un skaists, latvietis apzīmē ar vārdu balts, un latviešu ilgas pēc baltām dienām ir skaidrības ilgas. [...] Dziļā ir doma par to, ka baltums kā tikumiska vērtība nav mantojams, bet iegūstams tikai ar paša spēku” (170. lpp.).

Latvju dainās plaši izvērstais motīvs par latviešu izturību, spītu, bēdām un likstām (“Ko panest nevarēju, / To samīnu kājiņām”) ir dominējošais arī A. Brigaderes daiļradē. Tāpat latviska, mūsu

folklorai tuva ir A. Brigaderes stilistika. Tuva ar savu leksiku, ar bagātīgajiem atkārtojumiem (ķēdi, anaforu, epiforu), ar prozas izteiksmes klasisko skaidrību, ar tēlu sistēmu. Kā no mūsu folkloras pasaules iznākusi ir Gundega, Maija un rakstnieces fantāzijas apvītais Velēnu vecītis, kurā jaušams gan Raiņa Baltā tēva, gan folkloras Baltā Dieviņa iekšējā, ētiskā spēka nepieciešamības apliecinājums. Un kur tad vēl Sakārnītis, Laimes māte, Sniedze un citi tēli!

“Baltā ceļa” nobeigumā Z. Mauriņa rezumē to, ko ir savā darbā parādījusi: “Anna Brigadere ir latvju īpatnības spektra paudēja, kas zaigo septiņās krāsās” (174. lpp.). Un šīs septiņas krāsas ir: zeme, miers, klusums, savrupība, spīts, darbs, daiļums. Kad tās visas apvienojas, secina Z. Mauriņa, “rodas baltā krāsa, latvju pilnības priekšstats, fons, kurā iegleznoti Annas Brigaderes atsevišķi sniegumi” (175. lpp.).

Latviskā izteiksmē, kā parāda “Baltā ceļa” autore, ietvertas lielas, dziļas vispārcilvēciskas vērtības. Pilnā mērā jāpievienojas Līgotņu Jēkaba 1935. gadā izteiktajai atziņai, ka Z. Mauriņas grāmata “padziļina mūsu garīgo kultūru, ievēd mūs dzejas darbu aptverošā izpratnē, padara redzīgus mūsu skatus par vērtībām, kurām līdz šim vienaldzīgi esam pagājuši garām vai nemaz esam redzējuši” (Burtnieks. — 1935. — Nr. 7. — 572. lpp.).

Tādējādi divi atšķirīgi literatūras pētnieki ar atšķirīgām metodēm pa atšķirīgiem ceļiem ir sasnieguši spožus rezultātus — pavēruši lasītājam dziļu ieskatu Annas Brigaderes radošajā personībā.

Lasītāju un izdevēju atsaucību iemantojis “Baltais ceļš”. Tas iznācis sešos atkārtotos izdevumos. Jau 1935. gadā divreiz, jo pirmais laidniens tūdaļ tika izpirkts. Sekoja trešais izdevums 1937. gadā. Tiesa, metieni nebija lieli. Pirmajiem trim izdevumiem kopā tikai 8000 eksemplāru (2500 + 2500 + 3000). Pēc tam “Balto ceļu” izdeva A. Kalnājs Čikāgā, tad 1991. un 1996. gadā apgāds “Zvaigzne” Rīgā. Abos “Zvaigznes” izdevumos Annas Brigaderes prettitula attēls nekorekti nomainīts ar Zentas Mauriņas attēlu. Jāšaubās, vai Z. Mauriņa tā būtu rīkojusies. Toties uzteicama ir “Zvaigznes” rīcība, pēdējo, tas ir, 1996. gada izdevumu bagātinot

ar jaukiem, maz redzētiem fotomateriāliem par A. Brigaderi. Abiem "Zvaigznes" izdevumiem pievienoti A. Zvejnieces komentāri par Z. Mauriņas grāmatā minētām personām un dažām fakti neprecizitātēm, bet 1991. gada izdevumam arī neliels Edgara Mucenieka priekšvārds. Abās grāmatās teksts iespiests pēc 1937. gada izdevuma.

Pētera Ērmaņa apcerējumiem ir tikai trīs izdevumi (1931. un 1934. gadā atsevišķā grāmatā, 1932. gadā A. Brigaderes Rakstu 11. sējumā). Tagad tas atrodams vienīgi bibliotēkās. Žēl! Jo vienlīdz vērtīgas ir abu autoru grāmatas. Lai vispusīgi iepazītu A. Brigaderi, jālasa kā Zentas Mauriņas, tā Pētera Ērmaņa apcerējumi. Tie viens otru papildina. Un vienlaikus abiem ir kopīga iezīme: pozitīvā apliecinājuma aspekts. Tiklab P. Ērmanis, kā Z. Mauriņa meklē un izceļ vērtīgo, paliekamo Annas Brigaderes daiļradē, nevis kā itin bieži mūsdienā — īpaši jaunie kritiķi, kas sacenšas jebkura autora trūkumu meklēšanā un sensacionālā apspēlēšanā. P. Ērmanis un Z. Mauriņa mīlēja Annu Brigaderi, mīlēja latviešu literatūru, mīlēja dzimto Latviju. Tas bija viņu spēks un viņu lielums, un tāpēc arī viņiem, tāpat kā Annai Brigaderei, ir un būs paliekama vieta mūsu kultūras vēsturē.

BRONISLAVS TABŪNS

RAKSTURS JĀŅA KLĪDZĒJA ROMĀNOS: PSIHOANALĪZES ASPEKTS

Jāņa Klīdzēja darbs romānistikā vispirms ir rosinošs jaunrades procesa aspektā. Zīmīgi, ka, dzīvodams svešumā, viņš galvenokārt rakstījis par Latviju un tās ļaudīm. Mūsdienu problēmām veltītajā grāmatā "Ievainotā dzīve" Jānis Klīdzējs atzīstas: "Tā dīvainā, sērīgā Latvijas dzeguze ar Sakstagala balsi un sauli uz spārnjiem atlido bieži un sēž kādā neredzamā zarā."¹ Tas tālab, ka "…trimdinieks dzīvo divos dažādos laika līmeņos — tagadnē un pagātnē"². Šie līmeņi gan tuvinās, gan saplūst arī rakstnieka radīto varoņu pasaulē.

Literārās jaunrades procesam īpaši veltītajās apcerēs "Par analītiskās psiholoģijas attieksmēm pret poētisko jaunradi" (1922) un "Psiholoģija un poētiskā jaunrade" (1930) Karls Gustavs Jungs runā par diviem atšķirīgiem poētiskās jaunrades tipiem. Vienā gadījumā raksturīgs "tāds materiāls, kas atrodas cilvēka apziņas sasniedzamības jomā, tā, piemēram: dzīves pieredze, noteiktas satricinājums, kaislības pārdzīvojums, cilvēka liktenis vispār, ko ikdienas apziņa aptver vai vismaz izjūt [..] Šādas jaunrades pirmmateriāls rodas cilvēku ciešanu un prieku sfērā, kas mūžīgi atkārtojas, tas ir cilvēka apziņas saturs, kas izskaidrots un apskaidrots poētiskajā atveidojumā."³ Autors izvirza konkrētu mērķi un realizē ieceri, pakļaudams tai materiālu. "Šādā darbībā autors pilnīgi identisks ar jaunrades procesu [..] Viņš pats arī ir viņa paša jaunrade, viss pilnībā saplūdis ar to."⁴ Šādu jaunrades veidu K. G. Jungs sauc par introvertu tipu (arī par psiholoģisko, jo lasītājam tas ir viegli psiholoģiski uztverams). Otrā gadījumā gluži pretēji — autors nespēj pārvaldīt savu jaunrades procesu, jo iecere atnāk neatkarīgi no viņa gribas — "vesela un gatava", kā

"autonomais komplekss" no bezapziņas lauka. "Radošais dzīvo un ieaug cilvēkā kā koks augsnē, no kuras tas paņem sev vajadzīgās sulas"⁵, un rakstnieka Es mobilizē savā kalpībā. Šādu jaunrades veidu K. G. Jungs apzīmē par ekstraverto tipu (arī par vizionāro, jo tas sevi reprezentē kā vīzija, kā oriģināls simbolisks veidojums, kas grūti interpretējams). Turklāt K. G. Jungs brīdina, ka šie poētiskās jaunrades tipi nav vienādojami ar tāda paša nosaukuma vispārīgajiem psiholoģiskajiem tipiem, kas skaidroti viņa apcerē "Psiholoģiskie tipi" (1920) un kas abi rakstnieka jaunradē var izpausties kā introverti, tā arī ekstraverti. Poētiskās jaunrades tipi var diferencēties pat viena literāra darba ietvaros: tā J. V. Gētes "Fausta" pirmā daļa, kas veidota introverti, lasītājam ir psiholoģiski adaptējama, kamēr ekstraverti veidotās otrās daļas sarežģītā simbolika prasa īpašu interpretāciju.

Kuru no minētajiem tipiem savā jaunradē pārstāv Jānis Klīdzējs? Konfrontējot rakstnieka reālās biogrāfijas faktus ar viņa prozas pasauli, ir pamats pieņemt, ka pamattendencē savā rakstnieka darbā Jānis Klīdzējs ir introverts. Viņš izmanto dzīves pieredzē labi iepazītu un apgūtu materiālu par Latgales lauku sētu un novada ļaudīm, par izglītību un kultūru 20. un 30. gadu Latvijā, par Otrā pasaules kara laiku, kurā arī pašam autoram nācās šķērsot pasaules lielceļus, par latviešu trimdinieku dzīvi Amerikā pēc kara. Šo materiālu bagātina arī viņa paša kā profesionālā psihologa vērojumi un prakse psihiatriskajā slimnīcā.

Visautentiskākā ir tā materiāla daļa, kas saistās ar autora tiešo autobiogrāfisko pieredzi, ar viņa paša izjūtu un pārdzīvojumu ieprojecēšanu tēlā. Autobiogrāfiskie iespaidi vistiešāk saistīti ar bērnības laiku: "...bērnības pieredzes, dziļi paslēpušās, nāk visu mūžu līdzī un reizēm sašķiebj dvēseles mehānismus visfantastiskākajos leņķos un savījumos."⁶ Bez šīs pieredzes, bez bērnības atmiņu mirdzuma nebūtu iespējas tik pārliciecināši atsegt populārā "cilvēka bērna" Bonifācija Pāvulāna tēlu. Daudz autobiogrāfisku vilcienu, autora izlolotu sapņu un jaunības ideālisma iestrāvo arī Antona Pakolna, Andra Rugāja un citu novada jauniešu tēlos. Nepārprotami autobiogrāfisks ir Jāņa, saukta par Džanu, tēls romānā "Otrais mūsos".

Par izmantotā materiāla konkrētību un līdz ar to jaunrades procesa introvertu virzību liecina arī izmantotie prototipi. Reālas, Latgales videi tik tipiskas personas kā tautas muzikanti un dzīvesgudrie savādnieki, ko var uzskatīt par viedā vīra arhetipa modifikācijām, rosinājušas tādu tēlu kā Dukoņu Juris, Ruduks, Izidors Akmins un līdzīgu ieceri un izveidi. Romāna "Dāvātās dvēseles" galvenās varones Milces Salānes prototips ir rakstnieka dzīvesbiedre, kuras meitas uzvārds ir Svilāne.

Turklāt, kā norādījis K. G. Jungs, abu minēto tipu — introvertā un ekstravertā — polaritāte jaunradē nav absolūta. Pastāv to mijiedarbe, veidojas pārejas formas. Arī pamattendencē introvertajā Jāņa Klīdzēja jaunradē pārsteidzīgi būtu noliegt pārpersoniskā klātesamību. Šai sakarā zīmīga ir rakstnieka pašanalītiskā atziņa: "„vairumu savas iekšējās dzīves siltuma, enerģijas un cerību es saņemu no latviešu kultūras. Kultūra ir iedzimta, ieaugusi, iedzīvota, iemīlēta. Tā ir manas personības kodols un manas iekšējās dzīvošanas sistēma.”"

Jāņa Klīdzēja prozas pasaulē netrūkst sociālo konfliktu un spilgtu apstākļu zīmējuma. Taču rakstnieku galvenām kārtām saista viņa veidoto varoņu iekšējā dzīve, psiholoģiska rakstura miklas. Vēstījuma struktūrā noteicošais kļūst psiholoģisms. Tiek akcentēta ciešā mijiedarbe starp apziņas un bezapziņas norisēm, starp mentālajiem spēkiem un arhetipālo enerģiju. Bezapziņu Jānis Klīdzējs tēlaini dēvē par dzīves sitienu un pārciesto sāpju, un "nokavēto vēlmju" noliktavu, kurā glabājas "lauzto sapņu un cerību lauskas", izdegušas mīlestības plēves. Bez tam: "„zemapziņo procesu gara dzīvē ir daudz vairāk nekā apziņo, un tiem ir liela nozīme kā gara dzīves normālā, tā arī slimīgā darbībā.”"

Tālab ļoti svarīgs uzdevums ir harmonizēt savu dvēseles dzīvi, panākt labvēlīgus nosacījumus radošai aktivitātei. Bezapziņas spēkus un procesus Jānis Klīdzējs zīmīgi nosaucis par "otro mūsos". Apziņas un bezapziņas spēku mijiedarbes tēlaina atklāsme, risinot Es dialogu ar "otro mūsos", ir viena no pašām būtiskākajām rakstnieka prozas kvalitātēm un viņa profesionālās meistarības iezīmēm.

Jāņa Klīdzēja romānu spilgtākie varoņi ir bērns, pusaudža un jaunieša vecumā — tādā cilvēka vecumā, kad viņš pārdzīvo

individuāciju, veidojot patību, raksturu un personību, apzinoties sevi kā unikalitāti un tajā pašā laikā — kā vīrieti vai sievieti.⁹

Individuācijas sakarā psihoanalīzes aspektā par nozīmīgu faktoru kļūst cilvēka dzimumidentitāte. Tās izpausmes varoņu rīcībā un pārdzīvojumos kļūst par neaizstājamu rakstura atklāsmes līdzekli. Tā viens no spilgtākajiem bērnu un pusaudžu raksturiem Jāņa Klīdzēja romānistikā ir Bonifācijs Pāvulāns, saukts par Boni. Jau agrīni viņš sāk kautrēties maiguma pret māti un cenšas atdarināt sava dzimuma pieaugušos. Priekšstatu par dzimumu Bonim palīdz veidot kā arhetipālie impulsi, tā arī ģimene un sociālā vide, īpaši apkārtnes vīriešu piemērs. Viņš rikojas pēc atziņas: "Es esmu puika." Boņš atsakās iet pirtī kopā ar sievietēm. Vislielākais apvainojums viņam ir uzrunā vai pieaugušo ģimenes pārstāvju pārspriedumos dzirdētie vārdi "bērns" vai "knislis". Rakstniekam šī tagad jau arī kinomākslā popularitāti ieguvušā varoņa rakstura atklāsmē izdevies pārlicināši pierādīt, cik paštapšanas process ir sarežģīts. Boņa pārdzīvojumos un tieksmēs saplūst edipālā un pēcedipālā (pēc Jūlijas Kristjevas apzīmējuma — "simboliskā") posma izjūtas un vēlmes. Bonim nepietiek ar mātes tuvību. Visiem par pārsteigumu, sev par līgavu viņš izvēlas kaimiņu Degļu pieaugušo meitu Brigitu, bērna leksikā sauktu par Bibuku. Brigitas pieskārieni Bonim ir sevišķi tikami. Viņas balss, it īpaši dziesmā, ap sirdi tin "nātru ar medu kopā". Un, lai arī saimes ļaudis pārlicinātu par šo attiecību nopietnību un patiesumu, septiņgadīgais Boņš paziņo, ka precas un ka ņem nevienu citu kā Degļu Brigitu. Taču atklājas, ka viņa vietu jau paspējis aizņemt cits precinieks — puisis Aleksis. Atbilstoši psihoanalīzes pamatlicēja Zigmunda Freida teorijai bioloģiskā tēva kā "agresora" vietā te nostājas cits "agresors", kas Boņa izjūtu pēcedipālajā posmā sāncensīgi noraidāms un noliedzams. Iztēlodamies Aleksi kā nejauku, pat atbaidošu, Boņš būtībā vēlas sava nīstamā "agresora" simbolisku nāvi. Saskare ar reālo notikumu gaitu, īpaši Brigitas un Alekša kāzu reizē, un neiespēja ieņemt "agresora" vietu Boņa dvēselē rada spēcīgu jūtu mulsumu, kas jāpārdzīvo vienatnē, kartupeļu vagā ļaujoties, pat boņaprāt, vīrietim nepiedienīgām asarām un elsām. "Cilvēka bērna" pārdzīvojumi dzimumidentitātes pašaplie-

cinājumos ir patiesi. Boni kā jūtīgu un vīrišķīgi aktīvu raksturu viņa personības formēšanās "verbāli simboliskajā" (J. Kristjeva) posmā pārsteidz pēkšņa, "neganta" mīlestība, kas viņa nepieredzējušajā dvēselē sāk degt kā "kausētas ogles".

Dzimumidentitātes sakarā daudz nākas pārdzīvot arī pusaudzei Milcei Salānei romānā "Dāvātās dvēseles". Milce gan neizjūt vienaudzēm tik tipisko tieksmi identificēties ar sava dzimuma pieaugušo tēliem, varbūt arī tālab, ka agrā bērnībā nav saņēmusi īstu mātes mīlestību. Agri nācies kļūt patstāvīgai, audzējot sevi nerimtīgu zinātkāri. Turklāt ar pusaudzes Milces gaitām tiek risināts stāsts par savdabīgas personības tapšanu. Par Milces audzinātāju kļūst tautas prātnieks un grāmatu draugs Basais Andrivs, kas jūtīgajam dabas bērnam palīdz veidot priekšstatu par *homo sapiens* vietu un lomu dzīvības sistēmā, par viņa tuvību pārējiem "dzīvības radniekiem" tajā un atbildību par viņiem. Milcei tā pirmām kārtām ir atbildība par viņai uzticēto ganāmpulku. Turklāt Andrivs māca saskatīt skaistumu ne vien dabā, bet arī cilvēka dvēselē. Un cilvēkmīlestība viņam ir centrēta sakrālajā: "Tapšana par cilvēku ir dvēseles mantošana, audzināšana, kopšana, sildīšana un spodrināšana ar visu labāko un skaistāko, kas ir citos cilvēkos un pasaulē ap mums."¹⁰ Un Milce sāk nojaust, ka, neraugoties uz savu nesavaldību un dažkārt raupjo attieksmi pret saimes ļaudīm, viņas mantojumā ir nevis "cieta" un "akla" dvēsele, kāda ir nelietīgajam Repam, bet gan līdzjūtīga un dāsna, kas "dod un dāvina no sevis citiem".¹¹

Taču Milces paštapšanā un personības veidošanā "otrais" sevi piesaka kā kaut kas pretrunīgs, kas "urbj kā ar svārpstu". Tā ir nemierīgās pusaudzes sastapšanās ar savu Ēnas arhetipu, pārdzīvojot neizbēgamo, bet arī citiem neizpaužamo strīdu ar savu *Alter ego*. Nereti tas atgādina grēksūdzi dabas klēpī un atzišanos nosodāmā rīcībā.

"Otrais mūsos" Milces rakstura izveidē iegūst arī ļoti savdabīgu pavērsienu. Meitenes psihē tas izpaužas kā gandarījumu un prieku nesoša enerģija un tēlaini radošo spēju atraisīšanās. Milces uztverē tas ir grūti personificējams, tomēr tik tuvais "brīnumdarītājs" Zimzims, kas nav īsti izprotams pārējiem, bet kas spārno meitenes

dvēseli un liek atraisīties viņas iztēlei. Personificētais Zimzims Milcei dod iespēju apdvēseļot priekšmetus un dabas parādības, bez piepūles veidot asprātīgas atskaņotas rīmes, fantāzijas atvēzienā pārvarēt jebkura laika un telpas ietvarus.

Bez visa cita "otrais" Milces psihē un raksturā pieteic sevi un spēcīgi centrējas Animus arhetipā. Pusaudzes iekārotais un idealizētais, viņas "skaistais" un "gudrais" jauneklis ir Jasmaņu māju ģimnāzists Klements, saukts par Klemčuku. Nevienam nav tādu skaistu acu, tādu roku un tādas neatvairāmas balss kā Klemčukam — pārlicināta Milce. Atšķirībā no Bonifācija viņas aizraušanās vairāk saistīta ar sava pielūgsmes objekta apbrīnu un idealizēšanu, kālab nav tik dramatiska. Klementa kā centīga jaunieša piemērs palīdz briedināt Milces apņemšanos kļūt par ģimnāzisti un vēlāk arī par studentu. Pusaudzes gadu aizraušanās, jaunietai kļūstot pieaugušai, pati noplok.

Sarežģīts "otrā" veidols atklājas Jasmaņu audzudēla Klementa psihē. Jaunietis asi pārdzīvo savu likteni, kad nejausi atklājas, ka lāga vecīšu Jasmaņu ģimenē viņš ir nevis īstais bērns, bet tikai "dzeguzēns": "Es neesmu, kas es domāju esam."¹² Izrādās, ka izskatīgā un allaž draudzīgā Regīna nav nekāda "tante", par kādu viņu ģimenē iesaukuši, bet gan viņa bioloģiskā māte un gādīgā Jasmaņu saimniece — tikai audžumāte. Mātes un Animas arhetipu sarežģītās attiecības jaunieša psihē ir liecinājums Karla Gustava Junga pieņēmumam, ka vīrieša sievietiskajā ideāltēlā iespējama šo abu arhetipu pārklāšanās. Bez tam Klementam jāiztur arī cits liktenīgs pārdzīvojums viņa vecāku sakarā. Tas notiek, sastopoties ar savu bioloģisko tēvu — katoļu baznīcas dekānu Floriānu Skrūzi. Viņam — tagad jau vīra gados pēc universitātes beigšanas — asiņu balss un dzīves pieredzes ietekmē nākas koriģēt savu agrāko negatīvo iepriekšpieņēmumu par cilvēku, kuru īstenībā nemaz nebija pazinis. Tēva personā sastapts ne vien cienījams, inteligents cilvēks, bet arī domubiedrs, kura piemēram ir vērts sekot. Klements arī nolemj kļūt par baznīcas karaskolas kadetu.

Ļoti īpatnēji Mātes un Animas arhetipi pārklājas Keizija Dana-hū izjūtās romānā "Dzīvīte, dzīvīte, šūpojos tevī" (vēlākajā pārpublicējumā — "Bārenis"). Keizijs kļuvis par slavenu amerikāņu

televīzijas komentētāju, cītīgi veidojis savu Personu — to, ko no viņa prasījusi profesija, sabiedrība un ekrāns. Taču iekšēji viņam nākas glabāt kādu pašam neizprotamu noslēpumu un pārdomu brīžos atzīties: "Manī nav īstā — manis."¹³ Keiziju māc neskaidra ilgošanās un sāpe, murgi un sapņi, kas ikreiz konkretizējas Sejas veidolā. Šim psihe fenomenam jaunais vīrietis nerod izskaidrojumu, taču laipnā Seja gadiem ilgi apciemo sapņos — kā sargātāja, žēlotāja un mierinātāja, kā Mātes arhetipa īpatnēja izpausme. Šī Seja iru izcelsmes amerikāņu ģimenē izaugušajam bārenim, kas savus īstos vecākus zaudējis kara laikā un kura īstais vārds ir Kazimirs, nav nekas cits kā pirmsedipālajā posmā atmiņā iegravēto iespaidu par savu īsto māti latvieti sublimācijas rezultāts. Zīmīgas arī tālākās konsekvences šī rakstura attīstībā: Mātes arhetips, tiecoties pārklāties ar Animas arhetipālo tēlu skaļās un valdonīgās itālietes Džesas veidolā, kļūst nesaderīgs un Kazimira (Keizija) vīrietiskajās izjūtās rada disharmoniju.

Romānā "Sniegi" Jānis Klīdzējs "otrā" izpausmi saistījis ar sajūtu sfēru, ar sava veida sinestēziju un intimitīvu nojausmu. Aklā meitene Anastāsija, saukta par Tāsīti, organiski izjūt dabu, iemācās mežu un ezeru valodu. Dzirdes un taustes sajūtas viņa bez piepūles pārvērš "redzes" gleznās. Nojausma un apķērīgums viņai ļauj iepazīt tuvos cilvēkus un uztvert redzīgajam nepamanītās sakarības, apbrīnas cienīgā balss — izteikt sevi dziesmā.

"Otrais mūsos" — tas Jāņa Klīdzēja romānistikā ir arī slimās psihe un sadalītās personības apzīmējums tāda paša nosaukuma romānā. "Vienu dienu es esmu viens, citā dienā otrs. Manī vienā pašā ir tādi kā divi dažādi, sveši cilvēki [...] Un viņi strīdas un kliez viens uz otru",¹⁴ atzīstas kāds no romānā tēlotās Aimolas psihiatriskās slimnīcas iemītniekiem. Dāsnā autobiogrāfiskā pieredze autoram devusi iespēju uzskatāmi notēlot īpatnējo slimnīcas atmosfēru un radīt garīgi slimo īpatņu tēlus. Deluzīvu halucināciju mocītais Rojs, šizofrēniķis Alens, bezcerīgais nihilists Edijs, depresijā ieslīgusi Lusila, melnādainā sieva Bļūla, kuras iedomās ir astoņi bērni no Svētā Gara, bet devītais būs Melnais Jēzus, — tā ir tikai daļa no grūti aptveramā slimnieku kontingenta, kas ir jaunā sociopsihologa Džāna aprūpē. Cilvēka psihē sāk valdīt disharmo-

nizējošais "otrais", nobīdot pie malas un apklusinot viņa Ego un Virs-Ego balsi. No bezapziņas lauka atbrīvotā negatīvā enerģija pārņem varu, uzurdī nīknās domas un uzmācīgās idejas, izsauc dusmas, saindē dvēseli un rada bailes. Atslēgu šādu ievainoto dvēseļu atverei profesionālim Džānam nākas meklēt ilgi un grūti, jo katrai tā ir atšķirīga. Viena no veiksmēm Džāna praksē — Ilzes Maldones atveseļošanās. Ilgi dzīvodama svešā vidē un runādama svešu valodu, septiņdesmit septiņus gadus vecā Ilze paspējusi aizmirst dzimto latviešu valodu, kuru atgūst, tikai neatlaidīgi aktualizējot no apziņas lauka ilglaicīgi izstumtos vārdus.

Šajā rakstā atbilstoši iecerei Jāņa Klīdzēja veidoto varoņu raksturi analizēti tikai vienā — psihoanalīzes aspektā. Lai tos atklātu vispusīgi, būtu jāpraktizē arī citas mūsdienīgas literārā teksta interpretācijas metodes. Tas varētu būt īpašas apceres uzdevums.

PIEZĪMES

- ¹ Klīdzējs J. Ievainotā dzīve. — 1976. — 127. lpp.
- ² Turpat. — 172. lpp.
- ³ Jungs K. G. Psiholoģija un poētiskā jaunrade // Karogs. — 1991. — 9./10. nr. — 202. lpp.
- ⁴ Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству // Феномен духа в искусстве и науке. — Москва, 1992. — С. 104.
- ⁵ Turpat. — 108. lpp.
- ⁶ Klīdzējs J. Ievainotā dzīve. — 30. lpp.
- ⁷ Pašportreti. — Ņujorka, 1965 — 177. lpp.
- ⁸ Klīdzējs J. Ievainotā dzīve. — 30. lpp.
- ⁹ Семьюэлз Э., Шортер Б., Плот Ф. Критический словарь аналитической психологии К. Юнга. — Москва, 1994. — С. 61.
- ¹⁰ Klīdzējs J. Dāvātās dvēseles. — R., 1992. — 189. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 191. lpp.
- ¹² Turpat. — 157. lpp.
- ¹³ Klīdzējs J. Bārenis. — R., 1995. — 35. lpp.
- ¹⁴ Klīdzējs J. Otrais mūsos. — Ņujorka, 1983. — 78. lpp.

KAS ATKLĀJAS FOLKLORAS VĀKUMOS PAR LATVIEŠU RAKSTNIEKIEM

*Tautas draugus mīļi lūdzu sviedrus, pūles netaupīt:
Tēvu teikas, mātes dziesmas vaļas dienās salasīt.*

Celmiņu Mārtiņš¹

Latviešu zinātnē ir pētījumi par folkloras un literatūras mijiedarbi, par folkloras motīvu izmantojumu dzejnieku daiļradē, par literāru sacerējumu folklorizēšanos. Vairākkārt minēti un slavēti rakstnieki, kas iesaistījušies arī folkloras vākšanā. Kaut Paegļu Mārtiņš 1893. gadā savu materiālu pavadvēstulē Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai (RLB ZK) rakstījis: *"Daži no mūsu labākajiem Latv. rakstniekiem gan par to sodās, ka caur tautas gara mantu krāšanu daudz tiekot pazaudēts pie citiem literatūras darbiem un ka vajagot labāk ar kaut ko citu nodarboties"* (LFK 1730, 75042—75338). Ja Latviešu folkloras krātuvei (LFK) būtu finansiāli iespējams izdot atsevišķu vācēju krājumus, tad interesantākie un bagātākie būtu Fricim Gulbim [Vilis Veldre, arī Jānis Trimda], Nikolajam Kalniņam, brāļiem Ancīšiem, Jānim Bičolim, nelieli arī Arturam Plaudim, Arvidam Skalbem u.c. Jau 80. gadu otrajā pusē sērijā "Latvju dainu avoti" tika iecerēts izdevums "Latviešu rakstnieku pierakstītās dziesmas Latvju dainās".

Šoreiz, norobežojoties tikai ar "Latvju dainu" (LD) līdzstrādniekiem, aplūkosim, kādas noderīgas ziņas literatūras pētnieki var iegūt no folkloras vākumiem. Starp 900 LD vācējiem un teicējiem alfabētiskajā katalogā vispopulārākie ir rakstnieki un mācītāji, kuru dzīves ceļi jau vairāk vai mazāk pētīti. Ieinteresēt varētu šo cilvēku savstarpējās saistības, grupējumi, attiecības, ietekmes. Piemēram, vāciskajā Jelgavas ģimnāzijā vienlaicīgi mācījās Miķelis Klusiņš, Kārlis Kundziņš, Jānis Pārstrauts. Divdesmit gadu vēlāk Jelgavas reālskolā pastāvēja skolnieku pulciņš "Zemgalija", ko vadīja Ludvigs Griens un kas Jelgavas Latviešu biedrības Rakstnie-

cības nodaļai (JLB RN) iesniedza savu skolasbiedru folkloras vākumus. Klasesbiedri un draugi Rīgas ģimnāzijā bija Jānis Pliekšāns, Mārtiņš Celmiņš un Pēteris Stučka, kas kopā sajūsmiņājās par Friča Brīvzemnieka vēstulēm un aicinājumiem. Visplašākais un Latvijas vēsturē nozīmīgākais bija Liepājas ģimnāzijas skolēnu pulciņš, kura biedri — Kristaps Zumbergs, Janis Jansons-Brauns, Fricis Roziņš, Jukums Palēvičs, Jēkabs Alksnis, Ādolfs Hertelis, Ernests Ekšteins u.c. — nodarbojās ar latviešu gramatikas, literatūras un vēstures pašmācību, uzvedības kultūras apguvi. Nomaļus stāvējis bagātais Pauls Kalniņš, kuram *“neesot bijusi nepieciešamība kopā ar laucinieku puīšējiem iemācīties, kā uzvesties izglītotā sabiedrībā”*. Kā Jēkabs Alksnis 80 gadu vecumā atcerējās: *“Mēs savos vakaros piekopām tikai nacionālismu, bet par latviešu ģimnāzijas, augstskolas un savas valsts nodibināšanu nekad neesam debatējuši. Nezinājām arī nekā par sociālismu.”*²

Kaut jaunstrāvnieki J. Jansons-Brauns (arī Fricis Roziņš) personiski nesūtīja tautasdziesmas Krišjānim Baronam, tomēr vērā ņemama viņa radniecība ar izcilu folkloras vācēju. J. Jansona tēva brālis Andrejs Jansons bijis uzticamākais Jurjānu Andreja palīgs, lielākais dziesmu avots K. Baronam, arī Jēkabam Janševskim Kurzemē. Viņš ieinteresējies gan Liepājas ģimnāzistus, gan apkārtnējos skolotājus vākt folkloru. Visietekmīgākais tautiskās kustības iedvesmotājs bija Fricis Brīvzemnieks, bet pēc dokumentālām liecībām, vēstulēm, atmiņām redzam, ka savā novadā liela ietekme bijusi Āronu Mātsim (Aleksandrs un Jānis Ramāņi, Jānis Punka), brāļiem Kaudzītēm uz saviem palīgskolotājiem. Brāļi Kaudzītes paši nav atrodamī LD reģistros, bet vēstulēs ir liecības, ka savas savāktās tautasdziesmas viņi piesūtījuši Āronu Mātsi krājumam.

Iespējams, kāda nozīme arī latviešu rakstniecībā bijusi faktam, ka šajā LD vācēju pulkā bijusi Tīrzmalietes māsa Anna Dzelzkalēja — jūtīga, smalka dvēsele ar brīnišķīgu rokrakstu un labu muzikālo izglītību, Jāņa Ezeriņa tēvs, Augusta Saulieša rads (varbūt brālis) Jānis Plikausis. Zinot māsu Bērzkalnu neveiksmīgos centienus pievērst A. Saulieti folklorai, uzmanību piesaista kāda Jāņa Zommera vēstule F. Brīvzemniekam, ka viņam neviena cita nav, kam lūgt veikt pasaku un teiku norakstus, kā vienīgi

A. Plikauša kungs, kurš Rīgā gatavojas skolotāja eksāmenam (1890. 25. IV Viļņā). Nav zināms, vai viņš šo darbu padarīja. LD vācēji bija arī Jāņa Poruka un Friča Jansona pirmie skolotāji — Jānis Kalniņš un Ansis Dekšinieks. Skolotāju un skolotāju semināru nozīme LD tapšanā ir daudz plašāka tēma par rakstnieku ieguldījuma izvērtējumu. Mūsaprāt, dažus no viņiem varētu arī pieskaitīt latviešu rakstniecībai.

Lai atrastu objektīvus kritērijus rakstnieku noskaidrošanai LD vācēju sarakstā, palīgā tika ņemti divi nopietni izziņas literatūras avoti, kuru publicēšanas atstarpe — 66 gadi. Tie ir: Alberta Prandes *Latvju rakstniecība portrejās* (Leta, 1926; LRP) un Literatūras, folkloras un mākslas institūta *Latviešu rakstniecība biogrāfijās* (Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992; LRB). Pirmajā — LRP ar paplašinātu skatījumu uz latviešu rakstniecību un tuvāku laikā tautiskai kustībai no 900 vārdiem atradām — 83, bet otrajā — LRB ar rūpīgo pseidonīmu sarakstu, kas pat palīdzēja saīsināt LD reģistrus, — 74. Veicot nelielu uzskaiti, atklājās, ka tikai LRP ir 20 rakstoši LD līdzstrādnieki, bet vienīgi LRB — 11. Abos izdevumos iekļauti 63 vārdi, bet pavisam kopā **94**, tātad apmēram desmitā daļa no LD līdzstrādniekiem bija latviešu rakstniecības pārstāvji.

Vispirms uzrādīsim avotos fiksētās atšķirīgās personas pēc Krišjāņa Barona veidotiem sarakstiem un viņa izmantotā alfabēta kārtībā. Šī uzskaitē var labi atklāt abu grāmatu atlases un kārtotāšanas principus. Tikai **LRP**: ārsts Jēkabs Alksnis; banku speciālists Andrejs Bērziņš; mūziķis Atis Kauliņš [Bindu Otis]; jurists Teodors Bredenfelds; Augusts Briedis; fotogrāfs Mārtiņš Buclers; mācītājs Kārlis Freudfelds; žurnālists un vēsturnieks Kārlis Graudiņš; arhibīskaps Teodors Grinbergs; politiķis Pauls Kalniņš; valodnieks Jānis Kauliņš; mākslas vēsturnieks Ernests Felsbergs [Klinskals]; mācību grāmatu autors Kaspars Kopmanis; agronoms Jānis Mazvērsītis; valodnieks Juris Plāķis; gleznotājs Janis Rozentāls; Anzelms Šķerbergs; ārsts Pāvuls Strautzelis; Zvaigžņu Andžs; mācītājs Fridrihs Vāgners. Tikai **LRB**: Jānis Bergs [Aizkalns]; Fricis Baginskis; Kārlis Brīvnieks; Edmunds Krustāns [N. Eidōrts]; Jēkabs Ezers; Jānis Greste; Fēlikss Boļeslavs Laizāns; Jānis Miezi-

Mezevskis; Dāvis Ozoliņš; Mārtiņš Paegle [Tīcāns] (LRP pieminēts bez atsevišķa šķirkļa); Kārlis Pētersons.

Ar lielu prieku pievienojamies Zvārguļu Edvardam, kurš jau pirms 100 gadiem dzejnieku pulkam pieskaitījies arī Kārli Kreimu-Skābo; Jāni Punku [Radaviešu Hansu]; Kārli Tarziera.³ Vēl arī Pēteris Dambītis [Ziģenots]; Pēteris Dreimanis; Gustavs Friedrihsens; mācītājs Jānis Grīnbergs; Mārcis Šimiņš [Pērkons]; tulkotājs Kārlis Ports; Teodors Zandmanis [Dzintarkalns]; Pēteris Siliņš-Bangpūtis u.c. dažādos avotos nodēvēti par rakstniecības pārstāvjiem.

Folkloras vākumi latviešu rakstniecībai var būt noderīgi ar saglabātajiem rokrakstiem. LFK atrodas RLB ZK folkloras krājums ar manuskripta numuru [1730],⁴ kurā mēs varam atrast daudz rakstnieku paveikto folkloras laukā un arī vēstules, kas dotu kādu biogrāfisku faktu. Sniegsim ziņas par šiem rokrakstiem. No **Pētera Abula** saglabājušās 500 kaligrāfiski pierakstītās tautasdziesmas 1888. gadā no Mēdzūlas un Trikātas pagasta (1730, 48416—48915), sakārtotas alfabēta kārtībā pēc pirmā vārda. Pavisam raibs un bagāts ir **Kristapa Alkšņa-Zundūļa** 1162 folkloras vienību materiāls ar *mānticības atliekām*. Minēti vairāki teicēji, kas varētu ieinteresēt novadpētniekus. Dainu skapī atrodama tautasdziesmu paciņa ar K. Barona uzrakstu *Alkšņa-Zundūļa sabojājumi*. **Āronu Matīsam** ir referāts par mīklām un 2188 tautasdziesmu krājums no Bērzaunes (1730, 1—2188), pabeigts 1877. gadā, nav ievietots LD. (Šis materiāls jau vairākus gadus pilnībā sagatavots izdošanai.) **Ausekļa** Lielvārdē pierakstītās dziesmas nonākušas LD no F. Brīvzemnieka nodotā pasaku krājuma *A. Lerham-Puškaitim Džūkstē*, kur tās sāņēmis H. Visendorfs. Rokraksti nav saglabājušies. [**Austars**] **Jānis Sanders**, plaši pazīstams mācītājs, latviešu un leišu tautu apvienošanās idejas paudējs, atstājis ZK manuskriptā 28 dziesmas (LD tikai 5), vairākas māju zīmes (1730, 45166—45194) un vēstuli avīzes "Balss" redaktoram ar lūgumu dot iespēju sazināties ar Vigneru Ernestu.

Kristapa Bahmaņa rokraksti meklējami atsevišķā LFK manuskriptā [1317] 1921. gadā no teicējas Fernotes pierakstītās 159 dziesmas. **Ansis Bandrevičs** dziesmas nodevis tieši F. Brīvzem-

niekam un K. Baronam, bet RLB ZK atsūtījis aprakstu par trideksti Dobeles apriņķa Salgales draudzē un pāris dziesmu (1730, 40969—40972). No banķiera, mecenāta, izdevēja **Andreja Bērziņa** rokrakstā saglabājusies 181 dziesma (1730, 62957—63137) un 63 miklas (1730, 17916—17978), pierakstītas Jaunbebros, kur viņš strādājis par pagasta darbeža palīgu (1891—1897). 97 dziesmas, kā atzīmējis K. Barons savās piezīmēs topogrāfiskā rādītāja uzmetumos: "*Kārklīņu Ernests izrakstījis iz Bērziņu Andreja t.dz. krāj. Bērzonē, Bar. piesūt. no DL redakc.*" Lielāku pārsteigumu radīja izlasītais Jēkaba Alkšņa memoāros, kuros A. Bērziņš attēlots kā nelabvēlīgākā persona autora mediķa gaitās Liepājā; Haralda Biezā vēsts par A. Bērziņa pētniecības fondu Upsalas universitātē — Baigajā gadā pa diplomātiskiem ceļiem viņš spējis to nogādāt un izveidot Zviedrijā, tas jāizlieto kā balva par pētījumiem Latvijas vēsturē un kultūrā. A. Bērziņa vēstule uz Zviedriju, rakstīta 1940. gadā apmēram laikā no 21. jūnija līdz jūlija vidum, kad viņu apcietina, beidzas ar vārdiem: "*Es lūdzu Dievu, lai man dzimtenes zeme būtu viegla. Dievs, uzturi brīvu Zviedriju, un, Dievs, dod latviešu tautai atkal brīvību.*"⁵ 1941. gada jūnijā viņu izsūta no Rīgas centrālcietuma, un, pēc nepārbaudītām ziņām, viņš miris 1941. gada 24. decembrī tālu no Latvijas.

Iespējams, LFK glabājas senākais **Luda Bērziņa** autogrāfs, kas noslēdz mājskolotāja 1889. 13. XII rakstīto *piezīmējumu* pie 33 Irlavas seminārā savāktām dziesmām (1730, 58919—58951). Viņa vēlējums ir: "*Kaut veiktos šīs mantas krāt!*" Vēlākais krājums [867] ar 7595 vienībām pierakstīts no 1921. līdz 1939. gadam. Vēl neapgūts un nepublicēts L. Bērziņa manuskripts "*Greznā dziesma*" par vācu tautības mācītāju ieguldījumu latviešu folkloras vākšanā, kas pabeigts ap 1942./43. gadu. Iepriekšējā brālis **Roberts Bērziņš** jau 1888. 13. X iesūtījis kladi cietos vākos ar 577 tautasdziesmām (1730, 50067—50770). Pavadvēstulē ZK izteikta doma, ka solījums krājumu "*bez kavēšanās gaismā laisti, pamudināja dažu labu no jauna tautasdziesmas krāt, pamudināja arī mani šīs Lieliecaavā un Džūkstē sakrātās t.dz. Jums piesūtīt un lūgt, lai arī viņām, zināms pēc patikšanas sijātām — ļaut stāties savas tautas priekšā. Ja tas notiek, tad mans mazais pūliņš caur to bagāti atlīdzināts.* Viņš apjautājas, vai mani pērn

iesūtītie zivju nosaukumi cik ko ievēroti, vēl piedāvā 500 māņus. Sekmes darbā priekš mūsu tautiņas!"

K. Barons LD apvienojis divus Jāņus Bergus vienā personā, norādot, ka dziesmas sūtītas no Saldus Aizkalnes un Kabiles. Par bibliogrāfu, tulkotāju **Jāni Bergu-Aizkalnu** materiālu nav, bet literātam, agronomam, LU profesoram **Jānim Bergam** saglabājušās rokrakstā 248 dziesmas — 151 no Kabiles, 97 no Zaļās muižas (1730, 28201—28453), un tikai Graudiņu Kārļa atzīme "Iesūtījis. stud. pol. Janis Bergs" palīdzēja atklāt šos divus cilvēkus, jo Aizkalns nav studējis Politehnikumā. **Augustam Bilenšteinam** ir savs krājums LFK [1111], ko palīdzējusi apkopot viņa meita Marta, folkloras materiālu rokraksti Nacionālajā bibliotēkā.

Rakstnieka **Ernesta Birznieka-Upīša** rokraksts (1730, 54854—55070) jo sevišķi vērtīgs, jo ieslēpts novadnieka podporučika Ādama Kreucberga sūtījumā no Dinaburgas (Daugavpils) 1890. gadā. Viņš savā vēstulē raksta: "Šīs 218 t.dz. ir noklausītas Kurzemē, Dzirciemā un Tiņģerē, un uzrakstītas pa daļai no manis — bet lielāko daļu manim piesūtīja skolotāja palīgs Er. B-----s (kurš nevēlas, lai viņa vārdu min). Turpmāk ceru vēl piesūtīt. Krustkalnu Ādams." Rakstnieks baidījās no dziesmu un pasaku teicējas — savas vecmāmiņas, kas bija ņēmusi Jaunā, kad viņas vārds parādījies presē pēc materiālu iesūtīšanas JLB RN. No **Pētera Blaua** Dainu skapī gandrīz puse no viņa sūtītām dziesmām atstātas viņa paša rokrakstā, kaut nav ievērotas K. Barona prasības, kā dziesmas jāpārraksta; saglabājusies arī viena vēstule (1895. 20. II), kurā tiek spriests par dažū dziesmu nokārtošanu un garo dziesmu publicēšanu. Te arī vārdi: "Domāju, nemaz nebūs pārspīlēti teikts, ka dainu krājumam tāda pati nozīme priekš tautas garīgās dzīves kā dzimtbūšanas atcelšanai priekš laicīgās." P. Blaua rokraksti atrodami arī Jurjānu Andreja materiālos LFK. Tomēr, mūsaprāt, pārspīlētas ir ziņas vecumā rakstītajā autobiogrāfijā par 10 000 savāktajām dziesmām.

Augustam Briedim no Ērgļu Piperiem saglabājušās rokrakstā 436 dziesmas no Nītaures Annas muižas un 10 no Ērgļiem (1730, 77024—77469), bet LD nonākušas tikai 185. LFK atrodamas **Georga Bitnera** rokraksta fotokopijas (oriģināli Nacionālajā bibliotēkā), Luda Bērziņa darbs "Greznā dziesma" veltīts galve-

nokārt G. Bitneram un viņa krājuma "Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes" izdošanas simtgadei. **Mārtiņa Buclera** savāktie folkloras materiāli (1730, 49324—49425) palīdzējuši atklāt viņa pseidonīmu **M. Kurzemnieks**, ar to iesūtītas 100 dziesmas *sauciešu izloksnē*, tautastērpa apraksts, tēlojums un vēstule (1889. 11. IV). "P.S. Tāpēc parakstos ar svešu vārdu, lai neviens nedomātu, ka ko esmu darījis, kārodams klaja goda. B.M." Ar šo pseidonīmu M. Buclers publicējies apmēram 20 gadu.

Doku Atis 230 tautasdziesmas (1730, 34826—35055), "sagrātas pa Dzelzaviešiem", ierakstījis pašdarinātā burtnīciņā bez vākiem. Bieži tiek citēta sirmā **Ernesta Dinsberga** savam skolniekam K. Baronam rakstītā vēstule (1893. 12. VIII), kas glabājas Dainu skapī. Viņa jaunākā brāļa **Krišjāņa Dinsberga** teicēja bijusi viņa dzīvesbiedre Anna, no viņas dziesmas pierakstīja arī Alaunu Reinis. Iespējams, ka viņa dzimusi Vārvē — sava vīra pirmajā darbavietā.

N. Eidorta — **Krustāna Eduarda** rokraksts glabājas Pētera Smeltera manuskriptā [599]. Mācītāja **Kārļa Freudenfelda** rokrakstā saglabājušās 424 tautasdziesmas (1730, 24552—24975) un garš patriotisks apcerējums "Sentēvu atbalsis" par dziesmu atgriešanos pie latviešiem. Žurnālistam un vēlākam RLB darbiniekam **Graudiņam Kārlim** LFK materiālos ir vēstule (1887. 18. III) ar lūgumu piešķirt viņam stipendiju. Uz ZK materiāliem ļoti daudz atzīmju, labojumu un arī svītrojumu viņa rokrakstā. Iespējams, ka viņš ir viens no ZK tautasdziesmu krājuma pārrakstītājiem LD.

Par **Ludvigu Grienu** dažas ziņas varam iegūt no vēstules K. Baronam (1888. 11. VI): padomus par dziesmu uzrakstīšanas veidu un formātu Jelgavas skolniekiem sniedzis A. Bandrevičs; L. Griens parakstās — *Jelgavas reālskolas literārās sabiedrības "Zemgalija" vecis*. **Grestes Janča** rokraksts atrodams tikai Jelgavas 2. vidusskolas vākumā [1225], ko (1925—1931) organizējis skolas ķīmijas skolotājs Jānis Greste un kas ir viens no lielākajiem krājumiem LFK (41 613 folkloras vienības). LFK var atrast **Jāņa Ilstera** botānisko nosaukumu rādītāju (1730, 83162—83163). **Fricis Jansons** ZK sūtījis 19 dziesmas un 20 mīklas (1730, 18136—18174), "kuras esmu noklausījis Iģenes Laipgalos un ta tā turienes izloksnē uzrakstījis".

No 18 gadu vecā **Kārkliņu Ernesta** — **Zeltmata** saglabājušās 157 tautasdziesmas, salasītas Rendas pagastā, un nozīmīga vēstule "Bals" redakcijai: *"Es labprāt vēlētos, ka šis ziņojums tiktu nodrukāts, es to sarakstīju tikai, lai varētu Rendiniekus modināt no miega un skubināt uz jaunu darbību. Tur gan atrodas daži asi vārdi, kas par to, kad augoņus graiza, tad viņi dzīst. Kā jau pirmāk minēju, es nemāku pareizi Latviešu ortogrāfiju, bet tomēr, kad man laiks atliek, raugu kaut ko sarakstīt, jo man prieks ar rakstniecību nodarboties, ka es vairāk nespēju, pie tam vainīgas manas vājās skolas mācības"* (1887. 23. I). Vai laikrakstā "Bals" ir iespiests šajā gadā kāds raksts par Rendas pagastu, vēl jāpārbauda.

Liepājas ģimnāzists **Kalniņu Pauls** pie 65 pierakstītām dziesmām (1730, 75955—76020) pievienojis savu adresi — Eulenberga grāmatu tirgotavā un vēstulīti: *"Piesūtu cien. Komisijai kādu saujiņu tautasdziesmas, kuras noklausijos Blankenfeldes pagastā, Dobeles apr. Jāpiemin, ka uzņēmu savā krājumā tikai tās dziesmas, kuras vēl nebiju rakstos atradis. — Paulis"* (1892. IX).

Ar **Klinskālnu Ernesta** vārdu folkloru jaunībā no dzimtā Nētķina pagasta Dzērbenes draudzē vācis un RLB ZK iesūtījis LU prof. E. **Felsbergs**. LFK viņa kaligrāfiskajā rokrakstā 1081 dziesma (1730, 38583—39670). Tā kā šādas dziesmas varēja dziedāt arī mana vecmāmiņa Nētķinā, divas nocitēšu:

Ēstu grib, dzertu grib
Mans mazais vēderiņš;
Vai ar dziesmu piedziedāšu
Savu mazu vēderiņu. LFK 1730, 39574

Ai, Dieviņ, ai, Dieviņ,
Kaut savā zemītē;
Ja man ēstu, lai man ēstu
Savas zemes kukainīši. LFK 1730, 38997

Fēliksa Boļeslava Laizāna rokraksti pa dažādiem ceļiem nonākuši valsts glabātavās. 1927. gadā Nikodems Rancāns nodevis 1365 folkloras vienības LFK [1269], bet 1976. gadā apmēram četras reizes lielāku krājumu Viktors Vonogs piedāvājis Valodas un

literatūras institūtam, bet finansiāli to iespēja iegūt Valsts bibliotēka. **Lasu Pēteris** pārrakstījis sava brāļa Lasu Jēkaba savāktu (1730, 35849—36032). **Anša Lerha-Puškaiša** rokrakstā ZK krājumā ir 1832 folkloras vienības (1730, 12151—13982), pierakstītas Džūkstes pagastā. Pirmo vākumu pavada rindas: "*Daudzas no šim t.dz. laikam būs jau pazīstamas. Bet var būt, ka šini niecīgā un mazā krājumiņā kāda atronās, kura līdz šim stāvēja necilāta*" (1883). Starp miklām ir arī bezkaunīgas, māņi izmantoti ZK krājumā. Pēdējais kāzu dziesmu sūtījums (1888) sakārtots pēc ieražu norises.

Par **Frici Mālbergu** LFK pierakstītas anekdotes no Seces pagasta. Agronoms **Jānis Mazvērsītis** savas savāktās dziesmas nodevis H. Visendorfam, bet ZK iesūtījis adjektīvu *jauks, daiļš, skaists, krāšņs, košs, grezns, smuks* nozīmju analīzi (1887. 30. V) un referātu par ZK "*iesniegtiem stāstiem uz godalgu — I Liepēni, II Laimes vēstule*" (1889. 25. I Pētermuižā). **Jānim Misiņam** LFK ir savs manuskripts [823], kas uzsākts ap 1930. gadu. **Ozoliņu Dāvja** materiāli [910] ar 13 132 folkloras vienībām LFK rūpīgi pārrakstīti ar rakstāmmašīnu, jo viņa rokraksts ir nesalasāms. Vērtīgas ir viņa mazmeitas Vitas Krūmiņas pierakstītās atmiņas no sava tēva Kārļa Ozoliņa.

Paegļu Mārtiņa rokrakstos (1730, 75042—75338) bez dziesmām un pasakām no Lielvārdes arī vēstules par vākšanas darba grūtumu un *Priekšvārds*, kurā arī šādi poētiski vārdi: "*Šās visas tautas mantas ir tik pilnas gudrības, ka pašam Sokratam nebūtu kauns šās gudrības izmācīties. Īpaši, ja ievēro t.dz., kuras der apdziedāšanai, aizdziedāšanai, uzlielīšanai un nopelšanai. Šajās t.dz. tiek katra zālīte, katrs kociņš, katra puķīte un visa Dieva daba apdziedāta, caur ko Latvieši izrādīja senāki savu dziļo prātu un gudrību*" (1893. II). Pie **Pērsieša** vārda K. Baronam bijušas pārdomas, vai *Percits* vai *Persits*. Neskaidrības varēja rasties ZK materiālu paviršanās pārrakstīšanas pēc. ZK materiālos ir 74 tautasdziesmas (1730, 25861—25934), "*salasītas ap Kroņa=Iršumuižu no Pērsieša*" (1880). LD rādītāju uzmetumos K. Barons pierakstījis **Plāķu Jura** teicēju vārdus, starp kurām iespējama viņa māte vai vecmāmiņa. **Ramaņu Aleksandram** ZK materiālos atrodami tikai viņa literāro darbu vērtējumi, viņa šaubas, folkloras vākšanas grūtības un iepriecinājumi meklējami

23 vēstulēs, kas rakstītas Āronu Matīsam (atrodamas Misiņa bibliotēkā).

Skruzīšu Mikus rokraksti nav saglabājušies RLB ZK krājumā, bet no H. Visendorfa vēstulēm uzzināms, ka viņš pārrakstījis JLB RN materiālus LD. **Pētera Smeltera** krājumā [599] 3356 vienības, bet 1947. gadā Ilūkstes rajona ekspedīcijā viņš pats nonācis teicēja godā. **Straumes Jāņa** — **Vaidelota** rokraksts saglabājies atsauksmē par K. Ūzes pierakstītām melodijām (1730, 36106). **Strautzeļu Pāvula** dziesmu krājumā (1730, 33817—33895) no Slampes apdziedātas Pēternieku meitas un puīši.

Zvaigžņu Andžam ļoti raibi un interesanti materiāli (1730, 6385—6569) nonākuši ZK. Te ir gan tautasdziesmas, gan garīga satura dziesmas, kuras nezina, "*pie kuras šķiras pieskaitīt*". Materiāli vākti visā Latvijā un pat *Latvju kolonijās Iekškrīvijā* (1882—1889). Tā čūsku vārdi no Ērgļiem; zobu vārdi no Vecpiebalgas; bubuļa vārdi no Lašiem: vārdi, lai meita paliktu neizprecēta, no Kokneses. Krievijā dziesmas ir "*pašu sacerētas bez skolām, ilgās pēc dzimtenes*". Viņa secinājumi skar arī ekonomikas sfēru. "*Sirds pilnībā rada dziesmas. Vecajie nožēlo dzimteni, jaunie apmierinājas, ka Krievijā esot labāka dzīve, un tiešām ar ir lielāki ieņēmumi ne kā Baltijā.*" Viena no Krievijas dziesmām:

Nu es iešu tautas labā
Tautas dziesmas skandināt.
Tās dziesmiņas ganāk mīļas,
Kas sveic mūsu dzimtenīt. LFK 1730, 6497

Upciem Skaidrītes Milda [Tautmīlis — Roberts Bērziņš], viena no skandalozākām personām latviešu folkloristikā, vācis dziesmas (1892) Nītaures Anneniešos un Kosā (1730, 78052—78072). ZK materiālu apstrādātājs un pārrakstītājs izsvītrojis viņa vākumā klasiskās tautasdziesmas, kas bijušas jau citur uzrakstītas. Tā K. Barons no viņa saņēmis buķeti ar "*Kremara siveniņiem, Kremara naudas gubu*" un visiem "*ruķiem, nurķiem, ģeņģiem, triķiem*". Šīs dziesmas izsauca lielu polemiku pagājušā gadsimta beigās.

Henrijs Visendorfs ar visiem saviem labajiem darbiem atrodams Dainu skapī. Te glabājas ap 150 vēstuļu no viņa un Krišjāņa Barona sarakstes. **Eduarda Voltera** savāktās dziesmas nav jābrauc pētīt uz Pēterburgas arhīviem, jo LFK ir viņa 4689 dziesmu krājuma fotokopija [1958], ko uz Latviju atgādāja latviešu folkloristi 1961. gadā.

Literatūras pētniekiem vienmēr svarīgi bijis noskaidrot rakstnieku segvārdus (pseidonīmus), lai varētu atklāt visu viena autora uzrakstīto, lai nerastos pārpratumi, lai nepiedēvētu kādam cita padarīto. Pirmā latviešu nacionālās atmodas kustība izpaudās aktīvā folkloras vākšanā, kurā iesaistījās prese un piedalījās daudz jaunu cilvēku. Rodoties iespējai blakus savāktajam materiālam redzēt publicētu arī savu vārdu avīzē, tika gudroti skaisti un skanīgi pseidonīmi. Dažam tie saistīti varbūt tikai ar vienu publikāciju, dažs tos izmantojis visu mūžu. Tā radās Puškaitis, Tālivaldis, Vaidelotis, Censonis, Sēronis, Brīvaitis, Bangpūtis u.c.

Šoreiz pieminēsim dažus folkloras materiālos atrastos segvārdus. Vēl daudz interesanta sniegs Mārtiņa Buclera — **M. Kurzemieka** daiļrade. Prof. E. Felsbergam **Klintskalna** vārda izmantojuma plašums vēl nav noskaidrots. Nevajadzētu jaukt zemnieka Kazaku Friča — **Mākoņa** publikācijas (folkloras materiāli, ziņas no Mēdzūlas pagasta, aforismu krājumi) ar dzejnieka Jēkaba Kalniņa — **Mākoņa** devumu. Viņi abi bijuši 1905. gada revolūcijas dalībnieki. Pirmais saņēmis pērienu Vecpiebalgas muižas stadulā, savu māju no uguns paglābis, pieliekot ķeizara bildi pie sienas. Otram ilgi gadi cietumā un nāve tālās zemēs. Lejasciema skroderis Jēkabs Pilsniburs izmantojis **Strautmalieša** vārdu, ko varētu sajaukt ar vienu no Andrieva Niedras pseidonīmiem.

Iesniedzot materiālus, apcerējumus JLB RN, vēl pārskatos minēti vācēju īstie vārdi, bet, jau publicējot tos Rakstu krājumā, Mārtiņš Šimiņš pārtapis par **Pērkonu**, bet Ermanis Pīpiņš par **Ēdolnieku**. Līdz šim bija pārliecība, ka E. Pīpiņš-Vizulis LD tikai nodevis sava skolotāja un dzejnieka Kārļa Kreima-Skābā savāktās

3500 dziesmas. Līdzīgi veidots, bet neatšifrēts ir pseidonīms Zājenieks no Zaļās muižas.

Ir tāds sakāmvārds — *Kurpniek, paliec pie savām liestēm*. Tā arī nespēju un nespēju pamest **Minnas Freimanes** personības izziņāšanu. Lilija Brant 1931. gadā rakstījusi: *"Jau pagātne ir aizsegusi viņas dzīves metus."*⁶ Pirms gadiem 15 Cīravā ar skolotājas, novadpētnieces Martas Rātas palīdzību izdevās noskaidrot Minnas Freimanes dzimšanas datumu un vietu — 1853. 17. VI Cīravas Brašos. Pateicoties Līvijas Labrences grāmatai "Latviešu rakstnieku rokraksti Misiņa bibliotēkā" (1994) un iespējai iepazīties ar Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas katalogiem (tie nebija pieejami vēl pirms 10 gadiem), atradušies vairāki dokumenti un materiālu krājumi. Brīvzemnieka fondā saglabājušās 10 Minnas Freimanes vēstules, Kārļa Egles fondā pat folkloras vākumi un manuskripti.

Pirms 15 gadiem varējām rakstīt, ka M. Freimanes pēdas pazūd 1884. gada nogalē. Tagad uzzināts, ka līdz 13 gadu vecumam viņa dzīvojusi Cīravā, bet *"labākos gadus pārrobežu tautās"*. 1885. gadā viņa sūta vēstules F. Brīvzemniekam no Tifliskas, bet 1886. 10. XII no Batumi. Vēl 1890. 17. III Krišjānis Valdemārs, rakstot Āronu Matīsam par savu māsu Mariju Medinsku, piemin: *"Te vēl varētu uzrādīt M. Freimanes kundzi, kas vēl dzīva un vairākus mēnešus pie manis nodzīvoja .. Bet skolas mācības trūkst abām un tādēļ arī patstāvība rakstu darbos, pēc manām domām, un tad rakstniecībā maz ko ievērojamu var izdarīt. Tas vēl būs ilgi ar mūsu sievietēm Baltijā."* Šī piezīme, ka viņa ir vēl dzīva, iespējams, liecina par Minnas prombūtni un literārās darbības pārtraukšanu.

Šajos meklējumos vislielāko pārsteigumu par M. Freimanes daiļradi sagādāja atziņa, ka viņas pilnasinīgos, gudros un interesantos ceļojumu aprakstus labojis un pilnveidojis Fricis Brīvzemnieks. Tādēļ tik ļoti izjūtama atšķirība starp tiem un viņas dzeju, prozu un vienīgo lugu. Laikam vēl viena persona bija izvēlēta tādiem pašiem mērķiem, bet te attiecības bijušas sarežģītākas, kaut par tām jau rakstīts 1931. gadā. *"Vēl zināms, ka Freimaņu Minna ilgāku laiku saraktījusies ar Lautenbachu-Jūsmiņu. Šī draudzība, bez šaubām, arī ierosinājusi rakstnieci ķerties pie latviešu gara mantu atdarināšanas un sarakstīt "Pērkoņa teiku" .. Tā sākumā noturēta*

par īstu tautas teiku, izrādās, vēlākā laikā, par rakstnieces brīvās fantāzijas augli."⁷

Saglabājušās tikai 6 Lautenbaham rakstītās vēstules, kurās arī atklājas šīs "draudzīgās" attiecības. Lautenbahs klaji izvairās no tikšanās ar M. Freimani. 1881. gada vasarā Minnai nomiris tēvs, divas vēstules ir ar melnu maliņu. Vienu viņa raksta no Mažeiku stacijas, kur trīs stundas jāgaida uz pārsēšanos Liepājas vilcienā. Sarežģītais brauciens uz Jelgavu bijis lieks, jo "uzzināju, ka Jūs vakardien divkautiņā ar kādu studentu — tādā vīzē ievainoti tikuši, ka nespējat māju atstāt" (1881. 8. VIII). Savu dziesmu un teiku krājumu viņa aizved oktobrī uz Tērbatu. Vēlākās vēstulēs atziņa, ka Lautenbahs mānās un izvairās no viņas. Veselu gadu viņš notur pie sevis viņas "Pompeju" latviešu valodas uzlabošanai. No Minnas vēstules noprotams, ka viņš pārmetis, ka viņa grib "savu vārdu greznot ar cita pūliņiem". Atvestās teikas un dziesmas Lautenbahs izmantojis lekcijās salīdzinošajā mitoloģijā un teikzinātnē.

Kārļa Egles fondā saglabāties vairāki desmiti īstu teiku ar pierakstes vietas un teicēju norādi. Pie diviem oriģinālsacerējumiem pašas Minnas norāde — pašsacerēts. Ielūkosimies viņas daiļrades laboratorijā. Teika — "Meža māte un Vēja māte. Vēja māte bij sieviete ar apbrīnojamu spēku un lielu muti. Viņas bērni bija gandrīz viņai līdzīgi, bet tikai 4 dēlus tā mīlēja,.. deva pūst, .. citiem aiz muguras jāstāv. Gribēja, lai visi priekš viņas lokās. Meža māte audzināja savus bērnus smuidrus un staltus, tas iedusmoja Vēja māti, jo viņas bērni bij mazi un resni, tāpēc pagērēja, lai Meža mātes bērni viņai un 4 dēliem galvas loka." Šai pašsacerētai teikai viņa liek pretī savu dziesmu:

Četri dēli vēja mātej,
Visi vienu garumiņu;
Kātris skrēja savu ceļu,
Kur māmiņa nolēmusi. 181c

Šo variantu K. Barons atlicis pie nederīgiem. Ņemot vērā lielo dziesmu skaitu, ko M. Freimane iesūtījusi F. Brīvzemniekam, to, ka tās dažkārt tālumā pierakstītas pēc atmiņas, tomēr jāatzīst, ka M. Freimanes ieguldījums LD nenoliedzami ievērojams. Mūsaprāt,

Lautenbahs izmantojis viņas uzticību, apbrīnu un vārgās dzejas dotības negodīgi.

Brīnišķu latviešu Olimpa ainu Minna Freimane uzbūrusi savā otrajā pašsacerētajā teikā *Ķilda*. "Reiz visi dievekļi sanāce uz savu kalnu pārsspriet par dažām vajadzībām. Taisnītis sūdzēja par Ķildu, ka viņa caur savu skaistumu visus ļaudis apmānot, un ik katrā vietā, kur viņa uzņemta tiek, saceļot naidu un bāršanos, tā ka barās caurām dienām. Ari Vaideloši (priesteri) to pašu sacija un teica; ka tādēļ dievekļiem upurējuši, lai Ķildu izstumtu iz dievības. Un miļš Dieviņš ari apsoliņa, un lika Spulģim meklēt Ķildu..." Ja šī teika nevarētu ieinteresēt ne folkloristu, ne literatūrzinātnieku, tad mitologu gan. Literātu iesaistišanās folkloras vākšanā bagātina viņu daiļradi, veido savdabīgu pasaules uztveri. Arī folkloristam jābūt uzmanīgam, izvērtējot kāda dzejnieka pierakstītos materiālus, neaizmirstot viņa pašsacerēšanas tieksmi.

PIELIKUMS

Vārdi no *Dziesmu krājēju — uzrakstītāju un dziesmu teicēju — dziedātāju alfabētiskā saraksta*, kas atrodams LRP un LRB, uzrādot vākšanas vietas, publicētos krājumus un dziesmu skaitu LD:

Abuls P[ēteris] — Mēdzūla (459)

Aizkalns [Bergs Jānis] — Striķi un Saldus (33)

Alksnis-Zundulis [Kristaps] — Dobeles, Kalnmuiža, Luste, Naudīte, Zemgales novadi, Jaunesava u.c. (475)

Alkšņu Jēkabs — Raibenieki (330)

Ansbergs [Gotfrīds] — Dundaga, Talsi (399 kopā ar citiem)

Āronu Matīss — Bērzona un kr.: "Mūsu tautas dziesmas". Rīga, 1888. (601 + 2067)

Auseklis [Krogzemju Mikus] — Lielvārde (85)

Austars J. [Sanders Jānis] — ? (5)

Bahmaņu Kristaps — Lielnīkrāce (296)

Baginskis Fr[ancis] — ? (48)

Bandrevičs A[nsis] — Jaunsvirlauka (55)

- Bērziņš Andrejs** — Jaunbebre, Bērzone (282)
- Bērziņu Ludis** — Nīca, Rucava, Sātiņi, Skrunda, Dundaga, Dursupe, Talsi, Grenči, Lestene, Reņģu muiža, Stūru muiža, Cirole, Apšupe, Bērzmuiža, Džūkste, Mežotne, Paskavas skola (?), Altene, Mazzalve, Kaldabruņa, Augškurzeme (2093)
- Bērziņš Roberts** — Virga, Talsi, Lestene, Džūkste, Pienava, Baldone, Lieliecava u.c. (1288)
- Bergman[is] G[ustavs]** — kr.: „. Sammlung Lettischer Sinngedichte“. I, II Ruien 1807. un 1808. — Rūjiena, Valmiera, Dzērbene, Cēsis, Dikļi, Limbaži, Rencēni. Rubene, Ērgļi, Palsmane (487)
- Bergs Jānis** — Zaļenieki (236)
- Bīlenštein[s] A[ugusts]** — kr.: "Latviešu tautas dziesmas". I un II Leipīga, 1874. un 1875. — Koknese, Krimulda, Lielvārde, Pēterupe, Limbaži, Rencēni, Rūjiena, Mazsalaca, Valmiera, Ērgļi, Liezere, Lubāna, Cēsis, Bikseja, Lugaži, Palsmane, Tirza, Valka, Bārta, Nīca, Alsunga, Dunalka, Saka, Apriķi, Vecsieksāte, Cīrava, Lieliezere, Grauzdupe [Kabile], Kuldīga, Lipaiķi, Lutriņi, Renda, Dundaga, Piltene, Rinda, Zlēkas, Zūras, Ugāle, Ārlava, Kabile, Kandava, Jaunauce, Blidene, Baldone, Lieliecava, Mežotne, Svitene, Dignāja, Linde, Nereta, Sece; vēl manuskripta kr. un Bitnera rokrakstos: Dzelzava, Odziena, Prauliena, Cesvaine, Ķerkliņi [Zvārde], Lielauce, Skursteņu muiža, Taurkalne, Valle, Krustpils (4803+2872+1457)
- Bindu Ots** [Kauliņš Atis] — Gaujiena (88)
- Birznieks Ernests** [Upītis] — Dzirciems (78+220)
- Blau[s] Pēteris** — Ērgļi (2439)
- Bredenfelds [Teodors]** — Gulbene (355 no Medarnieka kr.)
- Briedis Augusts** [Piperu Augusts] — Ērgļi, Annas muiža [Ķēči] (185)
- Briedis Ern[e]sts** [Bojenieks] — ? (106)
- Brīvnieks Kārlis** — Zajā muiža (5)
- Bitner[s] [Georgs]** — kr.: "Latviešu jaužu dziesmas un ziņģes". Jelgava, 1844. un manuskriptā — Koknese, Krimulda, Lielvārde, Pēterupe, Dikļi, Limbaži, Rencēni, Rubene, Rūjiena, Valmiera, Dzērbene, Ērgļi, Cēsis, Cesvaine, Palsmane, Tirza, Nīca, Alsunga, Cīrava, Dzērve, Lieliezere, Grauzdupe [Kabile], Kuldīga, Renda, Dundaga, Rinda, Zlēkas, Zūras, Ventpils, Ārlava, Kabile, Mežotne, Svitene, Nereta u.c. (2873+2490)
- Buclers [Mārtiņš]** [M. Kurzemnieks] — Sauka (355+100)
- Daugul[i]s Kaspars** — Mazsalaca (304)
- Doku Atis** — Dzelzava (231)
- Dinsbergs Ern[e]sts** — Dundaga (222)
- Dinsbergs Krišus** — Ventpils (1040)
- Ebel[i]s R[e]inis** — Veļķi, Cirsti (415)
- Ēdolnieks** [Pīpiņš-Vizulis Ermanis] — Ēdole (67)

- Eidorts N. [Krustāns Eduards] — Barkava, Rēzeknes apr. (151)
 Elias[s] V[oldemārs] — Ērgļi (307)
 Ezers J[ēkabs] — Krote, Vecpils, Gramzde (779)
 Freiman[e] Minna — Nica, Dzērve, Dunalka, Cīrava (1283)
 Freudenfelds K[ārlis] — ? (412)
 Graudiņš Kārlis — Vecsērene, Taurkalne (127)
 Griens L[udvigs] — Luste (35)
 Grestes Jancis — Bormaņu muiža (196)
 Grīnbergs Teodors — Dundaga, Ārlava (123)
 Ilsters J[ānis] — Vestiena (865)
 Jansonu Fricis — Kuldīga, Iģene (131)
 Kārklīņu Ernests [Zeltmatis] — Kuldīga, Renda, Kabile (550)
 Kalniņš P[auls] — Blankenfelde [Vilce] (62)
 Kauliņš J[ānis] — Sausnēja, Vietalva (395)
 Klaviņš J[ānis] — Madliena (116 vai 166)
 Kleinberg[s] J[ānis] — Lestene, Lieliecava (474 kopā ar citiem)
 Klintskalns E[rnests] [Felsbergs E.] — Dzērbene (1079)
 Klusiņš M[iķelis] — ? (42)
 Kopman[i]s [Kaspars] — Carnikava (86)
 Kovaļevsku Jānis — Skursteņu muiža u.c. Kurzemē (875)
 Kundziņš Kārlis — Dobeļe, no Kaktiņa un Cauniša gr. (35+44)
 Laizāns [Fēlikss] B[o]ļeslavs] — Liksna, Kalupe, Līvāni, Asūne, Daugavpils
 apr., Dricēni, Sakstagals, Ozolmuiža, Rēzeknes apr., Bērzpils, Cibla,
 Kārsava, Malnava, Pilda, Ludzas apr. (2469)
 Lasu Pēteris — Vestiena (388)
 Lerchis-Puškaitis Anss — Lestene, Džūkste (854)
 Mālbergs Fr[icis] — Dundaga (154)
 Manteifelis [Gustavs] — kr.: Letische Volkslieder .. Magazin B XIV —
 Krāslava (170)
 Mazvērsītis J[ānis] — Vecauce (199)
 Medinsku Marija — Pope (34)
 Mierkalns Fricis — Dundaga, Ugāle, Talsi (563 kopā ar citiem)
 Miežu Jānis sk. Mezevskis — Ozolu muiža [Ozolnieki] (230)
 Misiņš Jānis — Tirza (1075)
 Ozoliņš D[āvis] — Burtnieki, Salaca, Karva, Jaunlaicene, Veclaicene, Maz-
 laicene, Kronlaicene, Litene, Ape, Jaunroze, Vecroze, Stende, Barkava,
 Balvi (4452)
 Paegļu Mārtiņš — Lielvārde (1073)
 Pārstrauts Jānis — ? (11)
 Palēvičs J[ukums] — Virga, Tāši, Lielezere (118)
 Pērsiet[i]s — Irši (75b)

- Pētersonu Kārlis — Jaunmuiža (2821 no G. Laša kr.)
 Plāķu Juris — Kabile (484)
 Pliekšans J[ānis] [Rainis] — Jasmuiža, Višķi (16)
 Puriņu Klāvs — Vestiena (259)
 Ramanu Aleksandrs — Bērzone, Mārciena (921)
 Rožu Jēkabs [Līgotņu Jēkabs] — Emburga (99)
 Rozentals J[ānis] — Saldus (37)
 Ruģēns J[ānis] — Valmiera (1 LD 34613)
 Šķerbergs Anzelms — Lielvārde (207)
 Siliņš M[ārtiņš] — Strutele, Sece (170)
 Skrinda K[azimirs] — Likсна, Jasmuiža, Līvāni, Naujene, Vārkava, Višķi (616)
 Skruzīt[i]s Mikus — Sunākste, Nereta, Mazzalve (235)
 Smelters P[ēteris] — Likсна, Auleja, Dagda, Jasmuiža, Kalupe, Krāslava, Līvāni, Naujene, Vārkava, Višķi, Daugavpils apr., Barkava, Gaigalava, Ciskādi, Andrupene, Sakastagals, Ozolnieki, Varakļāni Rēzeknes apr., Kārsava, Malnava, Mērdzene, Nautrēni, Ludzas apr. (1539+1160 kopā ar citiem)
 Sproģis Jānis — kr.: "Памятники Латышского народного творчества". Вильна, 1868. un Stukmaņi (1857+8)
 Stepermaņu Krustiņš — Saldus (3)
 Straume J[ānis] (Vaidelots) — Tirza (1043)
 Strautzeļu Pāvuls — Slampe (73)
 Zvaigžņu Andžs — Ērgļi ? (190)
 Tomsons R[ihards] — ? (25)
 Treulands-Brīvzemnieks [Fricis] — kr.: "Сборник .." Москва, 1873. ? (1118)
 Upciem-Skaidrītes Milda [Tautmīlis—Bērziņš R.] — Annas muiža [Kēči] (12)
 Vāgner[s] [Fridrihs] — Nereta (302)
 Vār[s Fridrihs Daniels] — kr.: "Palcmariešu dziesmu krājums". Ruien, 1807. (575, saskaitot pārpublicējumus)
 Visendorfs H[enrijs] — Vildoga, Sigulda (52), LD savācis (28406)
 Volter[s] E[duards] — kr.: "Материалы.." С.-П., 1890. — Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas apr. (1010)
 Cimze Jānis — "Dziesmu rota", Balvi (125+5)

PIEZĪMES

¹ *Celmiņu Mārtiņš*. Putni latvju sentēvu ticībā // *Rota*. — 1884. — Nr. 9. — 100. lpp.

- ² *Alksnis Jēkabs*. Dzīves stāsts. Atmiņas. Darbi. — Vesterosa: Ziemeļblāzma, 1970. — 44. lpp.
- ³ Dzejas pūrs [Origināldzejoļu krājums] *Zvārguļu Edvarda* sakārtots. — Cēsis un Vecpiebalga: J. Ozols, 1897.
- ⁴ [1730] — kvadrātieka vās tiek uzrādīts LFK manuskriptu kārtas numurs fondos
- ⁵ *Biezais Haralds*. Andreja Bērziņa pētniecības fonds Upsalas Universitātē // Akadēmiskā Dzīve. — 1981. — Nr. 23. — 23. lpp.
- ⁶ *Brant Liliņa*. Latviešu sieviete. — R., 1931. — 47. lpp.
- ⁷ Turpat.

SAĪSINĀJUMI

- apr. — aprīķis
- gr. — grāmata
- kr. — krājums
- DL — *Dienas Lapa*
- JLB RN — Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa
- LD — Latvju dainas
- LFK — Latviešu folkloras krātuve
- LRB — Latviešu rakstniecība biogrāfijās. — Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992.
- LRP — *Prande Alberts*. Latviešu rakstniecība portretjās. — Leta, 1926.
- RLB ZK — Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija
- t.dz. — tautasdziesma

SATURS

Ievadam. Anita Rožkalne	3
<i>Jānis Zilgalvis.</i>	
Pastorāts Latvijā. Arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises . 7	
<i>Inta Pujāte.</i>	
Morics fon Grīnevalts un baltvācu mākslas dzīve Rīgā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā	53
<i>Silvija Grosa.</i>	
Trīs H. Šēla un F. Šefela ēku interjeri Rīgas jūgendstila kontekstā.	68
<i>Zaiga Kuple.</i>	
Jāņa Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltajai grāmatai" mākslas parādību kontekstā	88
<i>Aldis Pūtelis.</i>	
Balsis no senatnes	103
<i>Vilis Bendorfs.</i>	
Kas vēl nebija zināms par Cimzes "Dziesmu rotu" . . .	110
<i>Benedikta Mežale.</i>	
Latviešu tautasdziesmu motīva "Uz akmeņa malku cirtu" jēdzieniskā struktūra un poētiskais tēls.	113
<i>Ligita Ābolniece.</i>	
Raksturīgākās simboliskās nozīmes latviešu reliģiskajā dzejā	132
<i>Ieva Kalniņa (LU).</i>	
R. Blaumaņa humoristiski satīriskā dzeja trijos posmos .	156
<i>Velta Knospe.</i>	
Latvijas rakstnieki un "Prometejs" (A. Upītis, E. Birznieks- Upītis, P. Rozītis, J. Jaunsudrabiņš, A. Kurcijs)	164

<i>Benita Smilktiņa.</i>	
Pāvils Klāns (P. Kovaļevskis) — romantiskais pragmatīķis	178
<i>Benedikts Kalnačs.</i>	
Edvards Vulfs 20. gadsimta sākuma drāmas kontekstā.	187
<i>Biruta Gudriķe</i>	
Anna Brigadere P. Ērmaņa un Z. Mauriņas skatījumā	200
<i>Broņislavs Tabūns.</i>	
Raksturs Jāņa Klīdzēja romānos: psihoanalīzes aspekts.	211
<i>Māra Vīksna.</i>	
Kas atklājas folkloras vākumos par latviešu rakstniekiem.	219

LATVIJAS NĀCIJĀLĀ BIBLIOTĒKA
0300039533

**MATERIALS
ON THE LITERATURE FOLKLORE,
ART AND ARCHITECTURE**

Compiled by *Anita Rožkalne*

"Zinātne" Publishers

Rīga 1999

In Latvian

**MATERIĀLI
PAR LITERATŪRU, FOLKLORU,
MĀKSLU UN ARHITEKTŪRU**

Redaktore *I. Jansone*

Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere*

Tehniskā redaktore *G. Sļepkova*

Korektore *B. Vārpa*

Formāts 60x84/16. 11,44 izdevn. l.
Izdevniecība "Zinātne", Akadēmijas
laukums 1, Rīga, LV-1050. Reģistrā-
cijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta
SIA tipogrāfijā "Pērse", Aizkraukles
iela 21, Rīga, LV-1006.

1999. gada
 Pasaules zinātņu akadēmijas
 1999. gada
 MATERIALS
 ON THE INTERACTIONS BETWEEN
 ART AND ARCHITECTURE
 Edited by
 Compiled by Anita Holm
 1999. gada
 Publishers
 in Latvia

MATERIĀLI
 PAR LITERATŪRU, FOLKLORU
 MĀKSLU UN ARHITEKTŪRU

Redaktore E. Jansone
 Mākslinieciskā redaktore I. Jēgze
 Tehniskā redaktore G. Šķēde
 Korektore B. Vētra

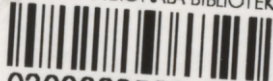
Materiāli par literatūru, folkloru, mākslu un arhitektūru /
 Ma 831 Sast. A. Rožkalne. — R.: Zinātne, 1999. — 238 lpp.: il.
 ISBN 5-7966-1242-5.

Grāmata ir Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūta gadskārtējās (1998. gada) konferences "Meklējumi un atradumi" papildinātu referātu apkopojums. Jauniem faktiem un interpretācijām piesātinātie raksti kultūras interesentiem pieejamā formā iztirzā daudzas literatūras un citu mākslas veidu parādības, kā arī folkloras vākumā rodamās bagātības.

UDK 82,0:821.174+398(=174)

2.60

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300039533

2.60

99-3
L636

- Jānis Zilgalvis.** Pastorāts Latvijā. Arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises
- Inta Pujāte.** Morics fon Grīnevalts un baltvācu mākslas dzīve Rīgā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā
- Silvija Grosa.** Trīs H. Šēla un F. Šefela ēku interjeri Rīgas jūgendstila kontekstā
- Zaiņa Kuple.** Jāņa Jaunsudrabiņa ilustrācijas "Baltajai grāmatai" mākslas parādību kontekstā
- Aldis Pūtelis.** Balsis no senatnes
- Vilis Bendorfs.** Kas vēl nebija zināms par Cimzes "Dziesmu rotu"
- Benedikta Mežale.** Latviešu tautasdziesmu motīva "Uz akmeņa malku cirtu..." jēdzieniskā struktūra un poētiskais tēls
- Ligita Ābolniece.** Raksturīgākās simboliskās nozīmes latviešu reliģiskajā dzejā
- Ieva Kalniņa.** R. Blaumaņa humoristiski satīriskā dzeja trijos posmos
- Velta Knospe.** Latvijas rakstnieki un "Prometejs"
- Benita Smilktiņa.** Pāvils Klāns (P. Kovaļevskis) – romantiskais pragmatīķis
- Benedikts Kalnačs.** Edvards Vulfs 20. gadsimta sākuma drāmas kontekstā
- Biruta Gudriķe.** Anna Brigadere P. Ērmaņa un Z. Mauriņas skatījumā
- Bronislavs Tabūns.** Raksturs Jāņa Klīdzēja romānos: psihoanalīzes aspekts
- Māra Viksna.** Kas atklājas folkloras vākumos par latviešu rakstniekiem